

KLESTENITZ TIBOR

# FEJEZETEK AZ EGYHÁZI SAJTÓ TÖRTÉNETÉBŐL



Fejezetek az egyházi sajtó történetéből

39.

Sorozatszerkesztő:  
Nyakas Levente

**Klestenitz Tibor**

**Fejezetek az egyházi sajtó történetéből**

**Médiatudományi Intézet**

**2020**

A kutatást támogatta:



Minden jog fenntartva.

© Klestenitz Tibor, 2020

© Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatanács Médiatudományi Intézete, 2020

# Tartalom

<b>Előszó</b>	<b>7</b>
<b>A sajtószabadság kérdése a katolikus és a protestáns nyilvánosságban, 1867–1918</b>	<b>9</b>
A katolikusok és a sajtószabadság .....	10
A protestánsok és a sajtószabadság .....	16
<b>A <i>Magyar Szó</i> mint protestáns napilap?</b>	<b>21</b>
Bánffy Dezső árnyékában – a <i>Magyar Szó</i> indulása .....	21
Politikai kacskaringók .....	24
A <i>Magyar Szó</i> és a protestáns lelkészek .....	26
<b>Az első világháború a <i>Görög Katolikus Szemle</i> tükrében</b>	<b>33</b>
Propagandaszólamok – és a realitások felmérése .....	34
Az 1914-es orosz betörés következményei .....	36
Kitartás és radikalizálódás: 1918 eseményei .....	39
<b>Szegény ember gazdag hagyatéka</b>	<b>45</b>
A hercegprímás tanácsadója .....	46
A katolikus sajtómozgalom szürke eminenciása .....	48
<b>Rendszerváltások sodrában</b>	
Egy hitbuzgalmi lap a tömegek számára – <i>A Szív</i> indulása .....	55
A forradalmak idején: törekvések a társadalmi kohézió védelmére .....	59
A „keresztény kurzus” évei: keresztényszocializmus, „általános kereszténység” és legitimizmus .....	62
<b>A <i>Nemzeti Újság</i> az 1930-as évek második felében</b>	<b>69</b>
A püspöki kar, a sajtómozgalom és a klérus elvárásai a katolikus sajtóval szemben .....	70
Botrány, imázsépítés, ellenzékiesség és kormánytámogatás: útkeresés 1936 végén .....	74
„Kétfrontos harc” a szélsőséges ideológiák ellen .....	78
A „megváltó szó” elhangzása: a <i>Mit brennender Sorge</i> enciklika hatásai .....	80
A „kilúgozott kereszténység” elsőszámú ellenféllé válása .....	83
Az Anschluss és a belpolitikai jobbratolódás következményei .....	84
Imrédy Béla és Teleki Pál kormányfősége: támogatás és óvatos ellenkezés .....	87
<b>Az <i>Új Nemzedék</i> 1936–1939 között</b>	<b>93</b>
A háromfrontos küzdelem: 1936–1938 .....	95
A nemzetiszocialista kihívás súlyának tudatosulása .....	97
Szociális kérdés és „zsidókérdés” .....	98
Egy pécsi levélváltás és tanulságai – a nemzetiszocialista sajtó és az <i>Új Nemzedék</i> .....	100
Szociális demagógia, radikalizmus – és ezek határai .....	103

Az antiszemitizmus további fokozódása és következményei, 1939.....	106
A Hivatásszervezet „hivatalos lapja” .....	107
<b>A Központi Sajtóvállalat lapjai a második világháború időszakában</b>	<b>111</b>
A püspöki kar elvárásai .....	112
A katolikus sajtómozgalom tevékenysége.....	113
A Központi Sajtóvállalat lapjainak alkalmazkodása a világháborús viszonyokhoz.....	116
A politika hullámverései Teleki Pál haláláig.....	120
A mozgástér elvesztése, 1941–1944.....	124
A német megszállás után .....	129



## Előszó

A 19. század végétől a felgyorsuló társadalmi modernizáció a különböző magyarországi egyházak elitjét is fokozatosan ráébresztette arra, hogy a hírközlés átalakulása, a tömegsajtó megjelenése következtében kommunikációs módszereik megújításra szorulnak, hiszen a szószék segítségével már nem juttathatják el olyan hatékonyan üzeneteiket a társadalomhoz, mint korábban. A modern tömegsajtó működési jellegzetességeinek feltérképezése, az új viszonyokhoz való alkalmazkodás, a lehetséges csapdák és buktatók kiismerése hosszadalmas tanulási folyamatot jelentett az egyháziak számára, amelynek során a véleményformálók megtapasztalták, hogy milyen célokat tűzhetnek ki a világi társadalom megszólítására törekvő egyházi sajtó elé. Jelen kötet – amely a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Médiatörténeti Kutatócsoportjának keretében született, korábban még nem publikált tanulmányokból nyújt válogatást – arra vállalkozik, hogy ennek a folyamatnak különböző állomásait mutassa be.

Az első öt tanulmány a dualizmus korszakát, illetve az első világháborút követő átmenet éveit vizsgálja. A hazai katolikus klérus 1867-ben gyanakodva vette tudomásul a sajtószabadság törvényi kimondását, hiszen a sajtót elsősorban az egyház által elítélt „tévtanokat” terjesztő médiumnak tartotta. A kisebbségi közösségeket alkotó protestánsok viszont hagyományosan nagyra értékelték a jogérvényesítés intézményes garanciáit jelentő sajtószabadságjogot, amelyet esetenként szinte a felekezeti öntudat alkotórészeként kezeltek. A protestáns lelkészek – számos próbálkozás ellenére – nem tudtak saját napilapot indítani, azonban erre a feladatra mintegy önként vállalkozott az 1900 és 1914 között megjelenő *Magyar Szó*. A hivatalos önmeghatározása szerint a „protestáns érdekek védelmét” is ellátó napilap szerkesztősége és a protestáns lelkészek közötti kapcsolat azonban korántsem volt problémamentes, és a kortársak között komoly vita tárgyát képezte, hogy az orgánus vajon mennyiben tekinthető protestánsnak. A kisebbségi helyzet jelentősen meghatározta a görögkatolikus közösség egyetlen magyar nyelvű hetilapjának, a *Görög Katolikus Szemlé*nek a lehetőségeit is, amely az első világháború éveiben egyszerre próbálta meg felvállalni a hazafias propagandát és a ruszin kisebbség „nemzethűségének” hangoztatását, illetve a közösség problémáinak és igényeinek bemutatását, hogy aztán 1918-ra eljusson a radikálisnak ható egyházpolitikai program megfogalmazásához és az önálló görögkatolikus napilap követeléséhez. Az első világháború körülményei komoly kihívást jelentettek a római katolikusok számára is, és az egyház két befolyásos vezetője, Csernoch János hercegprímás, illetve a később „sajtóapostolnak” is nevezett jezsuita Bangha Béla egyaránt igénybe vette egy liberális katolikus újságíró, a sok konzervatív kortárs által a „destrukció” vezérhajójának tekintett *Az Est* segédszerkesztőjeként dolgozó Szabó László szakmai tanácsait. Míg Bangha elsősorban a politikai napisajtó kiépítésével kísérletezett, addig rendtársa, Bíró Ferenc 1915-ben a hívek vallásos igényeinek kielégítésére indította meg *A Szív* című hitbuzgalmi lapot. A Jézus Szíve-kultusz jegyében a háborús vallássosság eredményeinek megőrzésére törekvő, gyorsan népszerűvé váló orgánus a világháborút követő válságkorszakban a társadalmi szolidaritás erősítését tűzte zászlajára.

A kötet utolsó három, terjedelmesebb írása a Bangha Béla erőfeszítéseinek következtében létrejövő katolikus lapkiadó, a Központi Sajtóvállalat (KSV) történetének befejező szakaszát, az 1936 és 1944 közötti korszakot vizsgálja. A vállalat *Nemzeti Újság* című orgánusa a mérsékeltén népszerű keresztény párt hivatalos lapjának számított, és így viszonylag szerény olva-

sótáborra számíthatott, míg az 1932-ben filléres bulvárlappá átalakított, a tömegek számára szerkesztett *Új Nemzedék* százezres példányszámot ért el. A két lap eltérő közönségigényeket elégített ki tehát, ami tartalmukban is jól tetten érhető. A tanulmányok megvizsgálják, hogy a katolikus egyházi elit milyen elvárásokat fogalmazott meg a napilapokkal szemben, a Bangha nyomában járó sajtómozgalom hogyan igyekezett hozzájárulni népszerűsítésükhöz; bemutatják továbbá a KSV működési körülményeit, valamint a szerkesztőségek által a különböző társadalmi kérdésekben megfogalmazott álláspontokat, valamint feltárnak néhány tanulságos esetet, amelyekben a KSV-lapok a liberális, a szociáldemokrata és a nyilas sajtóval bonyolódtak vitába.

## A sajtószabadság kérdése a katolikus és a protestáns nyilvánosságban, 1867–1918\*

A magyar sajtó jogi szabályozásának története, az újságírás lehetőségeit és korlátait megszabó törvényi környezet alakulása alaposan kutatott kérdésnek számít, amelyről számos publikáció született.<sup>1</sup> Az érdeklődés elsősorban az állam és a sajtó viszonyrendszerének kérdéseire irányult, hiszen a sajtószabadságot Magyarországon először kinyilvánító 1848: XVIII. törvény cikk elfogadása óta eltelt korszakban az aktuális hatalom számos alkalommal korlátozta, illetve teljességgel megszüntette a sajtószabadságot.

Az állami szabályozás rendkívüli jelentősége ugyanakkor némileg eltereli a figyelmet arról a tényről, hogy a sajtószabadság gyakorlati érvényesülésének társadalmi feltételei is vannak. Erre mutat rá a sajtószabadság konszolidációjának fogalmát leíró koncepció, amely ugyan eredetileg az 1989-es rendszerváltás utáni közép-kelet-európai helyzet magyarázatára jött létre, ám az említett történelmi korszak egészére alkalmazva is tanulságos lehet. Az elmélet kiindulópontja rögzíti, hogy egyes vélemények szerint a demokratikus politikai kultúrát mindig a demokratikus intézmények teremtik meg, míg mások szerint az intézmények létrejöttének feltétele valamilyen demokratikus politikai kultúra megléte. A két elképzelést egyesítő komplex felfogás szerint valójában a demokratikus konszolidációban az intézményeknek és a politikai kultúrának egyformán nagy szerepe van. A konszolidáció feltétele viszont egyértelműen a társadalmi közmegegyezés megléte, vagyis a társadalomban nem lehet olyan nagy létszámú csoport, amely a rendszer egészének legitimitását megkérdőjelezi. A rendszerváltás, azaz a cenzúrából a sajtószabadságba való átalakulás szükségszerűen két fázisból áll: az átmenetből és a konszolidációból. Az első az intézményekre, a második az intézményekre és a politikai kultúrára vonatkozik, ez utóbbinak pedig természetesen a politikai elitre, a lapkészítőkre és a nagyközönségre egyaránt ki kell terjednie. Ebben a vonatkozásban a sajtószabadság konszolidációja:

„egyfelől azoknak a viselkedési formáknak a folyamatos marginalizálását és kiküszöbölését jelenti, amelyek összeegyeztethetetlenek a sajtószabadság alapelveivel, másfelől pedig azoknak a stabilizálását, amelyek összhangban állnak ezekkel az alapelvekkel. Ez nem azt jelenti, hogy egy demokratikus országban ne lehetne eltérni a sajtószabadság elvétől, hanem azt, hogy a sajtószabadság a főszabály, és mindazokat az intézményeket, viselkedési formákat és attitűdöket, amelyek megkérdőjelezzik a sajtó szabadságát, vagy a rendkívüli körülmények igazolják (ilyen lehet például az országot sújtó háború) vagy a demokratikus játékszabályokkal összeegyeztethetetleneknek tekintik, és ezért marginalizálják őket.”

\* A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával (azonosító: 124418) készült.

1 PAÁL Vince (szerk.): *A sajtószabadság története Magyarországon 1914–1989*. Budapest, Wolters Kluwer, 2015.; Uő: *Magyar sajtójogi szabályok annotált gyűjteménye 1848–1989*. Budapest, Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatudományi Intézete, 2017. <https://mek.oszk.hu/17900/17957>; BUZINKAY Géza: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Budapest, Wolters Kluwer, 2016; KELEMEN Roland (szerk.): *Az első világháború sajtójogi forrásai. Sajtójog a kivételes hatalom árnyékában*. Budapest, Média tudományi Intézet, 2017; PRUZSINSZKY Sándor: *Halhatatlan cenzúra*. Budapest, Média tudományi Intézet, 2014.; RÉVÉSZ T. Mihály: *A sajtószabadság érvényesülése Magyarországon 1867–1875*. Budapest, Akadémiai, 1986; SIPOS Balázs: *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban. Politika- és társadalomtörténeti vázlat*. H. n., Argumentum, 2011.

Ez az elmélet szerint természetesen nem jelent feltétlenül visszafordíthatatlan folyamatot, és még a legfejlettebb rendszerekben is előfordulhat időnként, hogy a sajtóra nagyobb politikai nyomás nehezedik, míg máskor akár teljesen hiányozhat. A keretrendszer feltételeinek hullámzásaiban a nagyközönség magatartása is nagy jelentőségre tehet szert. A liberális politikai kultúra gyors megjelenése és társadalmi érvényesülése ugyanis általánosságban megkönnyíti a sajtószabadság konszolidációját, ha viszont „a nagyközönség nem szankcionálja a sajtószabadság alapelveivel ellentétes lépéseket, megerősíti a politikai elitek beavatkozási törekvéseit”.<sup>2</sup>

Magyarországon a sajtó több alkalommal is megélte az állami ellenőrzésből a sajtószabadságba való átmenetet: így 1848 forradalmi márciusában, majd 1867-ben, az áprilisi törvények ismételt hatályba lépésével, továbbá az 1989-es rendszerváltással. Ezzel ellentétben az 1914-es világháborús rendelkezések életbe léptetésétől kezdődő korszakot a sajtószabadság fokozatos korlátozásának időszakaként írhatjuk le, amely a Rákosi-korszakban a nyilvánosság pluralizmusának teljes felszámolásába torkollott.

Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy bemutassa: a sajtószabadság konszolidációjának korszakaként felfogott dualizmus időszakában a politikai szocializáció fontos közegeként szolgáló keresztény egyházak, a katolikus és a protestáns közösségek sajtója hogyan értelmezte a sajtószabadság kérdését, és ezzel hogyan járult hozzá a társadalmi környezet formálásához.

## A katolikusok és a sajtószabadság

A dualista korszak kezdetén a magyar katolikusok reakcióit nagyban meghatározták a világegyházat formáló konzervatív ideológiai áramlatok, amelyek egyértelműen kárhoztatták a sajtószabadság liberális eszméjét. A kor meghatározó katolikus egyházi orgánuma, a *Religio* például 1870-ben XVI. Gergely pápa 1832-ben kiadott, a vallási közömbösséget elítélő „*Mirari vos*” kezdetű enciklikájára hivatkozott, miszerint:

„a sajtó szabadsága a leggyászosabb, a legkárhozatosabb szabadság, melytől nem lehet eléggé iszonyodnunk, s melyet mégis bizonyos emberek követni és terjeszteni mernek. Reszketünk, tisztelendő testvéreim, ha tekintjük a bennünket előzőnlő tanok szörnyeit, a könyvek, röpiratok, lapok sokasága által mindenféle terjedő tévelyeket”.<sup>3</sup>

Az 1867-es politikai rendszerváltást követő években a magyar egyháziak a pápához hasonlóan komoly fenntartásokat fogalmaztak meg, amelyek nagyrészt azon alapultak, hogy a sajtótörvény véleményük szerint döntően értéksemleges volt, azaz alig néhány témát vont ki a szabadon bírálható kérdések köréből, így számos, az egyház által kárhoztatott nézet terjesztését is lehetővé tette. Az 1848: XVIII. törvénycikk kimondta ugyan, hogy aki „a nyilvános köz- és vallásos erkölcsiségből, s a tisztességes erkölcsökből csúfot űz, 1 évre terjedhető fogsággal és 400 forintig emelkedhető pénzbírsággal büntettedik”<sup>4</sup> – a katolikus egyházi véleményformálók azonban a rendelkezés végrehajtásával nem voltak elégedettek. Felfogásuknak lehetett is bizonyos alapja, hiszen – mivel a törvény a sajtóügyek elbírálását laikusokból álló

2 BAJOMI-LÁZÁR Péter: A sajtószabadság konszolidációja. *Médiakutató*, 2005/3. 69–78.

3 Egyházi tudósítások. *Religio*, 1868. augusztus 19. 116–117.

4 nmhh.hu/dokumentumok/192004/Magyar\_sajtojogi\_szabalyok\_18481849.pdf (2019. október 17.).

esküdtszékek hatáskörébe utalta – a sajtóperek ritkán zárultak elmarasztalással.<sup>5</sup> Kifejezetten veszélyes tényezőként ítélték meg azt is, hogy véleményük szerint a Nyugat-Európából hazatérő '48-as emigránsok, akik közül számosan fontos társadalmi pozíciókhoz jutottak, veszélyes szabadkőműves és „keresztényellenes” szellemet hoztak magukkal.<sup>6</sup> Az elégedetlenség az alsópapság köreiből is jól érzékelhető volt: 1870 őszén például a rozsnyói esperesi kerület papjai gyűlésükön megvitatták, hogy „a sajtószabadság féktelenkedése óta feltűnően szaporodnak honunkban a magyar irodalom gyalázatára a szabadonc írkászok által kiadott s kat[olikus] egyházunk s hierarchiája tekintélyének lerombolására irányzott rágalomteljes, gyalázatos művek”. Különösen nehezmenyezték a Hollós László által szerkesztett *Papi titkok* című lap tevékenységét, amely egyebek mellett IX. Pius pápát „kéjenc gyilkosnak” nevezte. A résztvevők attól tartottak, hogy a kevésbé művelt olvasók mindennek hitelt adnak, amit nyomtatva látnak, így gondolkodás nélkül elhiszik a rágalmakat. Az értekezlet ezért felkérte a püspöki kart, hogy lépjen fel a kormánynál a papság ellen támadó művek szerzőinek megbüntetése érdekében<sup>7</sup> – vagyis a sajtószabadság korában is a tekintélyelvű nyilvánosság fő érdekvédelmi stratégiájához nyúltak vissza.

Az egyháziak reakcióiban tetten érhető a 19. század első felében működő, az erkölcsi-hitani szempontokat is erőteljesen érvényesítő cenzúra iránti nosztalgia.<sup>8</sup> 1868-ban például a *Religio* szerzője arról írt, hogy a napilapokban rendszeresen elkövetett blaszfémia súlyos bűn, és a sajtószabadság kiterjesztése ezekre az esetekre „ellenkezik a természeti törvénnyel csakúgy, mint az istenivel”. A szerző szerint a liberális gondolkodók hibásan érvelnek azzal, hogy az államhatalom visszaéléseinek megakadályozása érdekében kell a sajtó számára a lehető legnagyobb szabadságot biztosítani, hiszen ezzel lehetővé válik az istenkáromlás is, ami még súlyosabban veszélyezteti a közjót. Véleménye alátámasztására feltette a kérdést: „Azt mondják, egyedül a közvélemény bír küldetéssel a sajtó fékezésére; de vajon a közvéleménynek nem könnyebb-e korlátozni a fejedelmet, mint az ezernyi író, kiket nem lehet megragadni, mint a termitákat [termeszeket], és kik rothadásba hozzák az állam hajóját, anélkül, hogy orvosolni lehetne, ha szabadon bocsáttatnak?”<sup>9</sup> Pelkó Péter kórházi lelkész a sajtót egy gyógyszerértárhoz hasonlította, amelyet állandó felügyelet alatt kell tartani a vegyszerekkel való visszaélések megakadályozására. Pelkó szerint: „Ha a sajtó ellen szigorúbb rendszabályok nem lépnek hatályba, félhető, hogy hazánk s egész birodalmunk az anarchia veszélyébe sodortatik.”<sup>10</sup>

Az egyházi véleményformálók esetenként szinte már apokaliptikus hangvétellel fogalmazták meg kritikájukat, és az erkölcsi mellett politikai érvekkel, általános rendpárti megközelítéssel is próbálkoztak. 1868-ban például a *Religio* publicistája kifejtette: „Higgyék el, uraim, jelen sajtószabadságunk, ha oly féktelen marad, okvetlen polgárháborúra, a nyers tömeg győzelmére vezet. Ne tépjék naponkint dühösebben a kötelékeket, melyek oly könnyen zendülő népünket [a] társadalmi létben még fönntartani képesek. Jól monda valaki, hogy a sajtó kezelőinek szenteknek kellene lenniök!”<sup>11</sup>

5 BUZINKAY (2016): 180.

6 SALACZ Gábor: *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918*. München, Aurora, 1974. 76–77.

7 A rozsnyói egyházkerület papi gyűlésének a hercegprímás őfőméltóságához intézett kérvénye. *Religio*, 1870. november 23. 332.

8 DÖBÖR András: Sajtó és cenzúra a 18. és 19. század fordulóján Magyarországon. *Médiakutató*, 2014/2. 23.

9 Korszerű eszmék. *Religio*, 1868. szeptember 19. 185.

10 PELKÓ Péter: Korszellemünk. *Religio*, 1870. január 5. 11.

11 Egyházi tudósítások. *Religio*, 1868. március 14. 173.

A dualizmus korszakát alapvetően a liberális eszmék elsőbbsége jellemezte, ezért egyes katolikus véleményformálók gyorsan felismerték, hogy a sajtószabadság nyílt elutasítása célszerűtlen stratégia, ehelyett inkább azzal érveltek, hogy valójában a fogalom helyes meghatározása a fő kérdés. „Mi, katolikusok óhajtjuk a sajtószabadságot” – jelentette ki például a *Religio* egyik szerzője 1868-ban. Ezután azonban elmagyarázta: a sajtó valójában akkor szabad, ha a katolikus egyház és az ennek tekintélyét elismerő kormány felügyelete alatt akadály nélkül védelmezheti a hitet, a jogot és az igazságot, tisztelettel figyelmezteti a hatóságokat a visszaélésekre, és terjeszti az emberek közt a jót, továbbá „védelmezi s előmozdítani igyekszik a valódi szabadságot, valódi polgárisodást”. Ellenben a katolicizmus ellenségei – véleménye szerint – akkor tartják szabadnak a sajtót, „ha nincs reá semmi felügyelet, feletle semmi ellenőrködés, [...] ha szabad a sajtónak eszközül szolgálni Isten, annak világi s egyházi helyettesei elleni összeesküvés kovácsolására”.<sup>12</sup>

Hamarosan kiderült azonban, hogy a sajtószabadság alapelve a modernizálódó magyar társadalomban adott esetben jó szolgálatot tehet a katolikus egyház számára is. Miután ugyanis az 1869–1870-ben ülésező első vatikáni zsinat dogmává emelte a pápai tévedhetetlenség tanát – amit a liberális közvélemény a pápaság világi hatalmi igényeit megalapozó lépésként értékelt<sup>13</sup> – a magyar kormány a középkori eredetű királyi tetszvényjog (*placetum regium*) felújításával reagált, és megtiltotta a dogma hivatalos kihirdetését. Ez viszont a korszak hírközlési viszonyai között legfeljebb csak elvi jelentőséggel bíró lépés lehetett, hiszen a sajtó természetesen napról napra beszámolt a legfrissebb vatikáni történetekről. A hasonló tiltások kijátszása kapcsán gyorsan elhíresült Félix Dupanloup orléans-i püspök esete, aki a dogma ünnepélyes kihirdetése helyett egyszerűen egy liberális napilap egy számát vitte fel magával a szószerkekre, felolvasta az ügyel foglalkozó cikket – amely a zsinati határozat teljes szövegét közölte –, majd elmondta, hogy a lap kommentárja téves, és ismertetette a saját értelmezését. Az eset világosan megmutatta azt, hogy a dogma kötelező ereje nem függ a kihirdetés valamilyen formájától.<sup>14</sup> A felgyorsuló és demokratizálódó hírközlés következményeire a magyar katolikus sajtó is jól érezhető kárörömmel utalt, a *Religio* például kiemelte: „manapság a sajtó útján való publikálás illuzór[ik]jussá tette a királyi placet-jog gyakorlását”.<sup>15</sup> Számunkra még érdekesebb, hogy a szerkesztőség elvi síkon is szembeszállt a tiltással, és ennek alátámasztására – természetesen – a sajtószabadság eszméjére hivatkozott:

„De az 1848-ki és későbbi törvényekkel sem egyeztethető össze a placet, sőt azokat alapjaiban megdönti; mert ha ezen törvények eltörülték az előleges cenzúrát, megengedték a sajtószabadságot, minden honfit, minden bevett vallást szabadnak akartak tenni; miképpen akarhatták volna egyedül a katolika egyházat, mely Magyarországot dajkálta, nevelte s polgárosította, a placetum béklyóiban tovább is sanyargatni?”<sup>16</sup>

A sajtószabadság gondolatának felértékelődéséhez a magyar katolikusok körében is hozzájárult az 1878-ban megválasztott XIII. Leó pápa, aki – bár továbbra is hangsúlyozta, hogy

12 A szabadság, *Religio*, 1868. október 16. 241–242.

13 GÁRDONYI Máté: *Bevezetés a katolikus egyház történetébe*. Budapest, Jel, 2006. 302–305.

14 SALACZ (1974): 39.

15 Vegyesek. *Religio*, 1893. szeptember 13. 168.

16 *Placetum regium*. *Religio*, 1870. október 5. 219.



a gondolat és a publikálás szabadsága számos gonoszság forrása<sup>17</sup> – a világgal való párbeszéd egyik eszközeként tekintett a modern kor nyújtotta kommunikációs eszközökre.<sup>18</sup> Az új szemlélet, az „írással szemben írást állítsatok” parancsa azon a felismerésen alapult, hogy az antimodernista egyházi értékrendet modern eszközök, így a sajtó segítségével lehet a leghatékonyabban megvédeni;<sup>19</sup> amihez alapfeltételként volt szükség a lapkiadás jogára is. A századfordulón íródott magyarországi katolikus publicisztikákban ezért már kifejezetten értékként kezelték a sajtószabadságot. Stuckner János szepesi teológiai tanár például úgy érvelt az egyházi iskolák államosítására vonatkozó liberális felvetések ellen, hogy kifejtette: a sajtó legalább annyira fontos eszköze az állampolgárok nevelésének, mint a közoktatás, ezért oktalanságnak kellene minősíteni, ha az állam úgy venné át saját kezelésébe az iskolákat, hogy közben a sajtó közvetlen vezetésére nem tart igényt. „Márpedig a sajtószabadság megvan; mindenkitől dicsért és elismert alapelv. Csak éppen az oktatást vernők bilincsbe s az állam számára foglalnók le?”<sup>20</sup> – tette fel a kérdést.

Az 1890-es években lezajló egyházpolitikai küzdelem következtében megerősödött a politikai katolicizmus, létrejött a Néppárt, amelynek érdekeit számos regionális és néhány országos sajtótermék is képviselte.<sup>21</sup> A párt központi orgánuma, a fővárosban megjelenő *Alkotmány* politikai fegyvert kovácsolt a liberális sajtó kritikájából, amelynek során a sajtószabadság eszméje állandó hivatkozási pontként szolgált. A szabadelvű kormányokkal következetesen szembenálló lap szerzői természetesen nagyon fontosnak ítélték meg a kritika szabadságának jogi biztosítékait: „Minden ellenzéknek féltetni kell a sajtószabadságot, mert ez még az egyetlen fegyver, mellyel magát és a nemzet nagy igazait védheti”<sup>22</sup> – írta egyikük. Az *Alkotmány* ennek kapcsán gyakran vádolta részrehajlással a hatóságokat, hangsúlyozva, hogy a sajtótörvényt „vagy meg kell tartani minden érdekelt fél irányában, vagy egyikkel szemben sem. Ezt követeli az igazság és a méltányosság, és nagyon gyöngye erkölcsi alapon állhat az olyan kormány, amely csak igazságtalanságok és méltánytalanság árán képes érvényesülni.”<sup>23</sup>

A liberális, illetve szociáldemokrata sajtóval kapcsolatban viszont az *Alkotmány* igyekezett a közvéleményben élő, a katolikus körökben is elterjedt antizsurnalizmus nézetrendszerét erősíteni, amely az újságírókkal szembeni előítéleteken alapult.<sup>24</sup> Arra utalt például, hogy a sajtószabadság nem csak a hivatásos lapkészítőket illeti meg, „elvégre nemcsak újságírók vívták ki a sajtószabadságot, hanem elsősorban mások: a polgárság”.<sup>25</sup> A zsurnaliszták iránti bizalmatlanság jegyében arról írt, hogy a liberális felfogást követve a 19. század végéig a

17 Erre tett utalást 1885-ben az „*Immortale Dei*” kezdetű enciklikájában. [w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf\\_l-xiii\\_enc\\_01111885\\_immortale-dei.html](http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_01111885_immortale-dei.html) (2019. október 17.).

18 Minderről részletesen: KLESTENITZ Tibor: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932*. Budapest, CompLex, 2013. 31–34.; CSIBI Norbert: A sajtóügy aktuális kérdései a magyarországi katolikus nagygyűléseken. A 19–20. század fordulója. In: KLESTENITZ Tibor (szerk.): *A médiatörténet és az egyháztörténet metszéspontjai. Tanulmányok*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015. 59–82.

19 ALTERMATT, Urs: *A katolicizmus és a modern kor. A svájci katolicizmus társadalom- és kultúrtörténete*. Budapest, Osiris, 2001.

20 STUCKNER János: Az állam és az iskola. *Katholikus Szemle*, 1901/1. 32.

21 KLESTENITZ Tibor: Az *Esztergom*, egy regionális néppárti lap első éve. In: KLESTENITZ Tibor – PAÁL Vince (szerk.): *Médiatörténeti tanulmányok 2018*. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2018. 35–36.

22 Őszinte beszéd. *Alkotmány*, 1898. február 15. 1.

23 Felfordult világ. *Alkotmány*, 1898. március 8. 2.

24 A korszak antizsurnalizmusáról részletesen lásd Kiss Mária Rita: A hatodik nagyhatalom. *Századvég*, 2001. 67–92.

25 Az Akadémia és a sajtó. *Alkotmány*, 1900. május 8. 1.

„nyilvánosság szószékeiként” működő hírlapok egyszerű üzleti vállalkozásokká váltak, a lapkészítők szolgáltatait pedig ma már anyagi ellenszolgáltatásokkal lényegében bárki megvásárolhatja. Véleménye szerint ennek következtében kijelenthető: „A miniszterek és bankárok rontották meg a sajtószabadságot, ezért bár nagyra fejlett, hiteléből, tekintélyéből és népszerűségéből veszített.”<sup>26</sup>

Az *Alkotmány* gyakran cikkezett arról, hogy a sajtó egyik fő hivatása a társadalom általános kulturális szintjének emelése, a nép tanítása, úgy találta azonban, hogy erre a feladatra a magyar sajtó összességében nem bizonyult alkalmasnak. A megengedőbb érvelés szerint ez a sajtó önhibáján kívül alakult így, hiszen „éppen a sajtószabadság legszentebb vívmánya vezetett abba a másik végletbe, hogy a népkultúrát ápolni akaró műtermékek, sőt általában orgánumok, az eszközök helytelen megválasztása következtében sokkal többet ártanak, mint használnak – egy nagy részt tekintve”.<sup>27</sup> A kritikusabb felfogás szerint viszont a sajtó – a fejlődés természetes következményeként valóban lejátszódó<sup>28</sup> – átalakulása, „elüzletiesedése” gyökeresen új helyzetet teremtett, amelyhez a politikának és a társadalomnak is alkalmazkodnia kell. Egy 1903-ban megjelent vélemény szerint például:

„Mint minden nemzeti vívmány, úgy a sajtószabadságról szóló törvény is idők folytán elhajlik a kor intencióitól, mely az illető nemzeti alkotást megteremtette, [...] s az elvetett magból kifejlődött sudárt ellepik a folyondár, a fagyöngy, az élősdiek. Ezeket azonban le kell nyesegetni, mert elsorvad, megsemmisül a hűs árnyékot adó fa.”<sup>29</sup>

Ez az álláspont a századfordulón igen gyakorinak számított, hiszen számos szakjogász és hívatásos újságíró is úgy vélte, hogy az 1848-as sajtótörvény már nem felel meg a kor követelményeinek. Az érdekeltek véleménye azonban nem egyezett meg a tennivalókról: a jogászok minél mélyrehatóbb és részletesebb szabályozást kívántak, a zszurnaliszták viszont hivatásuk autonómiáját és az önszabályozást tartották elsődleges kívánságnak.<sup>30</sup> A katolikus szerzők ebben a vitában többnyire abból indultak ki, hogy az emberi természet rosszra való hajlama következtében a korlátlan sajtószabadság társadalmilag veszélyes. Egy vélemény szerint például:

„A szabadság, rosszat írni, ezerszerte jobban vonz, mint a szabadság, jót írni. [...] S az újság a szavak kultusza folytán hozzászoktatta az embereket, hogy ne gondolkozzanak. A sajtó hazugságai növekednek annak szabadságával s hazugságaival növekszik hatalma. A sajtószabadság sajtószabadosságá g fajult s az eredmény: értelmi, erkölcsi, fizikai dekadencia.”<sup>31</sup>

Általában a bulvárlapok megjelenésében látták a fő problémát, amelyet – összhangban a kor konzervatív kultúrkritikájával<sup>32</sup> – a tömegekre gyakorolt hatásuk, a szenvedélyek felkeltésére való képességük miatt ítélték igazán veszélyesnek. A *Religio* ezeket a jelenségeket 1908-ban a

26 Szavakkal tényező. *Alkotmány*, 1902. április 26. 1.

27 A szenzáció irodalma. *Alkotmány*, 1902. február 15. 1.

28 Erről részletesen lásd BALOGH János Mátyás: *Üzleti szellemű fővárosi napisajtó a dualizmus korában. A budapesti sajtóipar születése*. Doktori disszertáció. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2014.

29 A sajtószabadoság. *Alkotmány*, 1903. január 16. 4.

30 BUZINKAY Géza: Sajtóreform 1914-ben. In *Medias Res*, 2013/1. 2.

31 STUCKNER János: Les conflits de la science et idées modernes. Docteur X. *Katholikus Szemle*, 1906/9. 968.

32 JOWETT, Garth – O'DONNELL, Victoria: *Propaganda and persuasion*. London – New Delhi, Sage, 1992. 82–83.



sajtószabadság meghamisításának ítélte, és leszögezte: „A törvényhozásnak kell a sajtó kinövéseit lenyesnie, mert az ilyen eldurvulás nem állhat a köz érdekében.”<sup>33</sup>

A katolikus nyilvánosság tehát a századfordulót követően a sajtószabadság alapelvét elfogadta, ám az 1848: XVIII. törvénycikk módosítását igencsak kíváncsnak tartotta. A katolikus sajtómozgalom legbefolyásosabb alakja, a liberális sajtó kíméletlen kritikusa,<sup>34</sup> a jezsuita Bangha Béla 1913-ban kategorikusan leszögezte: „Nem a sajtószabadság megvonása és a cenzúra behozatala a sajtókorruptió egyenes megszorítása, hanem a helyes sajtótörvény, mely a sajtónak ma még jobbra büntetlen és büntethetetlen vétségeit legalább jelentékeny részben hátráltatja és megtorolja.” Ennek következtében helyeselte Tisza István kormányának törekvéseit<sup>35</sup> a törvény reformjára, ugyanakkor úgy ítélte meg, hogy az időzítés kifejezetten szerencsétlen, hiszen a közvélemény jelentős része úgy láthatja, hogy a változtatásokat nem a kulturális vagy erkölcsi szempontok, hanem egyszerűen a kormánypárt hatalmi érdekei mozgatják. A katolikus körökben igen gyakorinak tűnő felfogás alapján Bangha is a sajtószabadság „sajtószabadossággá” való átalakulásában látta a fő gondot, ezért azt követelte, hogy a jövőben a törvény különösen is védjen három témakört a nyilvánosság kritikájától: „a vallás szent érdekeit”, a közérkölcst, valamint a nemzeti eszmét. „A haladásnak, a kultúrának, a fejlődésnek teljességgel nem érdeke, hogy örült fanatikusok állandóan és büntetlenül sárral dobálják ezt a három legszentebb palládiumot” – írta. Ezek az elképzelések azon a körön belül mozogtak, amely a sajtószabadság igazolható törvényi szűkítésének tartható (bár például a „nemzeti eszme védelme” fogalom konkrét tartalma igencsak nehezen lett volna meghatározható egy jogszabályban és a jogalkalmazásban), azonban Bangha ezek után cikkében egy újabb követelést is megfogalmazott, ami viszont már csak a sajtószabadság elvének egyértelmű megsértésével lett volna kielégíthető. Úgy vélte ugyanis, hogy a polgári társadalom alapjait támadó szociáldemokrata sajtónak semmilyen létjogosultsága sem lehet Magyarországon: „Semmiféle jogcímen nem tarthat igényt sem védelemre, sem pedig megtűrésre az a sajtó, mely eddig soha semmiféle ismervét nem mutatta annak, hogy komoly és objektív tud vagy akar lenni, hanem a féktelen izgatásban, vallás-, osztály- és nemzetelleni harcban, rágalmaszásban és ferdítésben multa felül önmagát.” Bangha ennek fényében úgy látta, egyenesen „kulturális közérdek a közbelépés, nehogy a sajtókalózok fanatizmusa az igazi sajtószabadság elvét is végleg kompromittálja”.<sup>36</sup> Elképzeléséhez később is következetesen ragaszkodott, és 1918-ban – elsősorban az első világháború alatt megtapasztalt társadalmi feszültségek, illetve a bolsevizmus nemzetközi terjedésével kapcsolatos félelmek következtében – a szociáldemokrata lapok betiltását követelte.<sup>37</sup>

33 Levél a szerkesztőhöz. *Religio*, 1908. június 28. 434–435.

34 KLESTENITZ (2013): 102–104.; MOLNÁR Antal: Az engedelmes lázadó. (Bangha Béla és a jezsuita rendi vezetés). In: ÜÖ – SZABÓ Ferenc: *Bangha Béla SJ emlékezete*. Budapest, Távlatok, 2010. 74–80.

35 Tisza már 1913-as miniszterelnöki bemutatkozó beszédében szolt arról, hogy elkerülhetetlennek látja a sajtó megrendszabályozását. BUZINKAY (2016): 311.

36 B[ANGHA] B[éla]: Sajtókorruptió és sajtószabadság. *Magyar Kultúra*, 1913. 137–139.

37 KLESTENITZ Tibor: Az oroszországi forradalmak értékelése a magyar egyházi közvéleményben. *Történelmi Szemle*, 2018/3. 423–432.

## A protestánsok és a sajtószabadság

1867-ben a sajtószabadság beköszöntét a katolikusok alapvetően aggodalommal fogadták tehát, attól félve, hogy elsősorban a különféle „tévtanok” társadalmi terjedését fogja elősegíteni. A protestáns közgondolkodás viszont, amelyet a történelmi adottságokból következően a kisebbségi nézőpont határozott meg, egyfajta elégtételként ítélte meg a fejleményeket. „Szegény apáink, ha szépet akartak álmodni, álmodtak a sajtószabadságról, álmukban, képzeletükben elszálltak azon mireánk soha be nem következhetőnek vélt korba, amidőn az álnok jezsuita cenzor nem vethet bilincset egy-egy nemesebb törekvésű, felvilágosult lelkű protestáns ember nyelvére”<sup>38</sup> – írta például 1873-ban a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* szerzője.

A protestáns közösségekben ugyanakkor – a katolikusokhoz hasonlóan – sokan fogadták idegenkedve az egyházellenesnek, illetve ateistának ítélt közéleti megnyilvánulásokat, ám az egyházi véleményformálók többnyire nem osztották ezeket a félelmeket. 1875-ben például Filó Lajos nagykovácsi református lelkész beszámolója szerint egy buzgó egyháztag megütőzéssel beszélt arról, hogy sok lelkipásztor radikálisan új értelmezésben magyarázza a Bibliát és Krisztus tetteit. Erre Filó – noha teológiai szempontból konzervatívnak számított – türelemre intette a panaszkodót, mivel úgy vélte: „a sajtószabadság elvét a vallási irodalom terén is fenn kell tartanunk”, hiszen „azon igazság, melyet a szellőtől is féltünk s üvegházban tartogatnunk kellene, ma már gyanússá tenné magát”.<sup>39</sup> Hasonlóan vélekedett az igen tekintélyes pesti református teológus és nyelvész, Ballagi Mór, aki úgy tapasztalta, hogy sok hittestvére figyelme aggodalommal a sajtó izgatóságát, a hagyományokat támadó magatartását, amely – Dessewffy Aurél szavaival élve – „minden oltárt leront, kivéven azt, melyre önmagát emeli föl az önszeretet”. Ballagi viszont úgy vélte, hogy az ilyen félelmek nem illenek a protestánsokhoz, akiknek ősei a 16. században az évezredes hagyományokkal rendelkező katolikus intézményrendszerrel voltak kénytelenek szembeszállni a vallásszabadság kivívása érdekében. Szerinte a reformátusok bizalmatlansága csupán átmeneti jelenség lehet, a jövőre nézve pedig kimondottan optimista volt: „Nem is hiszem, hogy egyházunk kebelében oly visszahatás valaha helyet foglalhatna, mely a sajtószabadságnak akármily alakban gátat akarna vetni” – írta. A protestáns ember számára a sajtó szövetséges tényezőt jelent, vélte, amellyel szemben sok kötelessége van. „Neki oly magatartást kell minden alkalommal mutatnia, mely, míg egyfelől e nagy társadalmi erő iránti rendíthetetlen rokonszenvet tanúsítja, másfelől annak helyes irányt adjon.” Azt is elismerte, hogy a sajtó nem tévedhetetlen, hiszen a lapkészítők képtelenek minden egyes információ aprólékos ellenőrzésére. Szerencsére azonban mindenki számára adott a helyreigazítás, illetve a tények többoldalú felderítésének lehetősége, vélte. A sajtó így egyenesen Krisztus tanításához szabhatja működését, miszerint „ha gonoszul szóltam, tégy tudományt a gonoszról”,<sup>40</sup> megadja a polgároknak a közügyekhez való hozzászólhatási alkalmat, egyszersmind megóvja a megtámadottakat a közvélemény igaztalan elmarasztalása ellen”. Ballagi felfogása szerint ennek köszönhetően harmonikus együttműködés alakulhat ki: „Ezúton a társadalom s az abban működő sajtó között folytonos egymásra hatás jó létre, s

38 F.: Visszhang a Reflexiókra. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1873. november 11. 1512.

39 Filó Lajos: Polémia, csendes vérrel. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1875. június 27. 827.

40 Ján 18,23.

úgy szólva egymást képezik. Hiábavaló erőlködés volna egymástól elválasztani, ami a dolog természete oly szorosan kapcsolt egymáshoz.”<sup>41</sup>

Ballagi az egyház belső nyilvánosságának ügyeiben is ragaszkodott liberális felfogáshoz. 1872-ben az szolgáltatott számára lehetőséget nézetei kifejtésére, hogy Révész Bálint, a tiszántúli református egyházkerület püspöke a nyilvánosság előtt panaszolta el, hogy a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* „ormódon megtámadta” őt. Ballagi a lap szerkesztőjeként „a sajtószabadság érdekében” határozottan tiltakozott ez ellen, azzal érvelve, hogy – bár a szóban forgó cikk valóban névtelenül jelent meg – a lapnak viszont van megnevezett felelős szerkesztője. Ennek következtében a püspöknek, ha sérelmez valamit, lehetősége van sajtópert indítani és nyilvánosan megvédeni magát.<sup>42</sup> Amikor pedig a református *Dunántúli Közlöny* szerzői azt nehezményezték, hogy a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* bírálta a pápai főiskolát, a válaszcikk büszkén rámutathatott: „itt minálunk nincs cenzúra, elmondhatjuk meggyőződésünket szabadon, politikában és egyházban egyaránt”.<sup>43</sup>

Az idézett vélemények a protestáns egyházak híveinek hagyományos önképén alapultak, amely felekezeteiket a szabadság, a nemzet és a haladás letéteményeseiként igyekezett meghatározni. A katolicizmust pedig, a liberális nézőpontnak megfelelően, többnyire a nemzeti fejlődés szempontjából is hátráltató tényezőnek tekintették.<sup>44</sup> Ennek megfelelően a protestánsok támogatták a liberális politikusok törekvéseit a királyi tetszvényjog érvényesítésére, amit azal igyekeztek alátámasztani, hogy a rendelkezés nem jelenti a sajtószabadság sérelmét, hiszen senki sem jogosult egy „idegen hatalom” rendelkezéseit az állam beleegyezése nélkül kihirdetni Magyarországon.<sup>45</sup> Ebben a vonatkozásban felfogásuk később is változatlan maradt.<sup>46</sup>

A katolicizmus társadalmi „hátramaradottságáról” szóló vélekedések komoly megerősítést kaptak az 1890-es évtized első felében zajló egyházpolitikai küzdelem során, amely a közéleti hangnem eldurvulását és a felekezeti konfliktusok kiszélesedését hozta magával.<sup>47</sup> A protestánsok többnyire támogatták a liberális kormányzati reformokat, hiszen ezektől a felekezetek közötti jogegyenlőség gyakorlati megvalósulását remélték.<sup>48</sup> Ennek következtében egyes véleményformálók még tovább mentek a protestantizmus és a liberalizmus szövetségének hangsúlyozásában, és a sajtószabadság elvét egyenesen a protestáns eszmeiségből eredeztetették. Szöts Farkas budapesti teológiai tanár és lapszerkesztő szerint például a protestantizmus azzal a tanításával, miszerint Isten ígéje közvetlenül, papi közvetítés nélkül áll kapcsolatban az emberekkel, létrehozta a lelki szabadság elvét, és ebből „fejlődött ki később a jogi, politikai

41 BALLAGI Mór: *Pro aris et focis. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1880. február 9. 258–260.

42 BALLAGI Mór: Előleges tudósítás a tiszántúli ref. superintendentia tavaszi közgyűléséről. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1872. április 27. 525–526.

43 MOKOS Benő: Észrevételek t. Németh Zsigmond és Pereszlényi János urak válaszaira. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1885. szeptember 13. 1181.

44 BRANDT, Juliane: Konfessionelle und nationale Identität in Ungarn. Die protestantischen Kirchen. In: MANER, Hans-Christian – SCHULZE-WESSEL, Martin (szerk.): *Religion im Nationalstaat zwischen den Weltkriegen 1918–1939*. Stuttgart, Franz Steiner, 2002. 46.

45 Concordatum II. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1867. május 19. 617.

46 BARTHA Béla: A placetum. *Protestáns Szemle*, 1893. 416.; HAMAR István: Mit várunk nagygyűléseinktől? *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok*, 1908. szeptember 27. 612.

47 KLESTENITZ (2013): 35–44.

48 „A kormány merész és nagy koncepcióval megtette az egyházpolitikai törvényjavaslatokkal az első lépést az egységes jogrend és a jogegyenlőség felé” – írta például egy publicista. Márciusi napok. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1894. március 8. 145.

és sajtószabadság, mely a művelt népeknek már-már féltékenyen őrzött közkinccsei. Ezeket a közszabadságokat, mint természetével össze nem férő erőket, a pápás egyház nem fejthette ki s intézményes kifejlésük után sem veheti be, legfőlebb tűri őket.<sup>49</sup> A sajtószabadság eszméjét a katolikusok gyanakvása is rokonszenvesebbé tehetette a szemükben. Amikor például XIII. Leó pápa 1893-ban kiadta a magyar helyzetet tárgyaló *Constanti Hungarorum* enciklikáját, egy protestáns publicista úgy vélte, hogy a pápa utalása a katolikus egyház tanaival ellentétes és annak cselekvési szabadságát korlátozó magyar törvényekre elsősorban az 1848: XVIII. törvénycikkre vonatkozhatott.<sup>50</sup>

Az egyházpolitikai küzdelem következtében ugyanakkor a protestáns vezetők körében kezdett megkérdőjeleződni az a hagyományos felfogás, amely a fővárosi liberális sajtót egyértelmű szövetségesként kezelte. Sokan úgy értékelték ugyanis, hogy a napilapok indokolatlanul nagy rokonszenvvel kezelték az ultramontán katolikus álláspontot.<sup>51</sup> „Az a magát szabadelvűnek tartó, háládatlan napisajtó, mely, fájdalom, tudva vagy tudatlanul a klerikalizmus malmára hajtja a vizet s bennünket ignorál: aligha tudja, hogy protestantizmus nélkül most nem igen élvezné a sajtószabadság áldásait”<sup>52</sup> – fogalmazta meg például szemrehányásait 1890-ben a *Sárospataki Lapok* szerzője.

Ez az újfajta bizalmatlanság is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a protestáns nyilvánosságban a korábbinál hangsúlyosabban jelentek meg a modern lap- és könyvkiadást bíráló nézetek. Erősen kultúrpeszsimista felfogású például a *Dunántúli Protestáns Lap* 1896-os elemzése, amely szerint a „nép” a ponyváról, a műveltebb rétegek pedig általában utazó ügynököktől szerzik be az olvasnivalót, ám egyik kategória színvonala sem megfelelő:

„Nagy kincs a szabadság minden formájában, de akik ezeket írják és kiadni merészelik, megméte-lyezvén velők a szerencsétlen olvasók lelkivilágát – azok méltatlanok – nemcsak a sajtószabadságra – de általában a szabadságra is. Mert ezek előtt a jó urak előtt nincs más érdek, mint a saját zsebük érdeke s ha az telik, veszhet, romolhat körülöttük minden, de minden.”<sup>53</sup>

A bizalmatlanság az egyházi nyilvánosság belső fórumain is erősödni kezdett. A *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1898-ban például nyugtalanul regisztrálta a diáklapok számának gyors növekedését az egyházi tanintézményekben, mivel úgy találta, hogy ezek időnként a sajtószabadság örve alatt „a rendes és illő határokon túl” is kritikusak, még a tanári karral szemben is. Ezért elfogadhatónak találta, hogy a tantestület egyszerűen betiltotta a *Sárospataki Ifjúsági Közlöny* című diáklap kiadását.<sup>54</sup> Néhány évvel később a vértessaljai református egyházmegye értekezletén az a kérdés adott okot hosszas vitára, hogy vajon az egyházmegye egyik fiókköre jogosult-e önállóan kiadni egy egyháztörténeti munkát. Az értekezlet végül arra a következtetésre jutott, hogy „bár a sajtószabadság megszorítását prot[estáns] egyházunk elvei perhorreszkálják [elutasítják]”, a fiókkörnek mégis meg kell szereznie az egyházmegye

49 Sz[őts] F[arkas]: A reformáció hitelvei. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1894. október 26. 676. Ugyanezt az alap gondolatot fejtette ki BORSOS Károly: Emlékbeszéd. *Dunántúli Protestáns Lap*, 1894. november 4. 699.

50 BARTHA Béla: XIII. Leó enciklikája. *Sárospataki Lapok*, 1893. szeptember 18. 822.

51 Erről részletesebben lásd KLESTENITZ Tibor: A protestáns napilap kérdése Magyarországon, 1890–1918. *Egyháztörténeti Szemle*, 2018/4. 68–82.

52 CZINKE István: Az egyház és az iskolák. *Sárospataki Lapok*, 1890. augusztus 25. 687.

53 FARAGÓ János: Népies olvasmányaink. *Dunántúli Protestáns Lap*, 1896. november 15. 722.

54 Ifjúsági lapok. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1898. február 27. 143.

hivatalos jóváhagyását.<sup>55</sup> 1905-ben a Tiszáninnen Református Egyházkerület közgyűlése kifogásolta a *Sárospataki Lapok* irányát, és határozatában kimondta: „anélkül, hogy az írói és sajtószabadságot s a protestantizmus éltető lelkét tevő szabad véleménynyilvánítást csak a legtávolabbról is érintené, vagy korlátozni kívánná, szükségesnek tartja, hogy a lap irányát s módját változtassa meg”.<sup>56</sup> Mint a példák mutatják, a protestáns egyházi testületekben a nyilvánosság fokozottabb ellenőrzésére irányuló törekvések jelentkeztek. Maguk a kezdeményezők sem lehettek azonban biztosak benne, hogy ezek vajon összeegyeztethetők-e a hagyományos protestáns felfogással, amit jól jeleznek a visszatérő hivatkozások a sajtószabadság eszméjére.

A bizalmatlanság erősödését, az ifjabb generáció növekvő pesszimizmusát jelképesen is kifejezi az a beszéd, amelyet Ballagi Géza, a sajtó szabadságát feltétlen értéknek kezelő Ballagi Aladár fia tartott 1902-ben a sárospataki református főiskolán. Arra figyelmeztetett, hogy a sajtószabadság, mint minden más alapjog, valójában kétélű fegyver, amely helytelen használat esetén saját gazdáját is megsebezheti, és a sajtó egy „műveletlen vagy erkölcsileg romlott nemzet kezében az öngyilkosságnak eszköze”. Ezután kifejtette, hogy sok olyan újság tevékenykedik, amely „egyebet sem tesz, csak hazudik, a közérdek vagy a pártcélok előmozdításának örve alatt”, illetve „a mi józan népünk fejét hamis tanokkal zavarja meg”. Ezért szigorú törvényhozási intézkedéseket tartott szükségesnek a visszaélések megfékezésére, bár úgy vélte: a veszélyes sajtótermékeket valójában végső soron „ártalmatlanokká csakis a nemzet érettsége és műveltsége teheti”.<sup>57</sup>

Az a fajta, erőteljes kultúrpeszimizmuson alapuló sajtókritika tehát, amely a katolicizmusra már a 19. században jellemző volt, a századfordulóra a protestáns közvéleményben is egyre nagyobb teret kapott, ami természetesen a sajtószabadság eszméjének megítélésére is kihatott. Erre – szintén a katolikusokhoz hasonlóan – kezdtek úgy tekinteni, mint amely lehetővé teszi a szélesebb néptömegek „megmérgezését” az ateista gondolkodással. A *Dunántúli Protestáns Lap* publicistája 1904-ben úgy vélte, hogy erre a jelenségre protestáns alapon csak egyféle választ lehet adni: „nem tehetünk mást, minthogy lábunkat megvessük a szabadság talaján s miként amazok a szabadságot hitetlenség terjesztésére használják föl, mi pedig a hit és vallás terjesztésére, megszilárdítására”.<sup>58</sup> A történelmi kálvinizmus irányzatának nagy hatású vezéregyénisége, a teológiai tanár Sebestyén Jenő szintén arról írt, hogy a modern kor „a sajtószabadságból sajtószabadosságot csinált s utat nyitott a legrombolóbb, legképtelenebb eszméknek. [...] Kigúnyolása ez a keresztyénség összes elveinek s ezek helyébe dicsőítése a modern ember »egyszer élünk« jelszavának.”<sup>59</sup> A tradíciók azonban őt is óvatosságra ösztönözték a gyakorlati tennivalók meghatározása terén, és egy későbbi cikkében egyértelműen kijelentette: „Hogy azonban félre ne értessem, sietek kijelenteni, hogy a helyes értelemben magyarázott sajtószabadságot és írói szabadságot támadni nem akarom. Cenzúrát gyakorolni

55 LÉVAY Lajos: A vértessaljai egyházmegye egyházi értekezlete. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1903. szeptember 13. 585.

56 Új egyházi lap. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1905. július 9. 440.

57 Dr. Ballagi Géza beszéde a sárospataki főiskolai ifjúság márc. 15-iki ünnepélyén. *Sárospataki Lapok*, 1902. március 24. 272.

58 A keresztyének feladata a mai szellemi irányzatok és áramlatok között. *Dunántúli Protestáns Lap*, 1904. augusztus 7. 545.

59 SEBESTYÉN Jenő: Modern morál és protestantizmus. *Protestáns Szemle*, 1911. 228.

még kevésbé szándékozom, mert tudom, hogy hatalmi szóval úgysem lehet megváltoztatni semmit sem.”<sup>60</sup>

Az erőteljes állami sajtószabályozás gondolata azonban egyre vonzóbb színben tűnt fel a protestáns nyilvánosság számára. 1911-ben Csűrös István lelkész, a Budapesti Református Gimnázium tanára úgy vélte, hogy a sajtószabadság a gyakorlatban egyenértékűvé vált a „sajtógarázdálkodás” fogalmával, ezért „a cenzúra, ha az erkölcsi szabadság védelme szempontjából gyakoroltatik, épp oly szükséges, mint a ragály ellen s a gonosztevők ellen való védekezés”.<sup>61</sup> 1914-ben a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* már nagy lelkesedéssel üdvözölte a Tisza István második kormánya által elfogadtatott új sajtótörvényt – amelyet a liberális közvélemény többsége a „sajtó államosítását” előíró jogszabályként ítélt el.<sup>62</sup> A lap publicistája szerint az ellenkezők valójában nem a sajtószabadság védelmét kívánták, hanem csak a szabadságot, a libertinizmust próbálták megőrizni. Véleménye szerint: „Komoly, keresztyén szellemű sajtónak nincs mit tartania e rendszabályoktól, mert az ilyen sajtónak ott van az erkölcsi zsinórmértéke a krisztusi erkölcsstanban. De a túlkapásoknak, a családi és egyéni élet oktan pellengetre állításának, a szemérmetlenségnek, a hirdetésekben s egyebütt megnyilvánult pornográfiának útját kellett szegni.”<sup>63</sup>

\*\*\*

1867-ben, a sajtószabadság magyarországi érvénybe lépésekor a katolikus és a protestáns közösség gyökeresen ellentétes alapfeltevésekből kiindulva viszonyult az új helyzethez. A katolikusok véleményét a pápai tanításokon alapuló antiliberális formálta, amely a sajtót a tévtanok terjedését elősegítő médiumként kárhoztatta, és a hazai klérus saját tapasztalatai alapján többnyire bizonyítottnak találta, hogy ez a magyar sajtóra is igaz. A kisebbségi közösségeket alkotó és szellemi mozgalmukat a liberalizmus elvi megalapozójának tekintő protestánsok viszont hagyományosan nagyra értékelték a jogérvényesítés intézményes garanciáit jelentő szabadságjogokat, így a sajtószabadságot is, amelyet esetenként szinte a felekezeti öntudat alkotórészeként kezeltek.

Az idő előrehaladtával a két álláspont lassan közeledni kezdett egymáshoz: a katolikusok – első sorban az 1890-es évek egyházpolitikai küzdelmeinek tapasztalatai nyomán – felismerték a sajtószabadság gyakorlati jelentőségét a politikai önvédelem és érdekérvényesítés szempontjából, ezért XIII. Leó pápa iránymutatásának megfelelően egyre nagyobb erőfeszítéseket tettek az egyházi sajtó kiépítésére. A protestánsok körében viszont a századforduló után fokozatosan megerősödött a kultúrpeszimista felfogás, amely a sajtószabadság elfajulását, a „sajtószabadságot” tette felelőssé a társadalom válságjelenségeiért és az ateista gondolkodás terjedéséért. Az 1914-es sajtótörvény megszületésekor egyes protestáns véleményformálók egyetértettek a szigorításokkal, és akár már a cenzúra gondolatát is elfogadhatónak tartották volna.

60 SEBESTÉN Jenő: A keresztyén világnézet és a magyar sajtó. *Protestáns Szemle*, 1912. 578.

61 CSÜRÖS István: A debreceni városi nyomda története. *Protestáns Szemle*, 1911. 644.

62 BUZINKAY (2014): 309–313.; PAÁL (2015): 15–18.

63 Az új sajtótörvény. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok*, 1914. április 19. 245.



# A Magyar Szó mint protestáns napilap?\*

A *Magyar Szó* című, 1900 és 1914 között Budapesten megjelenő politikai napilap nem tartozik a közismert sajtóorgánumok közé. A szakirodalomból lényegében csupán egy tanulmány emelhető ki Henry de Montety tollából, aki egyértelműen úgy véli, hogy a *Magyar Szó* protestáns orgánum volt.<sup>1</sup> Ez viszont ellentmondásban áll a hagyományos felfogással, amely nem tud magyar protestáns napilap létezéséről.<sup>2</sup> Jelen tanulmány célja annak vizsgálata, hogy a *Magyar Szó* tulajdonképpen mennyiben tekinthető protestánsnak, mit jelent ez a jelző a konkrét esetben. A kérdés megválaszolására elsősorban a lap tartalomelemzésével, illetve a különböző laptársakkal folytatott viták feltárásával tesz kísérletet.

## Bánffy Dezső árnyékában – a *Magyar Szó* indulása

1899 februárjában megbukott az erőszakos vezetői módszereiről és szűklátókörűségéről elhíresült, gyakran csak „Magyarország főispánjaként” emlegetett báró Bánffy Dezső miniszterelnök. Utóda, Széll Kálmán, a kompromisszumkeresés jegyében kezdte meg működését, amit a közvélemény rokonszenvvel fogadott.<sup>3</sup> Helyzetét megkönnyítette, hogy a Szabadelvű Párt fúzióra lépett a legjelentősebb ellenzéki erővel, a Nemzeti Párttal. A parlamentben így immár 320 kormánypárti képviselő foglalt helyet 93 ellenzékiével szemben. Széll pártjának két csoportja között ugyanakkor állandósultak a súrlódások, Bánffy emberei ugyanis rossz néven vették, hogy a kormányfő csak a volt ellenzékiekben bízott meg igazán.<sup>4</sup> A feszültségeket jól jelzi, hogy 1900 júniusában a szabadelvű Tisza István és az egykori Nemzeti Párt vezetője, Apponyi Albert nyilvános beszédekben polemizált egymással az elsőbbség kérdéséről.<sup>5</sup> Az ellentéteknek ráadásul felekezeti felhangjai is voltak: Széll a katolikus egyház tagja volt, és a kormánypárton belül egyes ellenfelei azzal kívántak politikai tőkét kovácsolni vele szemben, hogy azt sugallták, a miniszterelnök túlzottan türelmesen viszonyul a katolikus felekezeti alapokon álló Néppárt ultramontánnak tartott politikai követeléseihez.<sup>6</sup>

Bánffy Dezső bukása után sem adta fel hatalmi ambícióit, és arra törekedett, hogy saját közéleti szócsőre tegyen szert. Ehhez a bennfentes pletykák szerint sikerült megszereznie Lánczy Leó bankvezér anyagi támogatását, és egy új részvénytársaságot alapított kifejezetten lapkiadás céljaira. A vállalkozás elnöke Kende Zsigmond lett, aki Bánffy kormányzása idején

\* A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával (azonosító: 124418) készült.

1 MONTETY, Henry de: Félreértésből politika? Clemenceau és a Magyar Szó. *Kommentár*, 2011/5.

2 BUZINKAY Géza: *A magyar sajtó története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Budapest, Wolters Kluwer, 2015; CZEGLE Imre: A református egyház időszakai sajtója. In: BARTHA Tibor – MAKKAJ Sándor (főszerk.): *Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház 1867 és 1978 közötti történetéből*. Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1983. 203–206.

3 HORÁNSZKY Lajos: *Tisza István és kora*. Sajtó alá rendezte: HORÁNSZKY Nándor. H. n., Tellér, 1994. I. kötet, 374.

4 SZALAI Miklós: *Ifjabb Andrássy Gyula élete és pályája*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2003. 35.

5 GRATZ Gusztáv: *A dualizmus kora 1867–1918*. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1934. I. kötet, 369–401.

6 Az 1895-ben alapított Néppárt az egyházpolitikai törvények revíziójára törekedett, amelyek bevezették a kötelező polgári házasságot, az állami anyakönyvezést és kimondták a teljes vallásszabadságot.

a *Magyar Újság* felelős szerkesztője volt. A hivatalosan 1900. február 22-én, 140 ezer korona alaptőkével létrehozott Magyar Szó Rt. igazgatóságába Kendén kívül a népszerű regényíró-újságíró Kóbor Tamás, valamint Pályi Ede került be. A tervezett lap számára megnyerték továbbá a kor ismert zurnalisztái közül Szemere Attilát és Mezőfi Vilmost is.<sup>7</sup> A szerkesztést Pályi Edére, az ekkor 35 éves újságíróra bízta, aki jogi doktorátusának megszerzése után, az 1890-es években a *Magyarország* cikkírójaként szerzett tapasztalatot.<sup>8</sup> Pályatársai rendkívül szenvedélyes emberként, az újságírás romantikus korszakából itt felejtődött harcosként ismerték,<sup>9</sup> aki mindig „egész testével és lelkével vetette magát a harcba, nem ismert megalkuvást”. Eltökéltége egyebek mellett abban is megmutatkozott, hogy számtalan párbajt vívott meg elveikért.<sup>10</sup>

A *Magyar Szó* első száma 1900. február 2-án jelent meg. A programcikk Bánffy ideológiájának jegyében született, a nemzeti elköteleződés, a kérlelhetetlen sovinizmus, illetve a klerikalizmus elleni küzdelem jelszavait hangoztatta, de valamiféle protestáns kötődésről egyetlen szóval sem tett említést.<sup>11</sup> Ez igaz a másnapi számban közölt előfizetési felhívásra is, amely szerint a szerkesztőség „a tiszta szabadelvűség és a minden nemzeti kérdésben megalkuvást nem ismerő sovinizmus” eszméit követi, és a teljes művelt magyar közönség lapja kíván lenni.<sup>12</sup> Kisvártatva azonban feltűntek az első olyan cikkek, amelyek arra utaltak, hogy a lapkészítők kifejezetten a protestáns érdekek képviselőiként kívántak fellépni. Február 11-én jelent meg például a „Protestáns panaszok” című írás, amely szerint a protestáns közösségekben, különösen a reformátusoknál országszerte a csüggedés jelei mutatkoznak, hiszen kénytelenek saját közéleti tévesztésüket regisztrálni. „Ezzel szemben áll – mint ők mondják – a római egyház reneszánsza, politikai és társadalmi térfoglalása, amivel versenyre kelni alig lehetséges, mert a katolikus törekvések, ennek az egyháznak dús segélyforrásain felül, az uralomra jutott új kormányrendszer irányzataiban is hathatós támogatást találnak.” A cikk mindennek leszögezése után a politikai hangulatkeltés irányába indult el, és arról írt, hogy a Széll-kormány lekezelően bánik a protestánsokkal. Különösen súlyos problémaként ítélte meg, hogy az alacsony jövedelmű lelkészek számára törvényben garantált állami fizetés-kiegészítés, a kongrua folyósítása a gyakorlatban nagyon nehézkesen történik.<sup>13</sup>

A *Magyar Szó* számára ez a téma különös jelentőséggel bírt – hiszen a lelkészi jövedelmek elértéktelenedése valóban komoly problémát jelentett a korszakban<sup>14</sup> –, ezért tudatosan továbbvitte a kérdést, és cikksorozatban számolt be a kongruával kapcsolatos visszaosságokról. A lap azt állította, hogy a hivatali packázások országos felháborodást váltottak ki a protestáns lelkészek körében. A minisztérium nem fogadta el automatikusan a lelkészi jövedelmekről az egyházi hatóságok által kiadott igazolásokat, és számos esetben – mintegy az igazolásokat felülbírálván – önkényesen csökkentette a kiutalt kongrua összegét. A *Magyar Szót* állítólag

7 *Központi Értesítő*, 1900. március 18. 334.; Bánffy Dezső báró újságja. *Alkotmány*, 1900. január 28. 3–4.; Bánffy Dezső báró lapja. *Alkotmány*, 1900. február 2. 10.

8 Pályi Ede meghalt. *Pesti Napló*, 1930. december 11. 7.

9 Ki volt ez a Pályi? *Pesti Napló*, 1930. december 11. 4.

10 Dr. Pályi Ede meghalt. *Az Est*, 1930. december 11. 3.

11 Magyar politika. *Magyar Szó*, 1900. február 2. 1.

12 Előfizetési felhívás. *Magyar Szó*, 1900. február 2. 14.

13 Protestáns panaszok. *Magyar Szó*, 1900. február 11. 5.

14 Kovács Kálmán Árpád: A politikai protestantizmus mint interakció a századfordulón. *Egyháztörténeti Szemle*, 2016/4. 23.



elárasztották a dühös lelkészek olvasói levelei. Egy baranyai lelkipásztor véleménye szerint például még a 17. században, a hírhedt protestánsüldöző Lipót császár idejében sem hazudták meg a református konventet – ellentétben Széll Kálmán kormányával.<sup>15</sup>

A szerkesztőség a protestánsok megnyerésére egy másik, szimbolikus jelentőségűnek beállított kérdést is megkísérelt felhasználni. Ennek előzménye, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1899 áprilisában utasította a hivatalokat: levelezésükben az erdélyi római katolikus püspökre vonatkoztatva az erdélyi püspök címet használják. Ennek célja minden bizonnyal egyszerűen az egységesítés volt, az erdélyi református egyházkerület azonban súlyos politikai sérelmet látott az ügyben, és 1900 februárjában a döntés visszavonását indítványozta. Úgy ítélte meg ugyanis, hogy az erdélyi püspöki cím, amelyből hiányzik a római katolikus jelző, egyfajta katolizálási szándékot jelez az állam részéről, és közvetett módon kétségbe vonja azt, hogy a protestáns felekezetek erdélyi vezetői jogosan használják a püspöki címet.<sup>16</sup> Élhetünk azonban a gyanúperrel, hogy a tiltakozás mögött politikai megfontolások álltak, annál is inkább, mivel az erdélyi református egyházkerület főgondnoka ekkor Bánffy Dezső volt.

A *Magyar Szó* természetesen azonnal lelkes támogatásáról biztosította a fellépést. A Jönnék a jezsuiták! című cikk szerzője szerint „A rekatolizálás megindult. Az új rendszer alig tette be lábát: szemérmetlenül, tartózkodás nélkül hozzáfogott az eretnekirtás tisztító munkájához.” A publicista ezután leszögezte: a *Magyar Szó* nem felekezeti lap, hanem a teljes magyarság szószólója, azonban egyedül áll harcában, hiszen a parlament és a sajtó egyaránt eladta magát az ultramontánoknak. Ebben a „veszélyes helyzetben” ezért a szerkesztőség a protestáns közösség segítségét kéri, amely a történelem során már annyiszor igazolta hazafiasságát. Bár a cikkíró elismerte, hogy katolikusok is lehetnek jó hazafiak, azonban az ultramontánokat rendkívül veszélyesnek ítélte, és úgy vélte, hogy a „jezsuitizmus” terjeszkedésétől mindenképpen meg kell menteni a magyarságot.<sup>17</sup> A *Magyar Szó* ennek jegyében március 8-án új rovatot indított, amely teljesen egyedi volt a budapesti napisajtóban, és amely a protestáns egyházak híreit közölte.<sup>18</sup> Emellett interjúsorozatot is kezdett, amelyben az ország valamennyi protestáns püspökét megszólaltatta az aktuális helyzetről. A sorozat első darabja egyébként éppen Bartók György erdélyi református püspökkel készült, aki különösen aggasztónak minősítette a protestantizmus helyzetét, és felvetette annak lehetőségét, hogy az egyház az országgyűléshez forduljon a Széll-kormányral kapcsolatos problémák miatt.<sup>19</sup> A *Magyar Szó* március végén egy meg nem nevezett informátorra hivatkozva szenzációs leleplezésként számolt be, hogy Széll Kálmán paktumot kötött a katolikus Néppárttal, és garantálta számára hetven parlamenti mandátum megszerzését a következő választáson, amivel – a kommentár szerint – a „klerikális reakció” és oligarchia karjaiba veti magát és az országot.<sup>20</sup>

Mindezek a támadások természetesen élénk reakciót váltottak ki az ellenérdekeltektől. A Néppárt lapja, az *Alkotmány* például úgy vélte, hogy Bánffynak és a vele szövetséges Tiszáknak feltétlenül szükségük volt valamilyen felekezeti sérelemre, ezért

15 A panaszos alamizsna. *Magyar Szó*, 1900. február 24. 1–2.

16 Az erdélyi püspök. *Magyar Szó*, 1900. február 27. 3–7.

17 Jönnék a jezsuiták. *Magyar Szó*, 1900. február 27. 1.

18 Protestáns gyűlések. *Magyar Szó*, 1900. március 8. 5.

19 Protestáns püspökök a protestáns ügyekről. *Magyar Szó*, 1900. március 24. 9. Ez egyébként hamarosan utánzásra talált, hiszen a *Magyar Hírlap* szintén interjúsorozatot kezdett a protestáns püspökökkel. Protestáns Férfiak a protestáns ügyekről. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1900. április 22. 253.

20 Kell-e védekezni? *Magyar Szó*, 1900. március 27. 5.

találták ki az erdélyi püspök ügyét. Az *Alkotmány* szerint a cél ezzel: „a bukottak uralmának és befolyásának megmentése s a Tisza-rendszernek, vagyis a zsidó-liberális uralomnak visszaállítása” volt. Az *Alkotmány* arról is cikkezett, hogy a *Magyar Szó* protestáns felhívásait valójában zsidó szerzők írják.<sup>21</sup> Egyesek úgy értelmezték az eseményeket, hogy valójában az erdélyi protestánsok és a *Magyar Szó* lépett fel támadóan, így ők veszélyeztetik az ország felekezeti békéjét. Kisvártatva pedig pletykák jelentek meg arról, hogy Bánffy Dezső egy protestáns párt megalapítását tervezi. A *Magyar Szó* vehemensen cáfolta ezeket a híreszteléseket, saját irányvonaláról pedig a következőket írta:

„Felekezeti újság mi nem vagyunk. A magyarság egységének vagyunk közlönye és nem a partikularis osztályérdekeknek. Elvünk a szabadelvűség, amely egyenlő jogokat kíván mindenkinek, aki a haza hű fiának vallja és mutatja magát. Hitünk, hogy akit e föld hordoz és egével betakar, annak magyarnak kell lennie, legyen bár felekezete szerint protestáns, katolikus vagy zsidó.”<sup>22</sup>

A lap szerzői szerint sok közszereplő nehezményezte a protestáns hírrovat létrehozását, a katolikus napilapok működését viszont ugyanők természetesnek vették, így tehát a publicisták szerint egyfajta kettős mérce érvényesült.<sup>23</sup> Az ellen is vehemensen tiltakoztak, hogy a Széll Kálmánt támogató *Budapesti Napló* a cáfolatok ellenére következetesen „kálvinista ultramontán” lapként címkézte a *Magyar Szót*. „A klerikális néppárttal összefűjnek, megpaktálnak ezek az urak, minket pedig, mert protestáns híreknek is tért adunk lapunkban, kálvinista ultramontánoknak neveznek el” – írták.<sup>24</sup>

## Politikai kacskaringók

A *Magyar Szó* tehát kezdettől fogva igencsak konfrontatív irányvonalat vitt, ami a személyes kapcsolatok szintjén is érvényesült: Pályi Ede szerkesztő – mások mellett – lovagias ügybe keveredett a Széll-párti *Budapesti Napló* szerkesztőjével, Vészi Józseffel.<sup>25</sup> A harciaság ugyanakkor egyes reklámstratégiának bizonyult: egy kortárs vélekedés szerint például „pályafutását merész, bár sokszor kíméletlen, sőt durva szókimondással kezdte. De merészsége hírt és olvasóközönséget szerzett e lapnak.”<sup>26</sup> Az agresszivitás viszont politikai következményekkel is járt: 1900 márciusában a *Budapesti Hírlap* arról írt, hogy bécsi sajtóforrások szerint Bánffy az őt támogató napilap durva hangneme miatt volt kénytelen lemondani főudvarmesteri címéről.<sup>27</sup> A *Magyar Szó* harcias politikai szerepvállalása csak rövid periódusokra csillapodott, amit a kortársak általában külső hatásoknak tulajdonítottak. 1900 végén a fővárosi kávéházak közönsége egyenesen arról pletykált, hogy – Széll Kálmán kérése nyomán – személyesen Ferenc József szólította fel Bánffy a *Magyar Szó* hangvételének mérséklésére,<sup>28</sup> ez

21 Revíziót követelünk. *Alkotmány*, 1900. március 13. 1.

22 Felekezetiég ellen. *Magyar Szó*, 1900. március 31. 1.

23 „Protestáns néppárt”. *Magyar Szó*, 1900. április 1. 1.

24 Kálvinista ultramontánok és zsidó jezsuiták. *Magyar Szó*, 1900. április 3. 2.

25 Lovagias ügyek a fórumon. *Pesti Hírlap*, 1900. április 24. 9.

26 Legyen világosság! A *Magyar Szó* és az 1848. XX. tc. *Szatmár*, 1908. január 12. 1.

27 Bánffy báró és a választási alap. *Budapesti Hírlap*, 1900. március 4. 2.

28 Politikai kocsonya. *Alkotmány*, 1900. december 11.

azonban, már ha megtörtént egyáltalán, legfeljebb átmeneti időre lehetett hatással: a *Magyar Szó* a későbbiekben is rendkívül harciasan támadta a klerikálisnak bélyegzett személyeket és intézményeket, kiemelve természetesen a Néppártot, az *Alkotmányt*, a jezsuitákat és a Mária-kongregációkat.

Tulajdonképpen a harcias antiklerikalizmus jelentette az állandóságot a lap életében, hiszen a szerkesztőség hamarosan eltávolodott Bánffy Dezsőtől. „Párthoz nem tartozunk. Nem vagyunk kormánylap, de nem vagyunk forradalmárok sem. Független bírálói vagyunk pártoknak, kormányoknak egyaránt. Az adja meg lapunknak tekintélyét” – szögezte le egy vezércikk 1904 elején, hozzátéve, hogy elsősorban a liberális protestáns politikusokkal, azaz Bánffy mellett Tisza István miniszterelnökkel és Kossuth Ferencsel rokonszenvezik.<sup>29</sup> Pályi a pálfordulást firtató kritikákkal szemben azzal védekezett, hogy munkatársaival együtt elvi alapon ítélik meg a közéletet, és „mindig oda ugrunk buzogányunkkal kezünkben, ahol védeni kell a magyarság és protestantizmus várát”.<sup>30</sup> Februárban a lap véglegesen szakított Bánffyval, azt állítva róla, hogy a klerikalizmus szövetségésévé és a liberalizmus árulójává vált.<sup>31</sup> Vele szemben ekkor már határozottan Tisza Istvánt emelte piedesztálra, akit a korrupt politikusok hálójában a protestantizmus eszméiért magányosan küzdő hősként ábrázolt.<sup>32</sup> Az olvasókat ugyanakkor igyekezett meggyőzni, hogy a lap azért váltott táborot, mert csak így maradhatott továbbra is hű értékrendjéhez: a nemzet számára ugyanis veszélyessé vált a „klerikálisok” által szított parlamenti obstrukció, ez ellen tehát mindenkinek fel kell lépnie. „Így történt, hogy utunk folyamán összetalálkoztunk a Tisza-kormánnyal, [...] ez az összetalálkozás nem az érdekek, hanem az elvek találkozása volt” – írta.<sup>33</sup>

A politikai táborváltás természetesen igen rosszul érintette Bánffyt, aki 1904 augusztusában nyílt levelet tett közzé a *Pesti Hírlap*ban. Ebben kifejezte csalódását, amiért egy, „magát a protestáns érdekeket képviselőnek hirdető” lap, azaz a *Magyar Szó* ádáz támadásokat intézett ellene, arra hivatkozva, hogy nem követelte elég erélyesen a protestáns felekezetek egyenjogúsítását. Bánffy lényegében árulóként állította be Pályi Edét, és haragjában azt is a nyilvánosság elé tárta, hogy az eredetileg zsidó felekezetű szerkesztő alig két éve tért át református vallásra, amikor egyenesen „könyörgött” neki, hogy legyen a keresztapja, amit ő „botorul” teljesített is.<sup>34</sup> Pályi rendkívül szenvedélyes hangú válaszcikkében azzal vágott vissza, hogy ő hiába próbálkozott Bánffyból új Bocskai Istvánt gyúrni a nyilvánosság számára, hiszen rossz volt az alapanyag, amit bizonysít, hogy a volt kormányfő időközben a klerikális Néppárt szövetségese lett, amivel elárulta a protestáns érdekeket. A szerkesztő vele szemben a saját érdemeként értékelte, hogy

„mióta a *Magyar Szó* fennáll, azóta a prot[estáns] papság itt kifejezheti gondolatait és az őt egyházi szempontból eddig elnyomó politika gyámkodása alól felszabadulhatott, magának a megérdemelt tekinteteket kivívhatta, most egyik politikus a másik után kénytelen, ha nem is a papság kegyeit keresni, de az egyház érdekeit kielégíteni”.<sup>35</sup>

29 Olvasóinkhoz! *Magyar Szó*, 1904. január 3. 5–6.

30 PÁLYI Ede: Válaszok. *Magyar Szó*, 1904. február 19. 12.

31 Az Új Párt I. *Magyar Szó*, 1904. február 20. 1.

32 Nyíltság és erély. *Magyar Szó*, 1904. március 2. 1.

33 A *Magyar Szó* jutalma. A kormány bojkottálja a *Magyar Szót*. *Magyar Szó*, 1904. január 8. 1.

34 Bánffy és az 1848: XX. tc. *Pesti Hírlap*, 1904. augusztus 26. 6.

35 Keresztapa és a keresztfia. *Alkotmány*, 1904. augusztus 27. 2–3.

Pályi ekkor már Tisza István táborában kereste a boldogulást. A *Magyar Szó* 1904 karácsonyán ismét megszólaltatta az ország protestáns püspökeit, akik a nemzet jövőjére nézve károsnak ítélték a parlamenti botrányokat, és Tisza István támogatására szólították fel az olvasókat.<sup>36</sup> Ezeket a nyilatkozatokat a kormánypárti kortesek igyekeztek is alaposan kihasználni az 1905 januárjára kiírt rendkívüli választás kampányában: egyes Győr vármegyei kerületekben például a kortesek „a protestáns községekben a *Magyar Szó* több száz példányát osztották szét, melyben a protestáns püspökök karácsonyi nyilatkozatai vannak”.<sup>37</sup> Pályi olyannyira szolidaritást vállalt Tiszával, hogy a választáson a Szabadelvű Párt jelöltjeként fel is lépett egy Somogy megyei kerületben, igaz, mandátumot nem tudott szerezni.<sup>38</sup>

Tisza választási veresége, majd az 1906-ban megkezdődő koalíciós kormányzás a fővárosi lappiacra is komoly hatással volt. Pályi 1907 októberében magára vállalta az egykor nagy tekintélynek örvendő, de népszerűségét a politikai csatározások során elvesztő szabadelvű lap, a *Budapesti Napló* kiadását. Az anyagi gondokat azonban ő sem tudta megoldani, új beosztottjai pedig nemigen tudtak megbarátkozni az „ingatag, fura, csavaros észjárású” szerkesztővel.<sup>39</sup> A két lap olvasótábora ekkor feltehetően nagyon alacsony lehetett, – a maliciózus kortársak tudomása szerint – egyenként nem érte el az ezer főt sem,<sup>40</sup> a két különálló cím megtartása azonban előnyös volt a bankok és nagyvállalatok támogatásainak megszerzéséért folytatott harcban.<sup>41</sup> Ennek következtében a *Magyar Szó* formálisan önálló lap maradt, de ténylegesen átalakították a *Budapesti Napló* – hétköznapi többnyire csak négy oldalon megjelenő – mellékletévé. A változásra – az Országos Széchényi Könyvtár lappéldányán található, a Hírlaptár munkatársától származó, egykorú kéziratos bejegyzés szerint – 1908. november 3-án került sor, míg maga a *Magyar Szó* csak november 27-én jelezte először a fejlécen, hogy immáron a *Budapesti Napló* mellékleteként jelenik meg. A szerkesztőség azonban továbbra is számított a lelkészekre: az ország valamennyi parókiájára tájékoztatót küldött a változásról,<sup>42</sup> és arra kérte levelezőit, hogy továbbra is küldjék be a református egyházi híreket, „hiszen a mi egyházunk ügyei, ha nem egészen belső természetűek, mindenkit érdekelnek”.<sup>43</sup>

## A *Magyar Szó* és a protestáns lelkészek

Mint láhattuk tehát, a *Magyar Szó* kacskaringós pályát futott be, az azonban egyértelmű, hogy a szerkesztőség soha nem tekintette azt kifejezetten protestáns felekezeti lapnak, legfeljebb a protestáns érdekek védelmét is felvállaló orgánumnak. Ezzel a realitással a kortárs egyházi véleményformálók is tisztában voltak, ugyanakkor kezdetben sokan komoly lehetőséget láttak a lapban. Megjelenése ugyanis időben egybeesett a protestáns napilap megalakítására vonatkozó, a 19. század végén megerősödő törekvésekkel.<sup>44</sup> Szóts Farkas református

36 Magyar püspökök karácsonyi nyilatkozatai. *Magyar Szó*, 1904. december 25. 1–3.

37 Győr megye. *Alkotmány*, 1905. január 21. 5.

38 Somogy megye. *Alkotmány*, 1905. január 15. 7.

39 LENGYEL Géza: *Ady Endre műhelyében*. Budapest, Szépirodalmi, 1957. 324.

40 Mr. Blackwhite és Justh Gyula. Egy politikai portré. *Pesti Napló*, 1913. október 17.

41 LENGYEL (1957): 320.

42 Legyen világosság! A *Magyar Szó* és az 1848. XX. tc. *Szatmár*, 1908. január 12. 2.

43 Szerkesztői üzenetek. *Magyar Szó*, 1907. november 7. III.

44 KLESTENITZ Tibor: A protestáns napilap kérdése Magyarországon, 1890–1918. *Egyháztörténeti Szemle*, 2018/4. 68–82.

lelkész, az egyházi sajtó jeles alakja például a *Magyar Szó* hasábjain 1900 tavaszán felvetette a kérdést: „ha nem tudunk saját erőnkből a mi protestáns érdekeinket híven és elvszerűleg szolgáló napilapot teremteni, miért nem csoportosulunk szellemi és anyagi erőnkkel az olyan napilap köré, amely a protestáns ügyeknek mindenkor és készséggel tért nyit?”<sup>45</sup> De vajon mi volt a magyarországi protestáns közösség álláspontja erről, és mennyire érezte a magáénak a *Magyar Szót*?

Úgy tűnik, hogy megítélése kezdettől fogva igen széles skálán szóródott. Kifejezetten el-lenségesen ítélte meg a napilapot a szlovák nemzetiségű evangélikusok szószólója, az *Evangélikus Egyházi Szemle*, amelynek szerzője kijelentette:

„A *Magyar Szó* a legbrutálisabb sovinizmus hirdetője – s már mint ilyen sem lehet protestáns, mivel az igazi protestantizmus az anyanyelv jogosultságát elismeri. [...] Szüksége van a protestánsokra, a prot[estáns] egyházakra, melyek hamis jelszavak mellett már többször engedték magukat politikai harcba bevalni – és magukat megcsaladni.”<sup>46</sup>

A *Sárospataki Lapok* szerzőjének véleménye szerint szintén inkább a *Magyar Szónak* volt szüksége a protestánsokra, nem pedig fordítva. Bánffy-t ugyan valóban jó kálvinistának tartotta, amit azonban felülírt a szemében az a tény, hogy pártpolitikus, a dualista rendszer embere, aki tökélyre vitte a „választási párthatalmi kormányrendszert”.<sup>47</sup> Sokan elégedetlenkedtek a napilap publicisztikájával is, amelyet túlságosan személyeskedőnek ítélték, és úgy látták, hogy ez veszélyezteti a protestantizmus tekintélyét. Egy kritikus szerint még a protestáns hírvort is felületes és igaztalanul támadó volt, a „hallgattassék meg a másik fél” elvét pedig csak tessék-lássék alkalmazta.<sup>48</sup> A *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1900-ban a problémák miatt meg is tagadta az előfizetési felhívás közlését. Egy év múlva ugyanakkor – miután úgy ítélte meg, hogy az újság időközben lehiggadt, megkomolyodott – mégis hajlandó volt közölni a hirdetést.<sup>49</sup> Másrésztől viszont a *Magyar Szó* kiadója nagyban számított a protestáns egyházakra mint olvasókra, amit jól mutat, hogy a lelkészek és iskolai alkalmazottak jelentős kedvezménnyel fizethettek elő.<sup>50</sup> A szerkesztőség ezért igyekezett kezelni az egyháziak részéről érkező panaszokat, és a megfelelő színvonal biztosításának érdekében 1902. június 15-én egy református és egy evangélikus lelkészre bízta a Protestáns ügyek rovatának vezetését.<sup>51</sup>

A lap ügye 1903-ban komoly vitákat gerjesztett, miután a *Magyar Szó* 25 koronás névértékű részvények kibocsátásával vállalatot alapított egy saját nyomda létrehozására, és ehhez igyekezett a lelképászorok segítségét is igénybe venni. Sokan kiálltak a kezdeményezés mellett: a kisvártatva szép karriert befutó fiatal evangélikus lelkész, Raffay Sándor szerint például a szerkesztőség bebizonyította, hogy önzetlenül szolgálja a protestáns ügyet, így vele szemben

45 Szörs Farkas: Protestánsok tömörülése. *Magyar Szó*, 1900. április 15. 11.

46 Sz.: Protestáns napilap. In: *Evangélikus Egyházi Szemle*, 1900. február 28. 46.

47 Protestáns napilap. In: *Evangélikus Egyházi Szemle*, 1900. február 28. 62–63.

48 G. SZABÓ Mihály: A kerületi közlönyök és a Magyar Szó. *Dunántúli Protestáns Lap*, 1904. szeptember 11. 625–626.

49 A *Magyar Szóról*. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1901. október 6. 640.

50 Az érintettek számára az évi előfizetés nyolc koronával volt olcsóbb. A *Magyar Szó* előfizetési felhívása. *Dunántúli Protestáns Lap*, 1900. december 16. 835.

51 A *Magyar Szó*. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok*, 1902. június 22. 406.



az esetleges kifogások alaptalanok.<sup>52</sup> A tiszai evangélikus<sup>53</sup> és a tiszántúli református egyházkerület<sup>54</sup> lelkesen csatlakozott a *Magyar Szó* felhívásához, és a lelkészeket felkérték az ügy támogatására. A dunántúli református egyházkerület viszont elvetette a kérést, amit azzal indokolt: célszerűtlen lenne, hogy az egyház „bármely politikai irányzathoz csatlakozzék, s ezúton akár a politikai irányzatért, melyet a lap követ, akár azokért az anyagi veszteségekért, melyek a lapot érhetik, az egyház mint ilyen felelősségre vonható legyen”. Az érvelés szerint az intézményes támogatás a lapot is kellemetlenül érintheti, mert csökkenne függetlensége és ezáltal közéleti befolyása, továbbá egy ilyen lépés megosztaná a protestáns közösséget is, mivel „a prot[estáns] egyház tekintélyes része e lap politikai irányát ma sem teszi teljesen a magáévá”.<sup>55</sup>

A *Magyar Szó* eleinte összességében sikeresen szólította meg a református lelkészi társadalmat, hiszen – Pályi beszámolója szerint – az 1902-es évben mintegy 1600 lelkész volt rendszeres előfizetője.<sup>56</sup> A korszakra visszaemlékezve Krúdy Gyula is arról ír, hogy a lapot köztudomás szerint elsősorban a kálvinista lelkészek olvasták.<sup>57</sup> Ennek egyik, talán legfontosabb oka az lehetett, hogy a lap folyamatosan napirenden tartotta a lelkészi kar szociális igényeit, a fizetésrendezés kérdését, a gazdasági érdekérvényesítéshez pedig szorosan kapcsolódott a társadalmi tekintély biztosításának vágya.<sup>58</sup>

A jelenség jól tetten érhető egy 1904-es esetben, amikor a parlament ülésén Uray Imre függetlenségi képviselő, aki egyben a beregi református egyházmegye gondnoka is volt, sérző megjegyzést tett, amikor a *Magyar Szó*ra célozva azt állította, hogy „akad egy magyar lap, amely csupa elődiségből, haszonlesésből bolonddá tartja az együgyű kálvinista papságot”.<sup>59</sup> Erre a lelkészek felháborodott és gúnyos olvasói levelekkel árasztották el a *Magyar Szót*, amely hosszú folytatásokban közölte a tiltakozásokat. Ezek jól jelzik a lelkészek részéről jelentkező szándékot a református világi elittel való egyenjogúság elérésére, valamint azt is, hogy a *Magyar Szót* sokan szövetségesként kezelték ebben a küzdelemben. Veress István, a Bihar vármegyei Rév lelkésze például úgy vélte, Uray szavainak háttérben az állt, hogy jobban szerette volna, ha a papság továbbra is „teljesen koldus”, „földhözragadt” állapotban marad, mert így könnyebben tudja felhasználni a saját céljai érdekében.<sup>60</sup> Gönczy Sándor, a Szatmár vármegyei Tyukod lelkésze maróan gúnyos hangvételű hozzászólásában hasonlóan értelmezte a képviselő szavait, aki szerinte úgy gondolta, hogy „Annak a *Magyar Szónak* is több esze lehetne, minthogy felnyitogassa ez együgyű páterek szemeit!”<sup>61</sup> A szintén szatmári Magyar lelkésze, Nagy László dühös levelében kijelentette: „Pöffeszkedő nagybolozással, üres

52 RAFFAY Sándor: Protestáns sajtó. *Evangélikus Egyház és Iskola*, 1903. január 1. 1–2.

53 *A tiszai ág. hitv. evang. egyházkerület Iglón 1903. évi augusztus 25–28. napjain megtartott közgyűlésének jegyzőkönyve*. Miskolc, 1908. 40.

54 Protestáns nyomda. *Szatmár*, 1903. február 7. 1.

55 *A Dunántúli Ev. Ref. Egyházkerület 1903. évi április hó 15–16. napjain Komárom városában tartott rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve*. Pápa, 1903. 5–6.

56 PÁLYI Ede: Válasz. *Magyar Szó*, 1904. február 14. 10.

57 KRÚDY Gyula: Ady Endre éjszakái II. Hitviták a Három Hollóban. *Nyugat*, 1925/5–6.

58 Ezt példázza a korszakban az úgynevezett közpapok mozgalmának jelentkezése is. SZÁSZ Lajos: A közpapok mozgalma a 19. század utolsó évtizedében. In: GÉR András László – JENEI Péter – ZILA Gábor (szerk.): *„Hiszek, hogy megértsem!”* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan, 2015. 256–261.

59 *Képviselőházi napló*, 1901. 1903. december 11. XX. kötet, 205.

60 Együgyű papság. Néhány szó Urai Imre orsz. képviselő úrhoz. *Magyar Szó*, 1903. december 18. 8.

61 Uray Imre támadása. *Magyar Szó*, 1903. december 17.

bombasztírozással, lenéző kicsinyléssel velünk bánni ma már nem igen lehet.” Azt tanácsolta Uraynak, ha nem tetszik neki, hogy sokan olvassák a *Magyar Szót*, akkor egyszerűen hozzon létre egy másik protestáns színezetű napilapot és csábítsa magához a papságot.<sup>62</sup> Boross Kálmán, a Somogy vármegyei Kisdobsza lelkésze „elismerte”, hogy ő maga és kollégái valóban együgyűek, „mert nem is együgyűség, de valóságos ügyetlenség tőlünk, hogy azon világi urainkat, akik ellenünk való kirohanásaikkal tették magukat híresekké, mi egyházi és világi tisztsegekbe választjuk”.<sup>63</sup> Egy bizonyos Papp József pedig verselve üzent Uraynak:

„Elfeleddet, hogy azoknak [a lelkészeknek] / Köszönheted állásod  
S mandátumod sírját ezzel / Igen könnyen megásod.  
Ha napi kenyerek megvan / Már a szemökre hányod;  
Szeretnéd, ha ma is még ők / Vágnák fel a dohányod.”<sup>64</sup>

Az ügy végül azzal a következménnyel járt, hogy a beregi egyházmegye lelkészei kétharmados arányban szavazva kinyilvánították bizalmatlanságukat gondnokuk iránt – a *Magyar Szó* által katalizált lelkészi elégedetlenség ekkor tehát konkrét lépéseket eredményezett.<sup>65</sup>

A lap kedveltségéhez az is hozzájárulhatott, hogy olvasóit egyszerre látta el közéleti és egyházi hírekkel, ami anyagi szempontból is kedvezőnek tűnt. Egy lelkész megfogalmazása szerint „Mi kongruás papok nem bírunk többet járni egy lapnál, erre meg ma legmegfelelőbb a *Magyar Szó*. Politikai napilap és protestáns ügyekkel bőven foglalkozik.”<sup>66</sup>

Az orgánum megítélésének 1903-tól kezdve azonban sokat ártottak éles politikai irányváltásai, hiszen Bánffytól Kossuthig, majd Tiszáig a politikai térben igen nagy volt a távolság. Egy olvasói levél szerint a kezdeti Bánffy-pártiságot sokan nem kedvelték – hiszen a református papság nagy része függetlenségi volt –, a Tiszához való átállás miatt viszont „e lapnak ezen új állásfoglalásával újabban sokan igen meg vannak akadva: köpönyegforgatás, élődiség, s más ilyen nevekkal illetván azt”.<sup>67</sup> A *Sárospataki Lapok* egyik olvasója azért panaszkodott nyílt levelében, mert a *Magyar Szó* megtagadta két cikkének közlését, amelyek Tisza Istvánt kritizálták egyházpolitikai döntései miatt, méghozzá azzal a kategorikus indoklással, hogy „Tiszát bántani nem szabad”. Ez az olvasói levél arra is rávilágít, hogy a *Magyar Szó* Tisza-párti állásfoglalásai nem csupán azért ábrándíthattak ki egyes református lelkészeket, mert ők a függetlenségekkel rokonszenveztek, hanem azért is, mert a részvényjegyzési kampány következtében a lap résztulajdonosának tekintették magukat. Ez a meggyőződésük ugyanakkor komoly csorbát szenvedett. A szerző ugyanis feltette a kérdést: „Kinek van joga irányítani a protestáns egyházpolitikát: a kiadótulajdonos részvénytársaságnak vagy Pályi Edének, a lap szerkesztőjének?” A lelkészek számára bizonyára nem lehetett megnyugtató a *Sárospataki Lapok* szerkesztő Tüdős István nyilatkozata, aki kezdetben tagja volt a Magyar Szó Rt. felügyelőbizottságának, ám ennek ellenére soha nem kapott semmilyen közgyűlési meghívót, számadást, mérleget vagy jelentést az Rt. működéséről.<sup>68</sup>

62 Uray Imre támadása. Nyílt levél. *Magyar Szó*, 1903. december 16. 4–5.

63 „Együgyű kálvinista papok.” *Magyar Szó*, 1903. december 19. 5.

64 Uray Imre támadása. *Magyar Szó*, 1903. december 17. 5.

65 Ítélet. *Magyar Szó*, 1904. január 6. 1.

66 BIRTHA JÓZSEF: Ki olvassa a *Dunántúli Prot. Lapot*? *Dunántúli Protestáns Lap*, 1904. július 10. 479.

67 Válaszok. *Magyar Szó*, 1904. február 19. 11–12.

68 Nyílt kérdés; Tüdős István: Válasz a nyílt kérdésre. *Sárospataki Lapok*, 1904. július 18. 735.

A kiábrándulás mértékére jellemző, hogy Péter Mihály lelkész, aki 1902-ben még rendkívül lelkes cikkben állt ki a részvényjegyzés mellett,<sup>69</sup> 1904-ben már arról írt: „ki vagyunk játszva, el vagyunk ámítva a prot[estáns] papok részvényeiből alakult *M[agyar] Szó* legújabb támadása mellett”.<sup>70</sup> Pályi – menetrend szerint érkező – dühös válaszcikkére pedig Péter azzal vágott vissza, hogy a szerkesztő illúziókba ringatja a lelkészeket, gyakran szalonképtelen hangot és modort alkalmaz, továbbá „lapjával bizonyos politikai célokat akar szolgáltatni a prot[estáns] papsággal”.<sup>71</sup>

A pálfordulások igen éles közéleti reakciókat váltottak ki. 1904 novemberében például a sárospataki református teológia olvasóegylete kitiltotta termeiből a *Magyar Szót*, amit azzal indokolt, hogy a közösség „megutálta már e lapnak undorítóan kétes szereplését, mellyel a magyar protestantizmus cégére alatt a rendszeres elvtagadás és szándékos megtévesztés politikáját űzi. Megundorodott attól a szennyes harcmódtól, melyet e lap évek óta folytat.”<sup>72</sup> 1905 januárjában pedig Egerházy Lajos erdélyi református lelkész nyílt levélben fordul Pályi Edéhez, kijelentve: „Egy darabig védtem, pártoltam, bár sohasem szerettem lapját. Azután mindjobban-jobban meggyűltem. Most már megvetem, utálom.”<sup>73</sup>

A szerkesztő számára igen kellemetlen lehetett az a cikk, amelyet Baltazár Dezső – a jövőendő püspök, ekkor még hajdúszoboszlói lelkész – 1903-ban jelentetett meg. Arra panaszkodott, hogy a református egyházi sajtó nagyrészt teljesen elzárkózik a politikai kérdések megtárgyalásától. Ebben szerinte – a sajtótörvény által a politikai lapok számára előírt kaució befizetésének nehézségei mellett – az is közrejátszott, „hogy bizonyos körök sokkal inkább szeretik, ha a pap az önálló politikai aktivitás helyett az eszköz szerepére vállalkozik”. Baltazár úgy vélte, hogy a református lelkészi kar jogos igénye a közéleti-politikai álláspontok megfogalmazása és megvitatása, azonban a napilapokat nem látta erre alkalmas fórumnak:

„A politikai napilapok egy-egy elfogult irány képviselői, jobbra személyi érdekek befolyása alatt állanak, a beléjük fektetett nagy tőke csak a jövedelmezőség iránt érzékeny, *ad hoc* politikai irányukat egyoldalúan és elszigetelten akarják az olvasóközönségre ráerőltetni, minél fogva az ellenkező véleményt vagy kizárják magukból, vagy elferdítik. Mindezeknek a betegségeknek diagnózisát lázas fokban mutatja például a *Magyar Szó* közelmúlt szereplése”.

Fő kifogása az volt, hogy Pályi lapja a protestantizmus szempontjait valójában alárendelt tényezőnek tartja, „még a protestáns ügyeknek felajánlott rovatát is efemer politikájának szempontja szerint kezeli”, ráadásul „egy és ugyanazon évben egy és ugyanazon tárgyra nézve két homlokegyenest ellenkező állásponton mutatja be magát”. Ezért javasolta a lelkészek számára egy új politikai orgánus alapítását, amely valamennyi politikai véleménynek szabad teret nyújt, és nem üzleti vállalkozásként működik.<sup>74</sup>

Pályi azzal válaszolt a cikkekre, hogy nem szükséges új lap alapítása, hiszen ő bárkinek szívesen felajánlja a *Magyar Szót* azzal a feltétellel, hogy az új kiadó ne egyének vagy csoportok

69 PÉTER Mihály: Egy szükséges dolog! Pár szó a *Magyar Szó* érdekében. *Sárospataki Lapok*, 1902. december 15. 1047–1049.

70 PÉTER Mihály: *Quid nunc?* *Sárospataki Lapok*, 1904. július 25. 747.

71 PÉTER Mihály: Felelősségre vonatásom a Magyar Szó által. Egyszersmind válasz is. *Sárospataki Lapok*, 1904. augusztus 1. 784.

72 A *Magyar Szó* kitiltása. *Alkotmány*, 1904. november 20. 9.

73 A *Magyar Szó* ellen. *Alkotmány*, 1905. január 20. 7.

74 BALTAZÁR Dezső: Protestáns papok politikai folyóirata. *Debreceni Protestáns Lap*, 1903. december 5. 739–740.



politikai magáncéljaira használja, hanem „magyar protestáns politikát” üzzön vele. Azt is öntudatosan felemlgette, hogy eddig kétszázezer korona személyes adósságot csinált a lap ügyéért.<sup>75</sup> A kérdésben ekkor nem alakult ki sajtóvita, ami egy Pályival rokonszenvező lelkész szerint azt jelezte, hogy a közmegegyezés szerint „a *Magyar Szót* igenis a jelen körülmények közt a prot[estáns] papság politikai lapjának is elfogadhatjuk”.<sup>76</sup> Pályi mindenesetre később sem bocsátotta meg Baltazárnak az érdekeit veszélyeztető javaslatot, hiszen a *Magyar Szó* a tiszántúli püspökválasztás során harcias állásfoglalást tett közzé a hajdúszoboszlói lelkész jelöltsége ellen.<sup>77</sup>

A lelkészi karon belül ugyanakkor a lapnak még ekkor is voltak elszánt támogatói. 1905 márciusában Vargha Károly nagyjókai (Pozsony vármegyei) lelkész azt a javaslatot tette, hogy az egyház intézményesen szervezze meg a lap fenntartását. Azt indítványozta, hogy 1906-tól kezdve három éven át valamennyi református egyházkerület és egyházmegye ajánljon fel anyagi támogatást a lap számára, és hogy emellett még a gyülekezetek is adjanak minden tagjuk után évi öt fillér szubvenciót. Azt remélte, hogy az ilyen módon befolyó összeg elegendő lehet az adósságok törlesztésére és a lap fenntartására. A *Magyar Szó* örömmel közölte ugyan a tervezetet, kommentárjában azonban csupán „szép álomnak” minősítette azt: „Nekünk ilyen hivatalos támogatás nem használhatna, mert megkötné a szabadságunkat, lehetetlenné téve azt, hogy a politikában állást foglaljunk, holott a protestáns érdekeknek csak úgy használhatunk, ha mindenkor támogatjuk a politikai irányzatot, melyet ebből a szempontból helyesnek tarthatunk.” Ezért azt javasolta, hogy aki segíteni szeretne a lapnak, az inkább egyszerűen fizessen elő rá.<sup>78</sup>

A *Magyar Szó* ügye 1907-ben, az Országos Református Lelkészegyesület alakuló ülésén is komoly feszültségeket okozott, hiszen az alapítók Baltazár Dezső vezetésével azt szerették volna, ha a Lelkészegyesület maga vállalkozik egy politikai napilap megindítására. A szervezők ezért indítványozták az előkészületek megtételére egy sajtóügyi bizottság kiküldését és országos gyűjtés megindítását. Azt is javasolták azonban, hogy ideiglenesen, saját napilapjuk létrejöttéig mondják ki a *Magyar Szó* támogatását. Az utolsó pont hatalmas, csaknem két óráig tartó vitát eredményezett. Az ülésről szóló beszámolók szerint a *Magyar Szót* hangvétele miatt a protestáns papság legnagyobb része ekkor már nem kedvelte, ám egy hangos kisebbség ennek ellenére mégis támogatásra méltónak ítélte azt. A gyűlés végül 27 szavazattal 21 ellenében elfogadta az előadói javaslatot, sőt még köszönetet is mondott a *Magyar Szónak* addigi fáradozásaiért.<sup>79</sup>

\* \* \*

75 PÁLYI Ede: Válaszok. *Magyar Szó*, 1904. február 19. 12.

76 Válaszok. *Magyar Szó*, 1904. február 19. 12.

77 BARÁTH Béla Levente: „Földbegyökerezés és égbe fogódzás”. *A Tiszántúli Református Egyházkerület története Baltazár Dezső püspöki tevékenységének tükrében (1911–1920)*. Sárospatak, Hernád, 2014. 57–58.

78 VARGHA Károly: Felhívás a magyarországi protestáns lelkészi karhoz s általa az egyház egyeteméhez. *Magyar Szó*, 1905. március 12. 12.

79 Az Orsz. Ref. Lelkészegyesület megalakulása és az egyesület első kongresszusa. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1907. szeptember 29. 618.

A protestáns közösség a kezdetektől igen megosztottan viszonyult a *Magyar Szó*hoz: míg egyesek méltányolták a lelkészek anyagi érdekeiért és társadalmi tekintélyéért való kiállást, a protestáns hírszolgálat megszervezését és az igen harcias antiklerikális fellépést, addig mások inkább csak politikai opportunizmust láttak a lap állásfoglalásai mögött. A protestáns elit függetlenségi érzelmű tagjai eleve nem rokonszenveztek a lapot megindító, 1867-es Bánffy Dezső politikájával, ám amikor a szerkesztőség 1904-ben a még népszerűtlenebb Tisza István mellé állt, azzal tovább növelte a kiábrándultak táborát.

A *Magyar Szó* ugyanakkor az ellentmondások dacára is gyakorlati segítséget jelentett a protestáns lelkészi kar számára, hozzájárult az országos szintű híráramlás megteremtéséhez, a nyilvános érdekképviselethez, fórumot nyújtott a belső viták lefolytatásához, amivel elősegítette a lelkészek öntudatra ébredését. A szerkesztőség viszont soha nem tartotta az általa készített sajtóterméket „protestáns napilapnak”, csupán a protestáns érdekek képviselőjének is vállalkozó politikai orgánumnak. A későbbi egyházi nyilvánosság szintén hasonlóan vélekedett. Amikor például az egyházi megújulás egyik orgánuma,<sup>80</sup> a *Református Figyelő* 1930-ban megemlékezett Pályi Ede haláláról, azt emelte ki, hogy a *Magyar Szó* szerkesztője a protestáns érdekekre esküdött fel, és bár vállalkozása megbukott, mégis maradandó hatású leckét hagyott hátra arról, hogyan *nem* lehet sikeres a református sajtó, amely „csak a komoly, személyes hitéletre fölébredt református tömegek öntudatos összefogásából születhet meg”.<sup>81</sup> Mindennek alapján a *Magyar Szót* inkább tarthatjuk a protestáns érdekeket is felvállaló politikai napilapnak, mint kifejezetten protestáns orgánumnak.

80 KISS Réka: Identitásépítés a magyar református sajtóban a XX. század első felében. A *Református Figyelő* példája. In: PÁÁL Vince (szerk.): *A sajtó kultúrákövetítő szerepe 1867–1945. Tanulmányok*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2014. 81–98.

81 Pályi Ede tanítása. *Református Figyelő*, 1930. december 13.

## Az első világháború a *Görög Katolikus Szemle* tükrében

Az első világháború egyik legfontosabb újdonságát totalitása jelentette, vagyis az, hogy a 20. századi tömegtársadalmak minden tagját megmozgatta. A küzdelemben egész nemzetek álltak szemben egymással, ami a teljes népesség együttműködését megkívánta, a frontokon és a hátszországban, katonailag és pszichológiailag egyaránt – ez pedig számos új feladatot jelentett a sajtó számára is.<sup>1</sup> A közönség hírekkel való ellátása mellett részt kellett vennie a harci morál fenntartásában, az álhírek terjedésével szembeni harcban, illetve segítenie kellett a társadalom összetartását. A háborús propaganda általános logikája pedig az ellenség iránti gyűlölet felkeltését, sőt – lehetőség szerint – az ellenség demoralizálását kívánta meg tőle.<sup>2</sup> Eközben működését szigorú ellenőrzés alá helyezték: a magyar állam elvárásainak megfelelően a lapok szerkesztőinek fokozottan ügyelniük kellett arra, hogy ne keltsenek félelmet vagy izgalmat a közönség körében.<sup>3</sup>

A világháború egyik fontos következménye a társadalom hírigényének növekedése volt: 1914-től az újságok szerkesztősei és a könyvterjesztők egyaránt kivételes háborús konjunktúrát élveztek.<sup>4</sup> A folyamatot a katolikus egyháziak is jól érzékelték. Egy klerikus például a hercegprímásnak írva 1915-ben azzal indokolta javaslatát egy szlovák nyelvű napilap indítására, hogy a háború idején „mindenki újságot olvas”.<sup>5</sup> A papság számára emellett újdonságot jelentett az úgynevezett háborús vallásosság, vagyis a hitéleti tevékenység váratlan megélénkülése.<sup>6</sup> A kortárs vélekedés szerint „a háború az általános megkomolyodás ideje, ilyenkor az is elgondolkodik az élet legnagyobb problémáin”, aki egyébként nem hívő. A klerikusok ugyanakkor tudatában voltak annak, hogy nem ülhetnek ölbe tett kézzel, hiszen ez a jelenség nem mély világnézeti elkötelezettségen, hanem nagyrészt az emberek félelmein alapult.<sup>7</sup> Egy jezsuita sajtótermék szerzője például 1915-ben felvetette a kérdést: „a vallásos nekikomolyodás azon hatalmas feladat elé állít, miként fogjuk azt állandósítani a béke visszatértével Istent valószínűleg feledő világban”.<sup>8</sup> Ehhez a kezdeti célkitűzéshez később, a hátszország társadalmi feszültségeinek növekedésével párhuzamosan egyre konkrétabb kívánalmak társultak, amelyek a fennálló társadalmi rend megőrzésére, az esetleges forradalmi kísérletek

1 JOWETT, Garth – O'DONNEL, Victoria: *Propaganda and persuasion*. London – New Delhi, Sage, 1992. 209.

2 LASSWELL, Harold Dwight: *Propaganda Technique in the World War*. London – New York, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd. – Alfred A. Knopf, 1927. 195.

3 MUCSI Ferenc: Sajtó, cenzúra Magyarországon az első világháború idején. *Történelmi Szemle*, 1984/1–2. 195.

4 BIHARI Péter: *Lövészárkok a hátszországban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországon*. Budapest, Napvilág, 2008. 165.; HELD, Joseph: Culture in Hungary during World War I. In: ROSHWARD, Aviel – STITES, Richard (szerk.): *European Culture in the Great War*. Cambridge, Cambridge University Press, 1999. 185.

5 Esztergomi Primási Levéltár (a továbbiakban: EPL) Cat. 44/3156-1918. Marián Blcha Csernoch Jánosnak 1915. október 1.

6 „Úgy hatott ez a háború, mint egy hatalmas népmisszió” – írta például a *Magyar Kultúra* levelezője. SPIECHER, Karl: A háborús Németország. *Magyar Kultúra*, 1914. II. kötet, 430.

7 Konferenciákat az intelligenciának! *Magyar Kultúra*, 1914. II. kötet, 263–264.

8 B. B.: A legfőbb Hadúrhoz. *Magyar Kultúra*, 1915. I. kötet, 220.

feltartóztatására irányultak.<sup>9</sup> Egyebek mellett az újságolvasás vidéki terjedése is olyan tényező volt, amit a klérus veszélyesnek tartott a társadalmi béke szempontjából.<sup>10</sup>

A korszak egyetlen magyar nyelvű görögkatolikus lapja az Ungváron megjelenő *Görög Katolikus Szemle* volt, amely címdolgalán egyházi, tanügyi és társadalmi hetilapként hirdette magát. Kiadójaként a munkácsi egyházmegye tulajdonában álló Unió Könyvnyomda Részvénytársaság szerepelt.<sup>11</sup> Publicistáinak nagy része a klérus köréből került ki, főszerkesztőjeként a korszakban Kaminszky Géza egyházmegyes pap, az ungvári tanítóképző igazgatója működött. Az orgánum helyzete 1914-ben kimondottan kényessé vált, hiszen a jelentős részben ruszinokból álló görögkatolikus közösségben sokan érezhettek rokonszenvet az orosz nép iránt, amely a világháborúban szembekerült az Osztrák–Magyar Monarchiával. A cári hadsereg propagandája pedig kifejezetten igyekezett megnyerni a „magyar rabságból” felszabadítandó „orosz testvérek” rokonszenvét.<sup>12</sup> Jelen tanulmányban azt vizsgálom meg, hogy a *Szemle* hogyan igyekezett meg alkalmazkodni a háborús körülmények által támasztott kihívásokhoz.

## Propagandaszólamok – és a realitások felmérése

A világháború kitörésekor a hetilap hasábjain nincs sok nyoma a lelkesedésnek. Közhely, hogy a harcok kezdetekor sokan számítottak arra, hogy a falevelek lehullásának idejére a háború már véget is ér, és a magyar sajtóorgánumok többségét – hosszabb-rövidebb átmeneti idő után – a politikai különbségeken átívelő általános hazafias felbuzdulás jellemezte.<sup>13</sup> A *Szemle* viszont kezdettől fogva feltűnően realista volt, és előrelátó módon már nyáron arra kérte a női olvasókat, hogy varrjanak meleg ruhákat a fronton küzdő katonáknak.<sup>14</sup> Ugyan a hetilap 1914. augusztus 2-án rövidhírként beszámolt arról, hogy Ungvár utcáin tüntető tömeg vonult végig, amely a királyt, a hadsereget és a háborút éltette, ám a hírből az is kiderül, hogy a lelkesedés korántsem keletkezhetett spontán módon, hiszen az eseményt valójában a 66. gyalogezred katonazenekarának felvonulása indította el.<sup>15</sup> Ugyanebben a lapszámban a Nehéz napok című vezércikk hosszasan taglalta a várható társadalmi nehézségeket: nem lesz elég munkás a földeken, termés kiesés várható, ráadásul sok családban egyedül az apa dolgozik, ezért bevonulásával rengetegen kerülnek rossz anyagi körülmények közé.<sup>16</sup>

Ez az írás mintegy megelőlegezte Papp Antal munkácsi megyéspüspök augusztus 16-án közzölt körlevelét, amely felhívta a papokat arra, hogy a társadalmi szolidaritás fokozása érdekében haladéktalanul vegyék kezükbe a szervezőmunkát. Hozzanak létre az otthon ma-

9 KLESTENITZ Tibor: „Hódító katolicizmus.” Az első világháború és a katolikus sajtó fejlődése Magyarországon. *Vigilia*, 2015/5. 340–349.

10 1916 telén például egy egyszerű falusi klerikus felhívta a hercegprímás figyelmét a *Szabad Szó* című antiklerikális hetilap vidéki terjeszkedésére. EPL Cat. 44/881-1916. Wellner Lőrinc segédlelkész Csernoch Jánosnak, 1916. február 15.

11 *Magyar Könyvszemle*, 1911. Mellékletek. A hazai időszaki sajtó 1910-ben. 16.

12 TÚTUSKÓ Ágnes: Az 1914–1915. évi orosz betörések nemzetiségpolitikai következményei. In: KÓNYA Péter (szerk.): *Első világháború a Kárpátokban*. Eperjes, 2016. 88.

13 LITVÁN György: A sajtó áthangelódása 1914 őszén. *Századok*, 2004/ 6. 1466.

14 Katonáinkért. *Görög Katolikus Szemle*, 1914. augusztus 30. 4.

15 Tüntetés a háború mellett. *Görög Katolikus Szemle*, 1914. augusztus 2. 3.

16 R.: Nehéz Napok. *Görög Katolikus Szemle*, 1914. augusztus 2. 1.

radt férfiakból ideiglenes segítőegyesületeket, és műveljék meg a hadba vonultak földjeit; az iskolákat alakítsák át napközi otthonná, vigyázzanak a gyermekekre, hogy az anya nyugodtan dolgozhasson; indítsanak hitközségi gyűjtést, a jómódú gazdák közreműködésével létesítsenek népkonyhákat, továbbá valamennyi nagyobb településen tartsanak minden este esdő ájtatosságokat Szűz Máriához.<sup>17</sup> A püspök egy másik körlevelében – összhangban az állami elvárásokkal – a háborút igazságos ügynek ismerte el, mondván, Ferenc József nem tűrhette tovább a szerbek áskálódását birodalma ellen, és arra intette híveit, hogy türelemmel viseljék az elkövetkező szenvedéseket. A dokumentum jelentőségére utal egyébként az is, hogy szövegét a régió egy másik hetilapja, az *Ung* szintén ismertette.<sup>18</sup> A püspök ugyanakkor arra is utalt, hogy egyházmegyéjének népe a speciális körülmények miatt fokozott veszélyeknek lesz kitéve: „Főleg azok, kik itt a határhoz közel laknak, alattomos kémek és ellenséges izgatók hálójába kerülhetnek, akik hazug ígéretekkel vezetik félre a hiszékeny és tudatlan embert, nem törődve azzal, hogy a hazaárulás irtózatossá bűnébe s ennek szomorú következményeibe sodorják.”<sup>19</sup>

A világháború éveiben ez a két tényező, tehát a szociális problémák és a pánszláv agitáció veszélye jelentette a legfontosabb témát a *Szemle* hasábjain. A szerkesztők elsősorban arról kívánták meggyőzni a közvéleményt, hogy a görögkatolikus közösség, köztük a ruszin nemzetiség, ugyanolyan eltökélten támogatja a háborút, mint a magyarok. Földes Cyrill például az augusztus 23-i számban kifejtette: „Nekünk idegen a nagy szláv világbirodalom eszméje, mert meg nem értjük a hideg orosz síkok szellemének titokzatosságát s borzadva hallgatjuk a kisorosz muzsik rabláncainak csörrenését.”<sup>20</sup> A *Szemle* ezért rendszeresen hírt adott az Ungvár környékén megfogalmazódó háborúpárti állásfoglalásokról, vagy arról, ha ruszin fiatalok önkéntesen hadba vonultak.<sup>21</sup> De propagandaeszköz lehetett például annak a levélnek a közlése is, amelyet Gulyánics Mihály izai tanító kapott New Yorkban lakó öccsétől. A levél szerint az amerikai lapok ódákat zengtek a magyar huszárok, a „vörös ördögök” hősiességéről, a kivándorolt magyarok pedig rendszeresen imádkoztak a győzelemért, sőt sokan haza akartak térni, hogy önkéntes szolgálatot teljesíthessenek.<sup>22</sup>

Elrettentő példaként viszont arról indítottak cikksorozatot, hogy a hitükhöz ragaszkodó görögkatolikus híveknek milyen borzalmas megpróbáltatásokat kell kiállniuk a pravoszláv Oroszországban.<sup>23</sup> Ezt később egy másik, teológiai témájú cikksorozat követte, amely az ortodoxok tanításának tévedéseit mutatta be apologetikus szempontból.<sup>24</sup> Máté Miklós zsukói lelkész rendszeresen jelentkezett populáris hangvételű verseivel, amelyek elsősorban a háborús háterszín lakóit figyelmeztették hazafias kötelességeikre. Egy jellemző részlet:

17 Főpásztori szózat. *Görög Katolikus Szemle*, 1914. augusztus 16. 1.

18 KOSZTYÓ Gyula: *Az Osztrák–Magyar Monarchia propagandatevékenysége 1914–1915-ben a korabeli „kárpátaljai” magyar sajtóban*. H. n., Intermix, 2010. 31.

19 Főpásztori szózat. *Görög Katolikus Szemle*, 1914. augusztus 9. 1.

20 FÖLDES Cyrill: Testvéreinkhez. *Görög Katolikus Szemle*, 1914. augusztus 23. 4.

21 Lelkesedés. *Görög Katolikus Szemle*, 1914. augusztus 30. 4; Lelkesedés mindenütt. *Görög Katolikus Szemle*, 1914. szeptember 30. 1.

22 Egy amerikai levél. *Görög Katolikus Szemle*, 1914. december 6. 3.

23 A cikksorozat első darabja: A görög katolikusok sorsa Oroszországban. *Görög Katolikus Szemle*, 1914. szeptember 20. 1.

24 A cikksorozat első darabja: VARGHA Gyula: Skizmatikus vitapontok és azok görög forrásokból merített cáfolatai (Apologiai tanulmány). *Görög Katolikus Szemle*, 1915. január 3. 1.

„Meleg ruha és pénz kell a hadnak / Szűkmarkúak hát ne legyetek!  
 Veszélyben Szent István birodalma... / Adva adjon mindkét kezetek!  
 Téli harcban így meleg nyár támad / Segítsétek most a katonákat!”<sup>25</sup>

A *Szemle* intenzív agitációt fejtett ki az állami kiadások fedezésére kibocsájtott hadikölcsön-jegyzések érdekében is. Az ország lakossága nyolc nap alatt egymilliárd koronát jegyzett, amit a hetilap szerkesztősége a nemzeti egység, sőt egyenesen az Osztrák–Magyar Monarchia erkölcsi felsőbbrendűségének bizonyítékaként értékelt: „Lélek kell ide, erkölcsi erő, mely csak a mi részünkön van és lehet, hiszen mi nemzeti önállóságunkat, területi épségünket védjük.”<sup>26</sup>

### Az 1914-es orosz betörés következményei

A propaganda szólamai nem sokáig leplezhették a belső problémákat, amelyek az 1914-es orosz betörés kapcsán azonnal felszínre kerültek. A cári hadsereg támadása szeptember 24-én indult meg, és az ellenség gyors előretörésének hírére a polgári lakosság menekülni kezdett. A hideg idő, a menekültek elszállásolásának és étellemezésének megoldatlansága, illetve a kolera kitörése még tovább fokozta a káoszt. A belügyminisztérium – elsősorban közegészségügyi megfontolásokból – a népvándorlás megállítását kérte a főispánoktól.<sup>27</sup>

A *Szemle* igazodott az elvárásokhoz és megkísérelte megnyugtatni a kedélyeket, ezért például beszámolt arról, hogy az oroszok közeledésének hírére a vereckei járás lakói közül mintegy tízezer fő elhagyta otthonát, és Beregszász felé kezdett menekülni, az eléjük siető Gulácsy István alispán azonban meggyőzte őket arról, hogy nincs veszély, mire hazatértek. A *Szemle* tudósítása szerint a ruszin menekülők bizalmatlanok voltak az alispánnal, míg ruszin nyelven beszélt velük, de amint átváltott magyarra, a hivatalos nyelv megnyugtatta őket, ami a kommentár szerint kiválóan jellemzi a ruszin nép bizalmát az állami hatóságok iránt.<sup>28</sup> Az elbeszélés meglehetősen életidegennek hat – hiszen a stresszhelyzetben lévő emberek meggyőzésére inkább az anyanyelvükön nyílhatott esély, az eset tehát éppen fordítva történhetett, ám a *Szemle* számára a propaganda-megfontolások fontosabbak lehettek.

A szerkesztőség 1914. szeptember 27-én ismét nyugalomra intette az olvasókat, azt kérve, hogy ne higgyék el az ezernyi változatban terjesztett rémhíreket, ehelyett higgadtan várják be az eseményeket, és csak akkor hagyják el otthonukat, ha erre a hatóságok kifejezetten felszólítják őket.<sup>29</sup> A régió sajtója hasonló óvatossággal járt el, a belügyminiszter pedig 1914. október 1-jén kiadott rendeletével az álhírek koholását és terjesztését kihágásnak minősítette, amely tizenöt nap elzárással vagy kétszáz korona pénzbüntetéssel volt sújtható.<sup>30</sup> Az erőfeszítések azonban kevés eredménnyel jártak – a hivatalos forrásokból származó információk iránt

25 MÁTHÉ Miklós: Segítsétek most a katonákat! *Görög Katolikus Szemle*, 1914. december 6. 2.

26 Az erős nemzet. *Görög Katolikus Szemle*, 1914. november 29. 1.

27 SUSLIK Ádám: Bereg és Ung vármegye az orosz betörés időszakában (1914–1916). *Hadtörténelmi Közlemények*, 2017/2. 406–407.

28 A vereckei futás. *Görög Katolikus Szemle*, 1914. szeptember 20. 4.

29 A háború. *Görög Katolikus Szemle*, 1914. szeptember 27. 1.

30 Kosztyó (2010): 41.



tehát már ekkor bizalmatlansággal viseltettek az emberek.<sup>31</sup> Egy kortárs szemtanú megfogalmazása szerint például: „Megmozdult az embertömeg anélkül, hogy tudta volna, miért. Rohant mindenki, mert a szomszédja is ment.”<sup>32</sup>

A *Szemle* következő száma október 4-én már arról számolt be, hogy Ungvár valósággal kihalt, az oroszok uzsoki betörésének hírére rengetegen elmenekültek, köztük számos banki alkalmazott, a közhivatalnokok, sőt még az adóhivatal személyi állománya is. Ennek következményeként a városban maradók közül sokan nem jutottak hozzá fizetésükhöz, ami azonnal éreztette hatását a kereskedelemben is, a városi piac vásárlók nélkül maradt.<sup>33</sup> A menekülési hullám keserű következtetések kimondására ösztönözte a lap publicistáját. Eszerint a világháború kezdetén a középosztály még hajlandó volt cselekedni, áldozatot hozni a közösség érdekében, ez azonban nem tartott sokáig. Az ungváriak ma már tétlenül nézik, hogy a városukba szállított, járványos betegségekben szenvedő frontkatonák ezrei kolduljanak, senki sem érdeklődik sorsuk iránt, a hadba vonultak családjaiért indított akciót pedig mintha elvágták volna. Mintha a pánikkal együtt a társadalom lelkiismerete is távozott volna.<sup>34</sup>

Az orosz betörés kapcsán ráadásul az országos sajtóban megjelentek bizonyos vélekedések, amelyek a ruszinokat hazaárulással vádolták: *Az Est* és a *Pesti Napló* szerzői például egyaránt arra gyanakodtak, hogy a cári hadsereget ruszinok segítették.<sup>35</sup> A *Szemle* úgy értékelte, hogy ebben szerepet játszott a görögkatolikusokkal szemben a szláv vallási hagyományok miatt élő előítélet is.<sup>36</sup> Ugyan novemberben a *Szemle* arról számolhatott be, hogy Tisza István miniszterelnök helyszíni szemleútját követően a munkácsi püspöknek írva leszögezte: a görögkatolikus papság hazafiassága vitán felül áll, ám a hétköznapiakban a közösségnek így is folyamatosan szembesülnie kellett a bizalmatlanság megnyilvánulásaival.<sup>37</sup> A *Szemle* november végén írt például az Ungváron terjedő álhírről, miszerint egyesek a székesegyház tornyából fényjelzéseket küldtek volna az oroszoknak. Ennek sokan hitelt adtak, noha a front ekkor több mint hetven kilométerre volt a várostól. A publicista elkeseredetten állapította meg: Tisza István elismerésének dacára még mindig sokan vannak, „akik saját honfitársaikban nem bízva, árulót keresnek mindenkiben, aki görögkatolikus hiten imádja az Istent”.<sup>38</sup>

A hazafiatlanság vádjára a papság képviselői is megpróbáltak reagálni, és 1915 elején a görögkatolikus ruszinok hazafias mozgalmat indítottak, hogy ezzel demonstrálják megbízhatóságukat a magyar közvélemény számára.<sup>39</sup> A kezdeményezés támogatói felhasználták céljaikra a *Szemle* által biztosított nyilvánosságot is. Ihnátó Emil zempléni főesperes például azt javasolta, hogy az egyházi szertartásokban a cár szót, amely sok félreértésre adott okot, helyettesítsék az aposztolszkij korolj, apostoli fejedelem kifejezéssel.<sup>40</sup> Az alsóvereckei járás

31 Ez a világháború időszakában általános jelenségnek számított. Vörös Boldizsár: *Eszmék, eszközök, hatások. Tanulmányok a magyarországi propagandáról, 1914–1919*. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2018. 17.

32 TUTUSKÓ Ágnes: Az 1914-es kárpátaljai orosz betörés Lehoczy Tivadar „A világháborúnk” című kézírata alapján. In: *PhD konferencia 2013*. Budapest, Balassi Intézet, 2013. 524.

33 A háború. *Görög Katolikus Szemle*, 1914. október 4. 1.

34 Kötelességeink. *Görög Katolikus Szemle*, 1914. október 11. 1.

35 TUTUSKÓ (2016): 89.

36 Megfigyelések. *Görög Katolikus Szemle*, 1914. november 1. 1.

37 Miniszterelnöki elismerés. *Görög Katolikus Szemle*, 1914. november 8. 1.

38 Kéme a székesegyház tornyában. *Görög Katolikus Szemle*, 1914. november 29. 3.

39 TUTUSKÓ (2016): 94–95.

40 Megfigyelések. *Görög Katolikus Szemle*, 1915. január 31. 1.

papsága pedig azt indítványozta, hogy a „rutén” elnevezést, amely a teljes elmagyarosodás miatt szerintük immár indokolatlan, a jövőben mellőzzék, és helyette egyesült magyar katolikusoknak nevezzék magukat; valamint felvetette a magyar nyelvű istentiszteletek bevezetésének igényét.<sup>41</sup> Ezek a kezdeményezések azonban – hiszen ellentétben álltak a hatályos egyházjoggal – nem nyerték el Papp Antal munkácsi püspök tetszését, aki az egyházfegyelem megsértése miatt aggódott. Ezért megtiltotta, hogy a papság az egyházhatóság előzetes engedélye nélkül az egyházmegye belső életét illető kérdéseket a nyilvánosság elé vigye.<sup>42</sup> A hazafias propaganda tehát a kánonjog korlátaiba ütközött.

1914 utolsó lapszámában a *Szemle* szerkesztősége összefoglalta a világháború addigi tanulságait. „Nem ismertük a modern háborút s így csalódtunk benne, nem ismertük az emberi erő, az emberi kitartás maximumát s így nem tudtuk elgondolni a modern háború időtartamát, arányait, eshetőségeit” – írták, hangsúlyozva, hogy a friss tapasztalatok alapján a háborúhoz elsősorban végtelen türelem szükséges. Ez a cikk azért is érdekes, mert a szöveg egyes helyein – első alkalommal a *Szemle* történetében – fehér foltok találhatók, ami jelzi, hogy a cenzúra törölt bizonyos mondatokat.<sup>43</sup> Erre később mind gyakrabban sor került, hiszen a társadalmi konfliktusok egyre kiélezettebbek lettek, ami a hetilap munkatársait is állásfoglalásra sarkallta.<sup>44</sup> A *Szemle* munkatársai több alkalommal panaszkodtak például a hadsereg élelmiszer-vásárlásai miatt, hiszen a termelőktől többnyire a piaci ár alatt szerezték be a szükségleteket a katonaság számára, és nem törődtek a polgári lakosság igényeivel.<sup>45</sup> Továbbra is jól érzékelhető azonban az igény a társadalmi kohézió megőrzésére. Az olvasókat rendszeresen intették a szigorúan takarékos gazdálkodásra, a konyhakert megművelésére, de gyakorlati tanácsokat is adtak, például hogy a burgonyát mindig héjastul főzzék meg, vagy hogy használjanak kukoricalisztet is. A tehetősebbeket arra kérték, hogy ne halmozzanak fel nagy élelmiszerkészleteket, mert ezzel felferik az árakat, amivel végső soron megkárosítják a szegényeket. Arra is szigorúan figyelmeztették az olvasókat, hogy mindezen előírások betartása hazafias kötelesség, amelyek figyelmen kívül hagyásával az ellenség kezére játszanak.<sup>46</sup>

A *Szemle* szerzői az ideológiai hadviselés szempontjaira is tekintettel voltak: például aggodalommal követték a híreket, amelyek szerint a hadifogságba esett ruszin férfiakat az oroszok gyakran igyekeztek ortodoxiára téríteni. Sztankai Gyula 1915 májusában ezért azt sürgette, hogy a görögkatolikus klérus használja ki a világháború következtében fellendülő vallási buzgalmat: „meg kell rögzíteni a felbuzdulást, a lelkesedést” – vélte. Álláspontja szerint a háború az Istentől elforduló, hittagadó emberek büntetése, amelynek következtében az ember rádöbben saját kicsinységére, ezért megteremtődik az erkölcsi megújulás esélye, amit a papságnak minden lehetséges eszközzel, például népmissziók tartásával elő kell segítenie.<sup>47</sup> A *Szemle*ben azt is tervbe vették, hogy a nép számára az aktuális kérdéseket tárgyaló olcsó füzeteket,

41 Jegyzőkönyvi másolat 1915. március 27. *Görög Katolikus Szemle*, 1915. május 16. 3.

42 Az ungvári körlevél. *Görög Katolikus Szemle*, 1915. november 21. 1.

43 Megfigyelések. *Görög Katolikus Szemle*, 1914. december 27. 1.

44 TÚTUSKÓ (2013): 526.

45 Megfigyelések. *Görög Katolikus Szemle*, 1915. április 11. 1.; Megfigyelések. *Görög Katolikus Szemle*, 1915. június 20. 1.

46 Megfigyelések. *Görög Katolikus Szemle*, 1915. február 21. 1.; Hogy kell élnünk aratásig. *Görög Katolikus Szemle*, 1915. március 7. 1.

47 SZTANKAI Gyula: Háborús misszió. *Görög Katolikus Szemle*, 1915. május 23. 2.



röpiratokat adnak ki, amelyek segítségével olyan közvéleményt teremtenek a községekben, „amelyen nem fog ki az ellenség kísérletezése”.<sup>48</sup>

Ezek a törekvések összhangban álltak Csernoch János hercegprímás elképzeléseivel, aki a Szent István Társulat 1915-ös közgyűlését megnyitó beszédében az egész ország közvéleményének figyelmét a görögkatolikusok ügyére irányította, a latin és a görög szertartású papság közötti testvéri kapcsolat megerősítését tűzte ki célul. A hercegprímás – metropolitai minőségében is – arra kérte a görögkatolikus papságot, hogy még intenzívebben foglalkozzon a hívő néppel, továbbá a bazilita szerzetesrend megerősítését ajánlotta, hiszen az – még az oroszok vélekedése szerint is – a katolicizmus részéről megmutatkozó uniós törekvések legnagyobb erősségének számított.<sup>49</sup>

### Kitartás és radikalizálódás: 1918 eseményei

A világháború ötödik éve, 1918 kezdetén a helyzet igencsak ellentmondásos volt: egyrészt úgy látszott, hogy a központi hatalmak az oroszországi bolsevik hatalomátvétel és a különbéke következtében jó esélyei vannak a végső győzelemre.<sup>50</sup> A görögkatolikusok számára az orosz forradalmak és a cárizmus bukása kapcsán úgy tűnhetett, hogy ez az eseménysorozat akár az ortodoxia történelmi vereségét is magával hozhatja.<sup>51</sup> Kozma Ferenc a *Szemle* 1918. évi első számában nagy örömmel állapította meg: a világháború az Isten győzelme, hiszen megbukott a cár, valamint a Balkán ellenséges, ortodox vallású népeinek fejedelmei, ez pedig végre megnyithatja az utat a vallási unió irányába.<sup>52</sup>

A háborús frontországban ugyanakkor aggasztó tünetek mutatkoztak: Magyarország az általános kimerülés állapotába került, a mindennapokat ellátási nehézségek, alultápláltság, rekvirálás, sztrájkok, zendülések jellemezték, egyes illetékesek szinte már polgárháborúsnek érzékelték a viszonyokat. Erősödött a békevágy, a közhangulatot egyre inkább a háború felelőseinek, illetve bűnbakjainak a keresése határozta meg.<sup>53</sup> A feszültségek fokozódásának hatása jól tetten érhető a *Szemle* 1918-as számaiban. Január 13-án a Revizor álnevet használó szerző a lap korábbi hangvételéhez viszonyítva igencsak radikális állításokat fogalmazott meg, nyíltan felvetve a problémákat:

„Görögkatolikus társadalmi életünk úgyszólván másból sem áll, mint hazafiságunk és katolicitásunk melletti állandó küzdelemből. [...] Nézetem szerint csakis gerinctelenségünk, önérzetünknek hiánya az oka annak, hogy büntetlenül mindent ránk kenhetnek. [...] A társadalmi újjáalakulás minket is arra figyelmeztet, hogy szervezkedjünk. Szervezkedés és összetartás nélkül nem lesz létjogosultságunk.”<sup>54</sup>

48 Megfigyelések. *Görög Katolikus Szemle*, 1915. augusztus 8. 1.

49 Az Unió megerősítése. *Görög Katolikus Szemle*, 1915. március 18. 1.

50 Ifj. BERTÉNYI Iván: A tragédia előszele? A budapesti sajtó Magyarország sorsáról 1918 tavaszán. *Kisebbségkutatás*, 2008/3. 475–503.

51 KLESTENITZ Tibor: Az oroszországi forradalmak értékelése a magyar közvéleményben. *Történelmi Szemle*, 2018/3. 423–432.

52 KOZMA Ferenc: Egy fontos kérdés. *Görög Katolikus Szemle*, 1918. január 6. 1–2.

53 HATOS Pál: Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és az őszirózsás forradalom története. Budapest, Jaffa, 2018. 19–80.; BIHARI (2008): 32–33.

54 REVIZOR: Liturgikus gondolatok. *Görög Katolikus Szemle*, 1918. január 13. 1.

Néhány héttel később jelent meg a tragikus felütésű „Pusztulnak híveink” című cikk, amely a Bereg vármegyében terjedő éhínségről, éhtífuszról számolt be, és megrendítő képet festett a főtt száraz babbéjon, fűrészporból sült kenyéren tengődő lakosság helyzetéről.<sup>55</sup> A klérust még tovább dühítette, hogy Gulácsy István alispán, amikor kérdőre vonták a közellátás botrányos viszonyai, a közigazgatás mulasztásai miatt, cinikus módon azzal védekezett, hogy a vármegye görögkatolikus felekezetű lakói az egyház szigorú böjti előírásai miatt nem érkezik kielégítően. A *Szemle* szerzője ezért „kevesebb aktát és iktatást, több odaadást, kevesebb bürokratizmust és több lelkesedést” kért a hatóságoktól.<sup>56</sup> Az alispánt nem sokkal később fel is függesztették állásából,<sup>57</sup> amit a Wekerle-kormány a rossz közellátási viszonyokkal és a nyereszkesedés elharapózásával indokolt – bár elképzelhető, hogy pártpolitikai okok is lehettek a háttérben, Gulácsy ugyanis az előző kormányfő, Tisza István pártjához tartozott.<sup>58</sup>

A magyar közéletet ugyanakkor általános balratolódás jellemezte, nőtt a szakszervezetek taglétszáma, erősödött a szociáldemokrácia befolyása.<sup>59</sup> Ebben a helyzetben egyre többen jutottak arra a következtetésre, hogy a katolikus egyháznak határozott közéleti fellépésre van szüksége. Így jött létre 1918 januárjában Budapesten a jezsuita Bangha Béla vezetésével a Központi Sajtóvállalat, amely keresztény irányú politikai napilapok kiadására kívánt vállalkozni. Bangha a hercegprímás számára még 1917-ben emlékiratot készített, amelyben elsősorban az antiklerikális kihívásra hivatkozott: „az új világ [...] valósággal figyelembe sem vesz már bennünket s legföl[j]ebb türelmetlenül kérdi: mit keresünk mi még a modern szellemi és közéletben? Miért vagyunk? És miért van vagyunk és vannak államilag még elismert jogaink?” Ezért szükségesnek látta, hogy a katolicizmust a sajtó terén egyenrangúvá tegyék ellenfeleivel: „csakis független, főleg a gyors és jó hírszolgálatra alapozott *Az Est* módjára minden tekintetben, de főleg politikai téren megkötetlen, tehát lényegében információs jellegű lapokkal közelíthetjük meg a közönséget” – írta. A jezsuita a „tömegek meghódítása” érdekében kiterjedt laphálózatot tervezett, amely fokozatosan jött volna létre: először központi napilap, majd bulvárlapok, végül vidéki újságok indítását tartotta szükségesnek. Javasolta, hogy a lapokat külföldi mintára dömpingáron adják, hogy így biztosítsák minél gyorsabb elterjedésüket.<sup>60</sup>

A vállalat alaptőkéjének összegyűjtése érdekében a *Szemle* is erőteljes propagandát folytatott, ugyanakkor cikkeiből már egy önálló görögkatolikus sajtóstratégia körvonalai is kirajzolódnak. A szerkesztőség 1918-ban teret engedett annak a javaslatnak, amely a cirill betűs népújság, a *Nauka* újraindítását sürgette.<sup>61</sup> A kezdeményezés azért is figyelemre méltó, mert egyértelműen szembement a hivatalos irányvonallal, amely a világháború évei alatt a görögkatolikus ruszin népességet az orosz kultúrától a cirill betűs írás lecserélésével is igyekezett elszigetelni.<sup>62</sup> A *Nauka* eredetileg még 1897-ben indult meg a Szent Vazul Társulat

55 Pusztulnak híveink. *Görög Katolikus Szemle*, 1918. február 2. 1.

56 Uo.

57 A Gulácsy-ügy tárgyalása. *Görög Katolikus Szemle*, 1918. április 7. 4.

58 CIEGER András: A Bereg megyei politikai elit a dualizmus időszakában. In: *Levéltári Évkönyv XII.* Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, 1997. 223.

59 HATOS (2018): 51–63.

60 Minderről részletesen lásd KLESTENITZ Tibor: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon*. Budapest, CompLex, 2013. 142–145.

61 MÁRAMAROSI: Olvasmányt a népnek. *Görög Katolikus Szemle*, 1918. március 24. 1.

62 TUTUSKÓ (2016): 96.

gondozásában félhavi népies lapként, és mint címe „Oktatás” is mutatja, elsősorban közművelődési célokat tűzött maga elé.<sup>63</sup> A lap kiadása azonban később megszakadt, újraindulása pedig csak 1918 júniusában történt meg.<sup>64</sup> A *Szemlében* Szuchy Emil eperjesi káplán azt is felvetette, hogy a három magyar jellegű görögkatolikus egyházmegyének, azaz a munkácsinak, az eperjesinek és a hajdúdoroginak közös lapot kellene kiadnia, hogy erőteljesebben képviselhessék közös érdekeiket.<sup>65</sup> Egy hozzászóló ezt olyan sürgős feladatnak vélte, hogy azt javasolta, inkább a *Szemlét* alakítsák át mielőbb közös lappá, hiszen „Az ügy sürgős. A mai vajúdó korban egység nélkül széthullunk, mint az oldott kéve.”<sup>66</sup>

A szervezkedés megindulása a világi értelmiséget is bizakodással töltötte el. Kutkafalvy Miklós ügyvéd 1918 februárjában úgy vélte: „Mintha elülne az a félénkség, melyet körütekintésnek neveztünk, mintha nyoma veszett volna annak a gyengeségnek jelentő megalkuvásnak, melyet bölcsességnek hittünk. Kezdünk önállóak és saját akaratuak lenni. Ezzel a boldogulni akarás útjáról ráléptünk a boldogulni tudás útjára.”<sup>67</sup> A következő hónapok törekvései igazolni látszottak ezeket az optimista sorokat.

Áprilisban felmerült az ötlet, hogy külön egyházmegyei sajtóalapot kellene létrehozni, ahová az egyházközségek kötelező hozzájárulást fizetnek be, majd az összegyűlt összegből az Unió nyomda a nép között ingyen terjesztett felvilágosító füzeteket ad ki.<sup>68</sup> Az Unió Részvénytársaság valóban a tettek mezejére lépett, és májusban az addigi harmincezer koronás alaptőkéjét a duplájára emelte hatszáz darab ötvenkoronás részvény kibocsájtásával.<sup>69</sup> Ezt a lépést Boksay János, aki a máramarosi esperesi kerület papságának nevében formált véleményt, túlzottan óvatossá nyilvánította. Ő paptársaival együtt azt szerette volna, hogy a *Szemlét* alakítsák országos politikai napilappá, amely professzionális módszerekkel, hívatásos újságírókat alkalmazva dolgozik, és képes arra, hogy vezesse, tömörítse az egész hívő közösséget. Ezenkívül egy hetente kétszer megjelenő, ruszin nyelvű néplap indítását, valamint népszerű tájékoztató füzetek, „népiratkák” kiadását is indítványozta. Úgy vélte, hogy a cél elérése érdekében az Unió Rt.-nek – a Központi Sajtóvállalat nagyszabású akcióját mintául véve – ezer darab százkoronás, valamint háromezer darab ötvenkoronás részvényt kellene kiadnia, az elsőt kifejezetten a parókiák, a másodikat a nép számára. Így negyedmillió korona tőke gyűlne össze, ami lehetőséget adna a hatékony fejlesztésekre.<sup>70</sup> Egy hónap múlva viszont Boksaynak szomorúan kellett megállapítania, hogy felhívása semmilyen visszhangot sem keltett, így arra figyelmeztetett, hogy a görögkatolikusok nem elégedhetnek meg a Budapesten szerveződő Központi Sajtóvállalat támogatásával, hiszen ez az ő ügyeikkel előreláthatólag keveset fog törődni. Az viszont csalódással töltötte el, hogy az Unió Rt. nem mert nagyobb arányú jegyzési akciót kezdeni, mert vezetősége attól tartott, hogy tömeges részvénykibocsájtás esetén a részvények többségét idegenek vásárolnák meg, ami idővel szükségszerűen azzal járna, hogy a vállalat elveszíti görögkatolikus jellegét.<sup>71</sup>

63 KRAJNYÁK Ede: Szláv szemle. *Katholikus Szemle*, 1900/1. 62.

64 A *Nauka* újra megindul. *Görög Katolikus Szemle*, 1918. június 2. 3.

65 SZUCHY Emil: Volt–nincs – lesz-e? *Görög Katolikus Szemle*, 1918. január 13. 1.

66 Lesz-e? *Görög Katolikus Szemle*, 1918. február 10. 1.

67 KUTKAFALVY Miklós: Biztató jelenségek. *Görög Katolikus Szemle*, 1918. február 17. 1.

68 Szélgjegyzetek. *Görög Katolikus Szemle*, 1918. április 7. 1.

69 Az Unió Könyvnyomda Rt. alaptőke felemelésének tervezete. *Görög Katolikus Szemle*, 1918. május 12. 3.

70 BOKSAY János: Görög katolikus sajtóalapot kérünk. *Görög Katolikus Szemle*, 1918. június 16. 3.

71 BOKSAY János: Mi lesz a sajtóalappal? *Görög Katolikus Szemle*, 1918. július 22. 2.

A *Szemle* szerkesztősége egyre több vészjelzést adott le a hetilap hasábjain. Az 1918. júniusi beszámoló szerint sok férfi úgy érkezett haza az orosz hadifogságból, hogy ott megtévesztette őket a bolsevikok és az ortodoxok propagandája. Néhány volt hadifogoly például a munkácsi egyházmegyében a nem sokkal korábban végrehajtott naptárreform ellen izgatott, egyesek a húsvétot tüntetően a régi naptár szerint ülték meg. A cikk szerzője ugyanakkor hangsúlyozta, hogy ezekben az esetekben az erőszakos fellépés a papság részéről nem lehet eredményes, ehelyett kitartó, türelmes felvilágosító munkára, népmissziókra, segélyegyesületek alapítására, ismeretterjesztő mozielőadásokra van szükség.<sup>72</sup> Augusztusban a *Szemle* igen keserű, de realista felfogású cikket tett közzé, amelyben leszögezte: mielőbbi békekötésre van szükség, hiszen Magyarország folyamatosan gyengül, egyre kevesebb olyan polgára van, aki kitart a külső ellenséggel és a belső nehézségekkel szemben vívott kettős háborúban.<sup>73</sup>

Az állam azonban nem könnyítette meg a görögkatolikus közösség dolgát. A hatóságok augusztusban megtiltották a *Nauka* kiadását, amit hivatalosan a papírgazdálkodási szabályok megsértésével indokoltak, de sokan úgy vélték, hogy a cirill betűs nyomtatás volt a valódi ok. A *Szemle* szerzője komoly felháborodással reagált a döntésre: „A ruténeknek elég a csendőrszurony meg a katonai megszállás. Kultúra, az mellékes! A papot bojkottálhatja, elkergetheti a felbőszített nép. A hatóságot az nem érdekli.” Úgy vélte, hogy a kialakult helyzetért a budapesti kormány a felelős, illetve azok a helyi tanácsadói, akik „egy ügy üldözésében vélik feltalálni »hazafias érdemeiket«”.<sup>74</sup> Dudinszky Nesztor, a munkácsi egyházmegye ifjú lelkésze a *Budapesti Hírlap*ban jelentetett meg olvasói levelet, amely szintén igen elkeseredett hangvétellel bírálta a kormány döntését, és egyenlő elbánást követelt a ruszinok számára.<sup>75</sup> A befolyásos fővárosi lap ugyanakkor nem sokkal később már helyeselte a kormány intézkedését, arra hivatkozva, hogy a *Nauka* cirill betűs nyomtatása a magyar kultúra elleni „tüntetés” volt.<sup>76</sup> Dudinszky azonban nem hagyta magát, és igazát bizonyítandó elküldte a *Budapesti Hírlap*nak Papp Antal püspök egyik körlevelét. Ez kimondottan szükségesnek nyilvánította a felnőtt ruszin lakosság „hazafias nevelése” érdekében a cirill betűs kiadványt, sőt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hasonló tartalmú átiratát is idézte.<sup>77</sup> Az is olajat öntött a tűzre, hogy Gulácsy István alispánt, miután eredménytelenül zárult ellene a vizsgálat, visszahelyezték hivatalába. A *Szemle* a döntést kommentálva megállapította, hogy a közigazgatás rosszul végzi munkáját, a papságnak ezért mindig a nép mellé kell állnia.<sup>78</sup>

A hetilap fejlécében – a radikalizálódás jeleként – 1918. október 27-én új felirat jelent meg, amely a következőket hirdette: „A sajtó hatalom! Kérjük olvasóinkat, hogy minden a vallásunkat, népünket, papságunkat, tanítóinkat ért sérelmet közöljék a *Görög Katolikus Szemlével*. Hadd piruljanak ellenségeink a nyilvánosság színe előtt!” Ez a felütés ugyanakkor csak szolid bevezetőt jelentett a címlapon hozott, Egyházi függetlenséget! című cikkhez, amelynek tartalma a kor egyházi viszonyaihoz mérve szinte forradalminak mondható. A cikk megállapította ugyanis, hogy a mindenkori esztergomi érsek soha nem viselkedett jó metropolitaként, nem képviselte görögkatolikus híveinek érdekeit, még csak meg sem látogatta

72 Népünk és a bolsevizmus. *Görög Katolikus Szemle*, 1918. június 2.

73 Béke is. *Görög Katolikus Szemle*, 1918. augusztus 18. 2.

74 Hogy támogatnak minket? *Görög Katolikus Szemle*, 1918. szeptember 1. 1.

75 DUDINSZKY NESZTOR: Nauka. *Budapesti Hírlap*, 1918. szeptember 7. 5.

76 *Nauka–Otclesztva*. *Budapesti Hírlap*, 1918. szeptember 20. 8.

77 Még egyszer a Nauka. *Budapesti Hírlap*, 1918. október 1. 9.

78 A nagy per. *Görög Katolikus Szemle*, 1918. október 31. 1.

őket,<sup>79</sup> időnként ötletszerűen megkezdett reformjai pedig több gondot okoztak, mint hasznót. Ezért azt a radikális követelést fogalmazta meg, hogy a magyar görögkatolikus egyházmegyek függetlenedjenek Esztergomtól, és szerveződjenek önálló érseki egyháztartományá.<sup>80</sup> Az egyházpolitikai követeléseket azonban a napokon belül bekövetkező világháborús összeomlás időszerűtlenné tette.

\* \* \*

A világháború kezdetén a *Görög Katolikus Szemle* a magyar sajtó egészére jellemző módon támogatta az állam háborús erőfeszítéseit, részt vett a propagandában, erőteljesen képviselte az oroszellenességet, és – igaz, nem sok eredménnyel – tudatosan felvette a küzdelmet az álhírek terjedése ellen. A szerkesztőség ugyanakkor a kezdetektől fogva tudatában volt a várható nehézségeknek, és az egyszerű embereket az elkövetkező szenvedések türelmes elviselésére bátorította, a papságot és a társadalom tehetősebb rétegeit pedig a hátszág életének megszervezésére, a társadalmi szolidaritás megőrzésére ösztönözte.

A háború kitörése által kiváltott társadalmi összezárás azonban nem tartott sokáig, hiszen kisvártatva az országos és a helyi közvéleményben egyaránt megjelentek a görögkatolikus közösséget sújtó sztereotip vélekedések, vádaskodások. A *Szemle* az állandósuló támadásokkal szemben vállalkozott a görögkatolikusok érdekeinek védelmére, de ennek során is hangoztatta a feltétlen lojalitást a magyar állam irányába. Ez a világháború utolsó napjaira is érvényes maradt, 1918-ban ugyanakkor mégis viszonylagos radikalizálódás figyelhető meg. A folyamatra jelentős hatást gyakorolt a Bangha Béla-féle országos katolikus lapalapítási kísérlet is, amely hozzájárult az önálló görögkatolikus sajtó megteremtésének igényéhez. Összeségében 1918 megpróbáltatásai hozzásegítették a *Szemle* szerzőit a görögkatolikus közösség saját értékeinek és érdekeinek a megfogalmazásához, ami a legvilágosabban az őszirózsás forradalom előestéjén megjelenő egyházszerkezeti reformtervben, a római katolikusoktól való önállósulás igényének kimondásában mutatkozott meg.

79 A hercegprímás metropolitaként végzett látogatása a görögkatolikusok körében később is ritkaságnak számított. KLESTENITZ Tibor: A görögkatolikusok Serédi Jusztinián és Mindszenty József egyházkormányzatában. *Athanasiana*, 2012 (33–34). 111–112.

80 Egyházi függetlenséget! *Görög Katolikus Szemle*, 1918. október 27. 1.



# Szegény ember gazdag hagyatéka

## Szabó László levelezése mint a katolikus sajtótörténet forrása

Szegény ember gazdag élete – ezzel a címmel jelent meg Szabó László újságíró, lapszerkesztő, művelődéstörténész önéletírása 1928-ban.<sup>1</sup> A szerző, aki ekkor már felvette a Tápay előnevet, igen izgalmas pályát futott be, számos vidéki és fővárosi lapnál dolgozott, az 1910-es években pedig a kor legbefolyásosabb bulvárlapjának, *Az Est*nek a segédszerkesztője volt. A középiskolát a szegedi piaristáknál végezte, egész életében kötődött a katolicizmushoz, sok egyházi lapba is írt, ugyanakkor alapvetően liberális közéleti felfogás jellemezte. Arról, hogy milyen képet igyekezett festeni világlátásáról, jól árulkodik visszaemlékezésének a nagyszülei vallásosságáról beszámoló szakasza:

„az én két nagyanyám gyenge volt a teológia tudományában, de mind a kettő sziklaszilárd volt az ő hitében és lelke nyugalmaiban s az ő kereszténységükkel a türelmetlenségnek még a gondolata is teljességgel összeegyeztethetetlen volt. Szóval: »liberálisok« voltak szegények, bár ezt a szót sohasem hallottam tőlük s engem semmiféle praktikus (azaz: ma hasznavehető) kereszténységre nem neveltek, de igen erősen kifejlesztettek bennem bizonyos vallási és erkölcsi eszméket, melyek akár hivatalosan is keresztények, akár hivatalosan nem keresztények, én jól megvagyok velük.”<sup>2</sup>

Emlékirataiban több érdekes állítást megfogalmaz: arról ír például, hogy mielőtt 1914-ben *Az Est* munkatársa lett, felkereste Csernoch János hercegprímást, és a véleményét tudakolta arról, hogy hívőként elfogadhatja-e a felajánlott állást. A prímás feltétlenül biztatta erre, megjegyezve: „nem rossz emberek azok, csak teljesen tájékozatlanok a katolikus dolgokban”, sőt úgy vélte, hogy az újságíró munkája *Az Est*nél igen nagy hasznót fog hajtani az egyház számára.<sup>3</sup> Szabó arról is ír továbbá, hogy Csernoch 1917-ben fenntartásokkal fogadta a jezsuita Bangha Béla törekvéseit az önálló katolikus lapvállalkozás, a Központi Sajtóvállalat (KSV) létrehozására, mert nem bízott meg a jezsuitákban. Bangha Béla ezután kapcsolatokat keresett Szabóval és közreműködését kérte a vállalkozásban, állítólag kifejezetten azért, hogy így szerelje le a hercegprímás ellenkezését.<sup>4</sup>

Ezek a kijelentések első olvasásra nem feltétlenül tűnnek életszerűnek, és felvethetik a gyanút, hogy Szabó, a csekély befolyással rendelkező közszereplő csupán saját jelentőségének felnagyítására törekedett – ez a gyanú annál is indokoltabb lehet, mert Csernoch János, a „koronatanú”, egy évvel a kötet megjelenése előtt, 1927-ben meghalt.

Az emlékiratok veszélyes forrástípust jelentenek, amelyek roppant óvatos forráskritikát tesznek szükségessé: sokszor tele vannak hazugságokkal, és – a drámaíró, George Bernard Shaw megállapítása szerint – esetenként „nemcsak tudat alatti, nem szándékos hazugságokkal, hanem átgondolt hazugságokkal”.<sup>5</sup> Ezért indokolt feltennünk a kérdést: vajon lehetséges-e,

1 SZABÓ László: *Szegény ember gazdag élete, I–III*. Budapest, Athenaeum, 1928.

2 Uo. I. kötet, 97–98.

3 Uo. III. kötet, 9.

4 Uo. 79.

5 PRITZ Pál: Bevezető. In: HORVÁTH Jenő – PRITZ Pál (szerk.): *Emlékirat és történelem. A VII. Hungarológiai Kongresszus (Kolozsvár, Cluj-Napoca, 2011. augusztus 22–27.) azonos című paneljének anyaga*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat – Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, 2012. 9.



hogyan a hercegprímás és a liberális zsurnaliszta között valóban szoros bizalmi viszony alakult ki? Ennek a megválaszolásában Szabó László levelezése lehet a segítségünkre, ami – hála az újságíró grafomániájának – igen gazdag hagyatékot jelent. A források az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában, valamint az Esztergomi Prímási Levéltárban, Csernoch János magánlevéltárában találhatók, ezek segítségével kísérlem meg bemutatni Szabó és Csernoch, valamint Szabó és Bangha kapcsolatának alakulását.

## A hercegprímás tanácsadója

Az emlékirat szerint a hercegprímás a már említett 1914-es beszélgetés során arra kérte Szabót, hogy folyamatosan maradjon vele kapcsolatban. A levelezés tanúsága szerint ez valóban így is történt: 1914 novemberében például *Az Est* segédszerkesztője elküldött Esztergomba egy cikket a *Pénzvilág* című szaklapból, amely arról tudósított, hogy a szabadkai ortodox zsidók *Autonómia* című orgánuma nagy elismeréssel számolt be a hercegprímás egyik írásáról.<sup>6</sup> Szabó decemberben cikket kért *Az Est* karácsonyi számába XV. Benedek pápa békeakciójáról, és leveléhez egy fogalmazványt is mellékel. Ez élénken kidomborította a papság minden hadviselő országban jelentkező erőteljes hazafiasságát, amivel – a szerző szándéka szerint – hathatósan cáfolta az antiklerikális körökben élő „fekete internacionálé” hamis frázisát. Előzékenyen arra is utalt, hogy a hercegprímás akár a fogalmazványt is elfogadhatja saját cikkeként,<sup>7</sup> ennek ellenére *Az Est* korabeli számaiban nem találtam nyomát annak, hogy Csernoch ezt a kérést teljesítette volna. 1915 októberében a zsurnaliszta arról írt Esztergomba, hogy a közvéleményt nyugtalanítja a templomi harangok hadicélokra való átadásának nehézsége, ezért javasolta, adjanak ki egy nyilatkozatot arról, hogy az egyház kész hazafias áldozatként lemondani a harangokról. Mintegy mellékesen arra is felhívta a figyelmet, hogy Teleszky János pénzügyminiszter nagyon hálás lenne, ha az egyház határozottan kiállna a hadikölcsön-jegyzés érdekében. A levél margóján Lepold Antal irodaigazgató két nappal későbbi keltezésű sorai jelzik, hogy a kért nyilatkozat megjelent,<sup>8</sup> a püspöki kar október 27-én tartott ülése pedig hivatalosan is megerősítette az egyház hajlandóságát a harangok átengedése.<sup>9</sup> A döntések közhírré tételében nagy szerepet kapott *Az Est*, amely két interjút közölt a hercegprímással: ezek bejelentették az egyház lemondását a harangokról, illetve hadikölcsön-jegyzésre biztattak.<sup>10</sup>

Az újságíró tehát lényegében egyfajta külső tanácsadóként viselkedett, segített a hercegprímásnak kialakítani az egyház sajtóstratégiáját. A szakértő tanácsaira az első világháború rendkívüli viszonyai között különösen nagy szükség volt.<sup>11</sup> De Szabó emellett egyfajta össze-

6 Esztergomi Prímási Levéltár Csernoch János magánlevéltára (a továbbiakban: EPL CsJm) 1913–1914/339. Szabó László Csernoch Jánosnak, 1914. november 28.

7 Uo. Szabó László Csernoch Jánosnak, 1914. december 21.

8 Uo. 1915/158. Szabó László Csernoch Jánosnak, 1915. október 17.

9 CSIBI Norbert – VÉRTESI Lázár (szerk.): *A világháború kálváriáját járva. A pécsi egyházmegye és az első világháború*. Pécs, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola Pécsi Egyháztörténeti Intézet, 2016. 20.

10 Beszélgetés Csernoch hercegprímással. *Az Est*, 1915. október 22. 3.; A hercegprímás az új hadikölcsönről. *Az Est*, 1915. október 24. 8.

11 KLESTENITZ Tibor: „Hódító katolicizmus.” Az első világháború és a katolikus sajtó fejlődése Magyarországon. *Vigilia*, 2015/5. 340–349.

kötő szerepet is játszott Esztergom és *Az Est* tulajdonosa, Miklós Andor között. Ez jól látszik abból a levélből, amelyet Lepold Antal 1915 decemberében írt Szabónak.<sup>12</sup> Ebből kitűnik, hogy Szabó ekkoriban a bulvárlap szerkesztőségéből való kilépés gondolatával foglalkozott, mert katolikus oldalról erőteljes támadások érték *Az Est* irányvonalát. Lepold arról biztosította, hogy megérti nehéz helyzetét, de mindenképpen maradásra akarta bírni, leszögezve:

„az Ön állása a legfontosabb: aligha tehetne másutt nagyobb szolgálatot, mintha marad, ahol van. Miklós Andor úr meg lehet győződve, hogy a katolikusok érzése *Az Est* iránt nem ellenséges. A legtekintélyesebb embereink ismételten kijelentették, hogy *Az Est*nek tárgyilagos módszere igen kielégítő. Ebben a véleményben mi mindenkit megerősítettünk. Hogy ez a felfogás nem hatolt be még a falusi plébániákba, az érthető. De erről nem tehetünk. Az időre kell bízunkunk.”

Ezután arról írt, hogy a hercegprímás nem teljesítheti Miklós korábban kifejtett kérését, és nem ajánlhatja körlevélben a papságnak *Az Est* terjesztését, de ez véleménye szerint nem is használna a lapnak, hiszen csak privát úton lehet hatékonyan harcolni az elfogultság ellen. Lepold ezután megígérte, hogy alkalomadtán beszélni fog Bangha Bélával, aki a nyilvánosság előtt szintén gyakran elmarasztalta a lapot, és meggyőzi arról, hogy nemzeti szempontból kifejezetten szükség van ennek sikerére. „A magyar publicisztikának szüksége van egy semleges, objektív lapra, amelyet mindenki botrányozás nélkül olvashat. Csak egy ilyen lap erősödhetik meg a kis Magyarországon annyira, hogy a külföldi lapokkal lépést tartson. Ezt Bangha is belátja, aki, megjegyzem, igen toleráns és felvilágosodott ember” – írta. Ígéretét valószínűleg be is tartotta: erre utal legalábbis, hogy Bangha egyik orgánuma, *A Sajtó* című folyóirat a jezsuita páter által korábban sokat kárhoztatott *Az Est*et katolikus szempontból „elfogadhatónak” nyilvánította.<sup>13</sup>

Az előzékenység magyarázata, hogy az egyház meg akarta akadályozni a legolvasottabb – 1916-os adatok szerint átlagosan napi kétszáznyolcvankétezer példányban megjelenő<sup>14</sup> – sajtóorgánum „szektárius és radikális irányzatok” befolyása alá kerülését. „Ha a háború után a régi Magyarországot akarjuk fenntartani, nagy szükségünk lesz konzervatív erőkre. Hatalmas ilyen erő volna *Az Est*, mostani szerkesztésében [...] Békét és igazságot akarunk, nem antiszemitizmust, sem radikalizmust”<sup>15</sup> – írta Lepold.

Bő két évvel később, 1918 januárjában a hercegprímás munkatársa igen pesszimistán értékelte az ország kilátásait. „A mostani állapotok általában kétségbeejtőek. *Az Est* sokat tehetne a közvélemény megnyugtatója, a nemzeti öntudat és kötelességérzés ébrentartása céljából” – írta, és arra kérte Szabót, hogy vesse be minden befolyását a lapnál alkalmanként jelentkező „zavaros forradalmi elmélkedésekkel”, illetve a bolsevizmus rémével szemben.<sup>16</sup> Úgy tűnik, hogy ezt a feladatot az újságíró sikeresen teljesítette – legalábbis erre következtethetünk abból a levélből, amelyet Szabó László felesége írt 1918 augusztusában a hercegprímásnak. Ebben arra emlékeztette, hogy közeledik férje pályakezdésének huszonöt éves

12 Országos Széchényi Könyvtár Levelestár (a továbbiakban: OSZK Lt.) Lepold Antal Tápay-Szabó Lászlónak, 1915. december 31.

13 *A Sajtó*, 1916/1. 2.

14 BALOGH János Mátyás: *Üzleti szellemű fővárosi napisajtó a dualizmus korában. A budapesti sajtóipar születése*. Doktori disszertáció. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2014. 119.

15 OSZK Lt. Lepold Antal Tápay-Szabó Lászlónak, 1915. december 31.

16 Uo. Lepold Antal Tápay-Szabó Lászlónak, 1918. január 23.

jubileuma, és nagy örömet jelentene a számára, ha Csernoch János a nemesítésére tenne előterjesztést, lehetőleg Szegedi előnévvel. Indoklása szerint „hogyan *Az Est* ma olyan megszilárdult és korrekt újság, mint amilyennek ismerjük, az annak köszönhető, hogy *Az Est* tulajdonosa nagy tiszteletet és határtalan bizalmat tanúsít az uram iránt”.<sup>17</sup> Noha válaszfogalmazványt nem találtam, a levél léte – ismerve a kor társadalmi viszonyrendszerét – már önmagában is arra utal, hogy az újságírónak valóban jelentős elismertsége lehetett Esztergomban. De erre van egy másik, közvetlen bizonyíték is: az a személyes hangvételi levél, amelyet Csernoch 1919 júniusában, tehát a Tanácsköztársaság uralma alatt írt Szabónak. Ebben röviden beszámol helyzetéről, arról, hogy éppen a budapesti bémálásra készül, és kijelenti: „büszke arra, hogy az ország utolsó bíbornoka és első proletárja” lehet. Ezután leírja, hogy értesült az újságíró emigrálási tervéről, megérti, ám nem helyesli azt. „Mi lesz belőlünk, ha derék intelligenciánk kivándorol s intelligenciánk alja itt marad?”<sup>18</sup> – szegezte neki a kérdést.

A levelezés arra utal tehát, hogy Szabó *Az Est* és Csernoch János közötti laza együttműködés koordinátora volt. Szabó egy későbbi cikkében leírt emlékei szerint:

„Attól kezdve, hogy *Az Est* szerkesztőségébe beléptem, katolikus vonatkozású ügyről sohasem írtunk anélkül, hogy a kétségtelenül legilletékesebb tényezőnek, a Prímásnak véleményét ki ne kértük volna. Ez az eljárás csak hasznára vált *Az Est*-nek is, a katolicizmus ügyének is, és mindaddig, míg az 1919. év eseményei fel nem borították a helyzetet, igen sokszor a felekezeti békének is.”<sup>19</sup>

## A katolikus sajtómozgalom szürke eminenciása

Szabó szerepéről a KSV előkészítésében a levelezés sajnos kevés közvetlen nyomot tartalmaz, ugyanakkor figyelemre méltó az a levél, amelyet Lepold írt a zszurnalisztának 1917 novemberében. Eszerint a hercegprímás, látván a sajtókérdésben az eltérő irányokat, egyelőre rezerváltan viselkedik, „de azért kifejezést adott a kívánságának, hogy a sajtópáterek akciójának sikerét óhajtja. Presszióval nehéz operálni. Talán nem is lesz rá szükség” – jegyezte meg. Ezután Lepold leszögezte, hogy „végtelenül hálás” Szabó „fölkötte értékes tanácsaiért”<sup>20</sup> – ez pedig arra utalhat, hogy az újságírónak valóban lehetett szerepe Csernoch meggyőzésében. Szabóról bőségesen ír Bangha Béla naplója is, amely azonban a kérdéses időszakból sajnos csak töredékesen és közvetetten, a Nyisztor Zoltán életrajzi munkája<sup>21</sup> által közölt szemelvényekben maradt ránk.<sup>22</sup> A zszurnaliszta önéletrajza alapján úgy tűnik, hogy a két férfi között egyfajta kutya-macska barátság alakult ki: a célban, vagyis az üzletileg is erős, versenyképes katolikus napisajtó létrehozásának szükségességében egyetértettek, Bangha nagyra értékelte az újságíró szakmai tanácsait, azonban a részletkérdések miatt állandósultak közöttük a konfliktusok, ami végül Szabó kiválását eredményezte. „Megrendített az eset nagyon. Az em-

17 EPL CsJm 1917–1927/362. Szabó Lászlóné Csernoch Jánosnak, 1918. augusztus 5.

18 OSZK Lt. Csernoch János Szabó Lászlónak, 1919. június 10.

19 TÁPAY-SZABÓ László: Csernoch bíbornok, hercegprímás és *Az Est. Az Est*, 1935. április 14. 3.

20 OSZK Lt. Lepold Antal Tápay-Szabó Lászlónak, 1917. november 29.

21 NYISZTOR Zoltán: *Bangha Béla élete és műve*. 2. kiadás. Budapest, Pázmány Péter Irodalmi Társaság, 1941.

22 Nemrégiben előkerült a napló néhány ismeretlen darabja, ez azonban a számunkra most érdekes időszakból sajnos csak 1917 augusztusáig terjed. MOLNÁR Antal – SZABÓ Ferenc: *Bangha Béla SJ emlékezete*. Budapest, Távatok, 2010. 173–230.

ber kénytelen a szívéből kivetni valakit, akit oda már befogadott”<sup>23</sup> – írta az esetről a jezsuita páter naplójába 1917 végén. Ez az állapot nem tartott sokáig: a jezsuita két év múlva ismét *Az Est* segédszerkesztőjének közreműködését kérte terveihez. 1919 szeptemberében, amikor a KSV napilapjai megindulhattak, Bangha az *Új Nemzedék* szerkesztőjévé Szabó Lászlót szeretne volna megtenni, de végül, rajta kívül álló okok miatt, kénytelen volt lemondani erről. A lap ugyanis eredetileg Milotay István folyóirataként jelent meg, aki a tulajdonosváltás és a napilappá alakítás után is ragaszkodott pozíciójához. Ebben a politikai helyzet is támogatta, hiszen református vallására és a keresztény felekezetek közötti összefogás fontosságára hivatkozva meg tudta őrizni székét – hiszen a páter nem látta tanácsosnak megbántani a protestánsokat.<sup>24</sup>

Bangha és Szabó azonban ezután is állandó kapcsolatban maradt. Az újságíró ezúttal a páter és Miklós Andor között töltött be közvetítői szerepet – igen kényes időszakban, hiszen a keresztény-nemzeti gondolkör ideológusai a „destruktív” nyilvánított sajtót, kiemelten *Az Est*-et, igyekeztek felelőssé tenni a világháborús összeomlásért, az őszirózsás forradalomért és a Tanácsköztársaságért.<sup>25</sup> Az indulatok rendkívül kiéleződtek: 1919. december 7-én az Antiszemita Párt budapesti nagygyűlésének résztvevői – a demagóg uszítás hatására – feldúlták *Az Est*-et és a *Népszava* szerkesztőségét, 1920 februárjában pedig Miklós Andort fizikailag is bántalmazták.<sup>26</sup>

A sajtócézár ugyanakkor néhány hónappal korábban, még a proletárdiktatúra zavaros időszakában erőteljes gesztust tett: római katolikus hitre tért, keresztapja Szabó László lett, a szertartást pedig Bangha Béla közeli munkatársa, a „sajtópáterek” között emlegetett cisztercita szerzetes, Baranyay Jusztin végezte.<sup>27</sup> Ennek ellenére 1919 novemberében Bangha igen távolságtartóan írt Szabónak Miklós Andorról, kijelentve, hogy *Az Est* a múltban „méregkeverő” lap volt, és még most sem követ valódi keresztény irányt. „Édes barátom, nekem semmi közöm ahhoz, miként egyezteted meg puritán lelkiismeretteddel, hogy *Az Est* mellett akkor is kitartasz, amikor ott szerepléssel ugyanannyit ártasz talán, mint használsz” – írta, bár leszögezte, hogy Szabó jóhiszeműségében nem kételkedik. (A valódi jóindulat jele lehetett egyébként az is, hogy megígérte, az újságíró kérésére érdeklődni fog a jezsuiták kalocsai gimnáziumában egy ingyenes hely iránt, bár kételkedett abban, hogy negyven nappal a tanév kezdete után lehetne szerezni ilyet.) Bangha arra is utalt, hogy Miklós iránt – fenntartásai dacára – sok engedményre hajlandó, és az együttműködés lehetőségét sem zárja ki. Ez ekkorra egyébként már meghozta első gyümölcsét, hiszen levelében Bangha arról is beszámolt, hogy az általa írt *Imakönyv*<sup>28</sup> éppen nyomtatásban volt, méghozzá Miklós Andor nyomdájában.<sup>29</sup>

1919 decemberében a jezsuita ismét hasonló álláspontot fogalmazott meg: „Lapjaink s *Az Est* közti harcot nem favorizálom, de egyelőre nem is akadályozom. Sajnálattal látom Miklós-

23 MOLNÁR–SZABÓ (2010): 232.

24 KLESTENITZ Tibor: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932*. Budapest, CompLex, 2013. 198.

25 Erről részletesen lásd KLESTENITZ Tibor: A tördőfés és az újságírók. Sajtóellenesség a keresztény-nemzeti kurzus éveiben, 1919–1922. *Médiakutató*, 2010/2. 85–99.; Uő: Sajtó és újságírás Trianon árnyékában. In: BÓDY Zsombor (szerk.): *Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után*. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2018. 311–317.

26 PAÁL Vince (szerk.): *A sajtószabadság története Magyarországon 1914–1989*. Budapest, Wolters Kluwer, 2015. 56.

27 SZABÓ (1928): III. 109.

28 BANGHA Béla: *Imakönyv a művelt katolikus közönség számára*. Budapest, Athenaeum, 1920.

29 OSZK Lt. Bangha Béla Tápay-Szabó Lászlónak, 1919. november 14.

ban nem a balra-kanyarodást, hanem a keresztény morális iránytól való egyforma távolmaradását.” Nehezményezte, hogy *Az Est* gyakran kritizálta a keresztény-nemzeti irányzatot, míg „Horthy előtt, mint egy megfenyegetett kutyus, alázkodón hajlong”. Ennek ellenére kijelentette, hogy mindenképpen meg akarja nyerni Miklóst a keresztény politikai irány számára, ezért azt tervezi, hogy folyóiratát, a *Magyar Kultúrát* Miklós nyomdájába fogja vinni, Szabó Lászlót pedig felkérte a szerkesztésben való közreműködésre, és tanácsát kérte a technikai és pénzügyi részletekre nézve is.<sup>30</sup> Ez az elképzelés azonban nem valósult meg, a folyóirat – amelynek megjelenése 1919 elejétől szünetelt – csak 1921-ben indult újra.

A jezsuita és az újságíró közötti együttműködés akkor érte el csúcspontját, amikor Bangha 1921. október 1-jén az *Új Nemzedék* szerkesztőjévé nevezte ki Szabó Lászlót. Ez a KSV látványos politikai irányváltásának kezdetét jelentette, hiszen a vállalat vezető publicistái korábban sok vonatkozásban – így az antiszemitizmus terén – közel kerültek a radikális jobboldalhoz,<sup>31</sup> ráadásul többnyire a szabad királyválasztókhoz tartoztak – míg Bangha és Szabó egyaránt elkötelezett legitimista volt.<sup>32</sup> Szabó liberális katolikusként határozott elképzelésekkel rendelkezett a kiadó megújításáról, az állandó polémiaiba befáradt közönség megnyerésére toleráns hangvételt akart meghonosítani.<sup>33</sup> Energikusan látott munkához: több vezető publicistának, köztük a radikális olvasók kedvenceinek: Kádár Lehelnek és Lendvai Istvánnak felmondott, és megújította a lapoknál folyó szakmai munkát. Egy beosztottja a következőket jelentette neki az év végén: „a szerkesztőségek meglehetősen rendben vannak. A *Nemzeti Újság* lassan-lassan úgy beletanul az úri modorba, akár az *Új Lap*, mely ma a legliberálisabb orgánum s a világ minden kincséért le nem írná azt a szót, hogy zsidó”.<sup>34</sup> Ez a részlet egyértelműen megerősíti Szabó emlékiratának azon közlését,<sup>35</sup> miszerint az újságíró ténylegesen nem csak az *Új Nemzedék*et irányította, amire hivatalos kinevezése szólt, befolyása a vállalat többi lapjára is kiterjedt.

Noha a lapkiadó irányváltásának első hírére az ébredők tiltakozásként ötvenfős küldöttséget menesztettek Banghához, beavatkozásuk nem tudta megakadályozni a változásokat.<sup>36</sup> Az illetékesek ugyanakkor szükségesnek látták az ébredőkkel szembeni elővigyázatosságot, ezért a KSV szerkesztőségei rendőri védelmet kaptak.<sup>37</sup> A „destruktívnak” bélyegzett *Az Est*től érkező, liberális Szabó kinevezése miatt számos szélsőjobboldali egyesület fejezte ki bizalmatlanságát.<sup>38</sup> Az Ébredő Magyarok Egyesülete a KSV-t egyenesen bojkott alá helyezte, amíg az újra a „magyar faji felfogás” alapjára nem áll.<sup>39</sup> A radikális körökben népszerű Tormay Cécile író nő irányította Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége elsősorban politikai indokokat látott a változás mögött: „ma a keresztény és liberális sajtó között nincs az a mély

30 Uo. Bangha Béla Tápay-Szabó Lászlónak, 1919. december 6.

31 MONORI Áron: A *numerus clausus* és a magyar katolikus sajtó 1919–1920. *Médiakutató*, 2003/2. 48–52.; SIPOS Balázs: Az (ellen)propaganda. Rákosi Jenő és a „keresztény kurzus”, 1919–1942. *Múltunk*, 2005/3. 3–37.; KLESTENITZ (2013): 201–203.

32 SZABÓ (1928): III. 82.

33 Uo. 76.

34 OSZK Lt. Tápay-Szabó Lászlóhoz ismeretlen, dátum nélkül.

35 SZABÓ (1928): III. 158.

36 Változások a Központi Sajtóvállalatnál. *Magyarság*, 1921. október 5.; LUKACHOVICH Lajos: Változások a Központi Sajtóvállalatnál. *Magyarság*, 1921. október 6. 5.

37 Irányváltás a Központi Sajtóvállalatnál. *Szózat*, 1921. október 4. 3.

38 TURI Béla: Nyilatkozat. *Nemzeti Újság*, 1921. október 9. 7.

39 *Szózat*. 1921. október 5. 4.



elhatároltság, már nem képviselnek ellentétes világnézetet, már nem tükröződik két különböző faj erkölcsi felfogása, mert ma már csak legitimista és szabadkirályválasztó sajtó van”. Az egyesület ezért bizottságot alapított a keresztény lapok „elvhűségének” ellenőrzésére.<sup>40</sup>

A KSV lapjai szakítottak az „általános kereszténység” gondolatával is, és egyértelműen katolikus alapra helyezkedtek. A protestáns sajtó erre felháborodva reagált: Banghát protestáns-ellenességgel vádolták,<sup>41</sup> a *Kálvinista Szemlében* a „legszerencsétlenebb klerikális politika” kiújulásáról írtak,<sup>42</sup> az *Őrálló* publicistája pedig az új KSV-t a „XX. századi ellenreformáció” fegyverének láttatta.<sup>43</sup> A miniszterelnöki sajtóosztályra szintén érkeztek az irányváltás veszélyeit ecsetelő jelentések, amelyek elsősorban a felekezeti békét féltették. A Belügyminisztérium informátora például azt nehezményezte, hogy a KSV egyik kiadványa, a *Képes Krónika* a keresztény–nemzeti eszmék terjesztése helyett a „papi világalom” propagálására törekedik, „a lap működése elidegeníti az igazi keresztény eszméktől a megnyerendő tömegeket”, és sérti a többi felekezetet. Ezért javasolta, hogy a lapkiadót „erőteljes nyomásgyakorlással” tereljék vissza a „helyes” útra.<sup>44</sup>

Mindezekkel a támadásokkal szemben a jezsuita rend szilárdan kitartott az új irányvonal mellett. A már idézett levélben munkatársa arról tudósította Szabót, hogy Somogyi Jenő páter, a magyar jezsuita rendtartomány vezetője „a politikában is az én felfogásomat tartja helyesnek, s nem törődik a begyul[l]adt kritikusok mendemondáival, rémüldözéseivel és ostoba kifakadásaival [...] rendületlenül bízik abban, hogy sikerre viszem a dolgot, s hogy a KSV talpra áll”.<sup>45</sup> Bangha a nyilvánosság előtt is határozottan elkötelezte magát az új irányvonal mellett: a *Magyar Kultúrában* megjelentetett cikkében arra figyelmeztetett – elítélve Kádár Lehel és Lendvai István korábbi működését –, hogy csupán hangzatos szóvirágokból nem születhet valódi keresztény újságírás. Ezért a „zsidó” sajtó elleni szolamok ismételtetése helyett lelkiismeretes munkát sürgetett a „jó” sajtó megteremtésére.<sup>46</sup>

A KSV azonban hamarosan nehéz helyzetbe került. 1921 októberében IV. Károly király második visszatérési kísérlete is kudarcot vallott, ami ideiglenesen azzal a következménnyel járt, hogy megszilárdította a fajvédő politikusok hatalmi helyzetét, így Gömbös Gyuláét és a miniszterelnöki sajtóosztályt vezető Eckhardt Tiborét. Mivel a KSV erőteljesen függött az állam anyagi támogatásától, ezért Bangha elutazott az Amerikai Egyesült Államokba, hogy az ottani magyarok körében gyűjtson adományokat.<sup>47</sup> 1922. január 6-án, New Yorkban kelt az a levél, amelyben Szabót tájékoztatta: eszerint gyűjtése „nem egetverő, de nem is megveendő” eredménnyel járt. Nyíltan kifejtette kétségeit, hogy a levelet nem a címzett fogja először olvasni, hanem a magyar hatóságok, ezért lakonikusan csak annyit közölt, hogy egyelőre nem fog újabb összeget hazautalni, mert éppen úgysem kedvező a dollár–korona árfolyam, és utalt rá: örülné, ha a szerkesztőségek nem élnék fel a korábban átutalt pénzt, hiszen a fő cél

40 Sajtógyűlés. *A Magyar Asszony*, 1922/2. 30.

41 Felekezetiközi béke. *Őrálló*, 1921/35. 1.

42 Felzúdulás Bangha páter ellen. *Kálvinista Szemle*, 1921/45. 371.

43 Bangha jezsuita. *Őrálló*, 1921/29. 2.

44 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára K 26 1244. cs. V. t. 8549. sz. Belügyminisztériumi átirat, 1921. október 1.

45 OSZK Lt. Tápay-Szabó Lászlóhoz ismeretlen, dátum nélkül.

46 BANGHA Béla: Úti feljegyzések. *Magyar Kultúra*, 1922/1. 22.

47 KLESTENITZ (2013): 226.

az, hogy függetleníteni tudják magukat „a Gyulák és Tiborok kegyeitől”.<sup>48</sup> Bangha újtától egyébként Lepold Antal is komoly eredményeket remélt, aki kíváncsian várta az Amerikából érkező információkat, és a küldetéstől egyenesen azt remélte, hogy „függetleníthetjük magunkat mindenkitől és megússzuk a versenyt”.<sup>49</sup> Az út összességében valóban sikerként volt értékelhető: az első hónapban a gyűjtés eredménye mintegy ötezer dollárra, a végösszeg pedig körülbelül tizenötezer dollárra rúgott.<sup>50</sup>

Bangha idézett levele fesztelen hangvétele miatt is érdekes, ami a jezsuita és az újságíró bizalmi viszonyára utal: „Most bizony vagy 25 napon át kegyetlen időm volt, lótottam-futottam, bejártam a magyar »plézeket« csaknem mind egészen Chickágóig és Milwaukee-ig, folyton utaztam s halálosan ki voltam merülve” – írta. Emellett magántermészetű híreket is közölt, beszámolva arról, hogy Washingtonban „a legnagyobb szeretettel” igyekezett előmozdítani Szabó érdekeit, és úgy vélte, ebben nagy segítségére lesz, hogy utazása során Belgiumban, Ypermben összebarátkozott egy amerikai alkonzullal.<sup>51</sup> Ez arra utal, hogy Szabót továbbra is foglalkoztatta a kivándorlás gondolata – annak ellenére is, hogy az 1920-as években már nem számított könnyű feladatnak letelepedési engedélyt szerezni az Egyesült Államokban.<sup>52</sup>

Szabó László ugyan sikereket ért el a katolikus napilapok modernizálása és a pénzügyek racionalizálása terén, politikai irányvonala mégis állandó konfliktusok középpontjába került. Az ellenzők a szegedi gondolat és az általános kereszténység képviselői, illetve a protestánsok közül kerültek ki. A KSV-vel kezdetben szorosan együttműködő Wolff Károly például 1921 végén megszakította a kapcsolatokat, és saját ébredő lapkiadót próbált alakítani.<sup>53</sup> A KSV igazgatóságának egyik befolyásos csoportja pedig, amelynek a református felekezetű Császárs Elemér egyetemi tanár volt a vezetője, a kezdetektől ellenezte az új irányvonalat. Császárs csoportja végül el is érte a főszerkesztő leváltását: 1922. február 19-én jelentették be, hogy Szabó László felhagy a lap szerkesztésével.<sup>54</sup> A háttérbe szorítás ellenére egy ideig még megőrizte befolyását, a választási kampány időszakában továbbra is ő írta az *Új Nemzedék* vezércikkeit.<sup>55</sup> Az újságírónak ugyanakkor valójában nem is állt feltétlenül érdekében hosszabb távon berendezkedni a KSV lapjainál, hiszen kedvezően alakultak emigrációs tervei, és 1922 áprilisában megkapta az amerikai vízumot. Mint kiderült, ezt korábban egy félreértés következtében tagadták meg tőle, ugyanis összetévesztették egy azonos nevű ohioi református lelképásztorral, aki az első világháború idején az amerikai hadba lépés ellen agitált. Szabó így 1923-ban néhány esztendőre egész családjával Amerikába költözött.<sup>56</sup>

Kiváló hazai kapcsolatai ugyanakkor végig megmaradtak, és úgy tűnik, hogy az óceán túloldalán is ragaszkodott a korábban kialakult egyházi sajtótanácsadói szerepköréhez. Ekkoriban azt tartotta fő feladatának, hogy az amerikai magyar sajtót konzervatív irányba befolyásolja, és a hazai illetékeseket is igyekezett a cél szolgálatába állítani. 1923-ban például

48 OSZK Lt. Bangha Béla Tápay-Szabó Lászlónak, 1922. január 6.

49 Uo. Lepold Antal Tápay-Szabó Lászlónak, 1922. január 20.

50 A mi éllhetetlenségünk. *A Kereszt*, 1921/51. 1.; Bécsi rágalom egy budapesti lapban. *Nemzeti Újság*, 1922. február 14. 6.

51 OSZK Lt. Bangha Béla Tápay-Szabó Lászlónak, 1922. január 6.

52 Az Egyesült Államok szakított a nyitott kapuk alapelvével, és 1921-től szigorú bevándorlási kvótákat határozott meg. PUSKÁS Julianna: Az Egyesült Államok bevándorlási politikája (1890–1990). *Regio*, 1993/3. 151–181.

53 OSZK Lt. Tápay-Szabó Lászlónak ismeretlen, dátum nélkül.

54 Az új Központi Sajtóvállalat. *Világ*, 1922. február 19. 12.

55 SZABÓ (1928): III. 160.

56 Uo. 167.



arról tudósította a hercegprímást, hogy az egyik legbefolyásosabb helyi orgánum, az *Amerikai Magyar Népszava* szerkesztője (és egyben a zsrnaliszta első amerikai munkaadója<sup>57</sup>), Berkó Géza hazalátogat az anyaországba. Szabó szerint Berkó református felekezetű ugyan, de következetesen támogatja a magyar katolikusokat, helyet ad nekik lapjában, adományokat juttat nekik, és sok jó szolgálatot tesz a magyar ügy számára: például megakadályozta az emigráns Hock János politikai akcióját, és abban is segíthet, hogy Károlyi Mihály küszöbönálló amerikai fellépését ellehetetlenítsék. Ezért azt kérte, hogy Berkót lehetőség szerint minél barátságosabban fogadják Esztergomban.<sup>58</sup> Az újságíró emellett kapcsolatban maradt a jezsuitákkal is: erre bizonyítékként szolgál az a levél, amelyet a rend egyik tagja, Jámbor László 1923 nyarán, Mezőkövesdről küldött Szabónak. Jámbor arról biztosította a zsrnalisztát, hogy nagyon sajnálta, amikor az *Új Nemzedék* szerkesztőségének élén „a változásnak be kellett állnia”; továbbá, hogy ismeri a hercegprímásnak tett szolgálatait, a KSV átalakításával szerzett érdemeit, és örömeire szolgált, amikor arról értesült Bangha pátertől, hogy az Egyesült Államokban megfelelő munkakört talált és jó irányba tereli az ottani sajtót. Végül arról érdeklődött, hogy Szabó tudna-e segítséget nyújtani a számára abban, hogy megszervezze a mezőkövesdi matyó kézimunkák amerikai kereskedelmi terjesztését.<sup>59</sup>

\* \* \*

Szabó László levelezése tehát nem cáfolja, hanem éppenséggel – ha esetenként közvetett módon is – megerősíti azt a képet, amelyet a Szegény ember gazdag élete című önéletírás sugall: Szabó egyfajta háttéremberként, tanácsadóként valóban fontos szerepet játszott az egyházi elit sajtópolitikájának alakításában, és egyaránt bizalmas viszonyba került Csernoch Jánossal és Bangha Bélával. Az újságíró emlékiratainak és egykorú levelezésének összevetése ugyanakkor egyéb, önmagán túlmutató jelentőségű tanulságokkal is járhat. A magánlevelezés elemzése, amely számos felhivatalos és magánjellegű közlést tartalmaz, arra mutat ugyanis, hogy a katolikus egyházi elit az 1910-es, 1920-as években sokkal összetettebben és érzékenyebben közelítette meg a sajtó kérdését, jóval kifinomultabb módszereket alkalmazott, mint ahogyan azt a korábbiakban – egyrészt az egyházhoz kötődő emlékiratszerzők és apologéták,<sup>60</sup> másrészt a marxista történészek írásai<sup>61</sup> – alapján feltételezték. Szükséges lenne tehát, hogy a történeti szakirodalomban a korábbiakban berögzült képet lehetőségeinkhez képest pontosítsuk.<sup>62</sup>

57 SZABÓ (1928): III. 170.

58 OSZK Lt. Szabó László Csernoch Jánosnak, 1923. február 2.

59 Uo. Jámbor László SJ Tápay-Szabó Lászlónak, 1923. június 22.

60 Ezen a téren Nyisztor Zoltán Bangha-életrajza játszott a legfontosabb szerepet. MOLNÁR-SZABÓ (2010): 16–19. Az életrajzzal kapcsolatos forráskritikai problémákról lásd KLESTENITZ Tibor: A katolikus sajtómozgalom történetének forrásai. In: BALOGH Margit (szerk.): *Alattad a föld, fölötted az ég... Források, módszerek és útkeresések a történetírásban*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományok Doktori Iskola, 2010. 141–159.

61 Például GERGELY Jenő: *A politikai katolicizmus Magyarországon (1890–1950)*. Budapest, Kossuth, 1977. 44–67.

62 A kérdéskör tágabb, egyháztörténeti és sajtótörténeti összefüggéseiről lásd KLESTENITZ (2013): 137–238.



# Rendszerváltások sodrában

## *A Szív az első világháború utáni korszakban*

Magyarország történetében: 1918 és az azt követő évek rendkívüli megrázkódtatásokkal jártak a világháború elvesztése, a Monarchia felbomlása, az őszirózsás forradalom, a Tanácsköztársaság, a román megszállás, a fehérterror, a trianoni békekötés sokkjai gyors egymásutánban követték egymást. A közgondolkodást az európai és a magyar kultúra végső, apokaliptikus válságától való félelem hatotta át, és számos gondolkodó jutott arra a következtetésre, hogy valamiféle új vallásosságra lenne szükség az idegenségbe és relativizmusba süllyedő társadalom megmentésére.<sup>1</sup> Az emberek hangulatát a válságtudat és az érzelmileg túlfűtött fogalmak dominálták. A nagy többséget lefoglalta a „boldog békeidők” elmúlásával járó gyászmunka, de egyesek így is meglátták a helyzetben a lehetséges újrakezdés és egy jobb világ reményét.<sup>2</sup> A magyar katolikusok vezetői a válság egyik legfontosabb okát a vallásosságtól való elfordulásban, a hagyományos értékek elvesztésében és a materializmus terjedésében vélték megtalálni, a megújulást pedig a kereszténységtől várták. Zichy János gróf az 1922. évi katolikus nagygyűlés elnökeként például arról beszélt, hogy „az egész világ minden társadalma, melynek igényeit az anyagelvűség a legmagasabbra srófolta fel, a világháború által okozott nagy hiányok és veszteségek folytán a szó szoros értelmében beteg”. Érvéle szerint a világháború a „merkantil világnézet” szülötte volt, az anyagi világ összedőlésével ért véget, bebizonyítva, hogy a korábbi rend fenntarthatatlan.<sup>3</sup>

Jelen tanulmányban azt vizsgálom, hogy *A Szív* című, 1915-ben Budapesten megindított, jezsuita hitbuzgalmi orgánus szerkesztősége hogyan láttatta ezt az igencsak eseménydús, társadalmi feszültségekkel telített korszakot. A hetilap példája azért különösen érdekes, mert már megszületése is egyfajta jezsuita „válságkezelő mechanizmus” részét képezte. Először bemutatom a lap indulásának körülményeit, majd felvázolom azokat az értelmezési kereteket, amelyeket az 1918 utáni történések leírásánál használt.

## Egy hitbuzgalmi lap a tömegek számára – *A Szív* indulása

A hetilap megalapítása a jezsuita rend egyik legnagyobb hatású alakjához, Bíró Ferenchez kötődik, akit előljárói 1911-ben rendelték a budapesti rendházba, és elsősorban az értelmiség lelki gondozását tették feladatává.<sup>4</sup> Figyelmét az első világháború kitörése után gyűjtött személyes tapasztalatok irányították komolyabban a sajtókérdésre. A mozgósítás elrendelésekor ugyanis a fővárosban bevonuló katonák gyóntatására osztották be, ő pedig nagy megdöb-

1 LACZKÓ Miklós: Válságkorszak – válságelméletek. Három alaplum az 1920-as évek magyar szellemi életéből. *Múltunk*, 2007/3. 4–5.

2 MURBER Ibolya: Az osztrák és a magyar válságkezelés 1918–1920. Hasonlóságok és különbségek a közös birodalom összeomlását követően. *Századok*, 2018/6. 1293.

3 GIANONE András – KLESTENITZ Tibor (szerk.): *Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1920–1932. Válogatott beszédek és tudósítások*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2016.

4 HORVÁTH Erzsébet: Szívedé egészen. P. Bíró Ferenc SJ (1869–1938). In: SZABÓ Ferenc (szerk.): *Kortárs magyar jezsuiták I*. Eisenstadt, Prugg, 1991. 130–132.

benéssel tapasztalta a katolikus férfiak vallási kérdésekben való tudatlanságát. Tapasztalatai nyomán több alkalommal vidékre látogatott, hogy megismerje az egyszerű emberek életét, majd elindult Budapest külvárosainak felfedezésére. A híveket érő szellemi hatások felderítése érdekében a katolikus sajtótermékek piacát is tanulmányozni kezdte, és igencsak elégedetlen volt a tapasztaltakkal. A legkevésbé művelt olvasók számára kiadott füzeteket igen lesújtóan értékelte: „Pesti firkászok népieskednek, mit gondolnak a mi józan, értelmes magyar népünkéről? Ilyen iratkákkal sem tanítani, sem szórakoztatni nem lehet, de vérig sérteni és elkéséríteni igen!”<sup>5</sup>

Bíró az összetett problémák enyhítésére minden lehetséges eszközt be kívánt vetni, az eszmei keretet pedig a Szent Szív tisztelete adta munkájához. A középkori eredetű kultuszt a jezsuiták tömegpasztorációs programjuk alapjának tekintették, amelyet a társadalmi szolidaritás és megbékélés, a szociális megújulás eszközeként tartottak számon.<sup>6</sup> A kultusz ennek megfelelően komoly szerepet játszott a rend hitbuzgalmi sajtójában,<sup>7</sup> de az is ösztönzést jelentett, hogy Ferenc József 1914. december 8-án ünnepélyesen felajánlotta népeit a Szent Szívnek, és példáját 1915. január 1-jén a magyar püspöki kar is követte.<sup>8</sup> Bíró úgy vélte, hogy a felajánlásnak egyfajta erkölcsi felemelkedést kell maga után vonnia, azonban tudatában volt annak is, hogy ezt a papság egyedül nem képes elérni. Ezért arra a következtetésre jutott, hogy az egyháznak a hitéleti megújulás munkájában az elkötelezett világi hívek önkéntes segítségét is igénybe kell vennie. Figyelme ezért a rendjének vezetésével működő Jézus Szíve Társulat felé fordult, amelynek ekkor hivatalosan hatszáz csoportja működött mintegy egymillió fő részvételével.<sup>9</sup> Bíró felvetette Bóta Ernőnek, a Társulat központi igazgatójának, hogy az „aktív apostolkodásra” elhivatottságot érző tagokból létre lehetne hozni a Jézus Szíve Szövetséget a papság munkájának támogatására az elvilágiasodás elleni harcban. Fontosnak ítélte, hogy a Szövetség az egész országban egységesen lépjen fel, ezért a tagok munkájának irányítására egy folyóirat kiadását is tervbe vette. Bóta beleegyezésének megszerzését követően a rendi előjárókhoz fordult, akik ugyan biztosították erkölcsi támogatásukról, ám anyagi segítséget nem tudtak nyújtani. Bíró ezután arra jutott, hogy célszerű egy jó üzleti érzékkel rendelkező, de kezdő nyomdász segítségét kérnie, aki meglátja a tervben rejlő üzleti lehetőséget, és ki is akarja aknázni azt. Fővárosi sétái során az Ó utcában végül rátalált a megfelelő emberre Schmidek Tibor nyomdász személyében, aki vállalkozott arra a kockázatos lépésre, hogy a tervezett lapot hitelre kinyomtassa. A Jézus Szíve Szövetség támogatta a páter elképzeléseit, és néhány lelkes tag egy szakácsnő, bizonyos Fehér Lujza vezetésével arra is vállalkozott, hogy árusítja a köztereken a jövőbeni sajtóterméket.<sup>10</sup> A szerkesztőség számára a Szent Szív-apácák ajánlottak fel egy szobát a Baross utcai intézetükben. Bíró a szellemi munkában

5 Jézus Szíve Társasága Levéltára. KÁRPÁTHY Teréz SJC: *A gondviselés nagy magyar ajándéka. P. Bíró Ferenc SJ élettörténete. Kézirat.* 157.

6 GLÄSSERNÉ NAGYILLÉS Anikó: Jézus Szíve oltalma alatt. *Veritatis Imago*, 2018/2. 34.

7 KLESTENITZ Tibor: A katolikus sajtó mint az új vallási kultúra közvetítője a XX. század elején. In: PAÁL Vince (szerk.): *A sajtó kultúrák közvetítő szerepe 1867–1945. Tanulmányok.* Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2014. 69–80.

8 TENGELY Adrienn: Világháborús ájtatosságok az egri egyházmegyében a körlevelek tükrében. In: GLÄSSER Norbert – MÓD László (szerk.): *A Nagy Háború hatása a mindennapok kultúrájának változására.* Szeged, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2018. 165–166.

9 PETRUCH Antal: *Jézus Szíve apostola. P. Bíró Ferenc SJ emlékezete.* Kecskemét, Jézus Szíve Népleányai, 1940. 49.

10 KÁRPÁTHY (é. n.): 169–184.

elsősorban Turchányi György gimnáziumi tanárra és rendtársára, Bernhard Zsigmondra, a kiadóhivatalban pedig női önkéntesekre számíthatott.<sup>11</sup>

Így indulhatott útjára a Jézus Szíve Szövetség hetilapjaként *A Szív*, amelynek első száma 1915. szeptember 4-én jelent meg. Ezt tízezer példányban nyomtatták ki, amelyből a visszaemlékezések szerint kilencezret azonnal sikerült is értékesíteni. A hivatalos engedélyek megszerzése azonban hosszabb időbe került, a második számra ezért – a jogi problémák kikerülése érdekében – a *kézirat gyanánt* megjegyzést nyomtatták. A harmadik szám kiadásának idejére azután a helyzet rendeződött.<sup>12</sup>

A szerkesztők elsősorban lelkeségi tárgyú olvasnivalót kínáltak: az állandó rovatok közé tartozott a vasárnapi evangélium magyarázata, a dogmák bizonyítása, a szentek élete, továbbá egyháztörténeti és jezsuita történeti tárgyú írások. Emellett azonban praktikus és aktuális cikkeket, tárcákat, költeményeket is hoztak, valamint az olvasók gyakorlati kérdéseire is választ kívántak adni. A még közvetlenebb kapcsolattartás érdekében közölték, hogy a lap hivatalos helyiségében délutánonként szívesen látnak „bárkit, aki Jézus szíve tiszteletére új eszmét, kívánságot vagy bármi hasonlót tud adni”. Az olvasóktól is vártak cikkeket, de leszögezték, hogy – az egyéni hiúság kiküszöbölése érdekében – kizárólag névtelen írásokat jelentetnek meg.<sup>13</sup> Egy másik cikk arról biztosította az olvasókat, hogy a szerkesztőség soha nem fog sajtópolémiaikba bocsátkozni: személyes támadásokkal egyáltalán nem foglalkozik, a hit és erkölcs megtámadása esetén azonban megírja a vád cáfolatát és az Egyház tanítását. „Eszményképünk minden tekintetben a szelíd és alázatos szívű Jézus lesz”<sup>14</sup> – ígérte a szerkesztőség. *A Szív* szerzői egyértelművé tették, hogy a háborús vallásosság által felkeltett társadalmi érdeklődés kielégítése a céljuk:

„A háború sok olyan lelket is megnyitott nekünk, amely eddig ridegen elzárkózott előlünk. Az Úr félelme megszállott sok – eddig konok szívet. Ezeket kell megtartanunk, megerősítenünk, hogy a jövő boldog vallásos megújódását előkészítsük. A háborús idők felidéztek a szunnyadó vallásos szellemet, a katolikus irodalomnak a feladata most kezdet fogni a vallás szolgáltaival ennek a szellemnek ápolásában”.<sup>15</sup>

Az elveket igyekeztek azonnal lefordítani a mindennapi gyakorlat szintjére. Ezért például azt kérték a hívektől, hogy *A Szív* kiolvasott példányait küldjék ki a harctérre, hiszen „így vehetnek legszívesebben részt a háborúban. Imával, hogy Isten segítsen, jó könyvek küldésével, hogy katonáink erősödjenek.”<sup>16</sup> Emellett eltökélt harcot kezdtek a háborús vallásosság vadhajtszai ellen, így sajnálattal írtak arról, hogy a „gyengébb hitű keresztények” gyakran fordultak spiritisztákhoz, hogy jósoltassanak maguknak, vagy hogy kapcsolatba lépjenek a frontokon elesett szeretteik szellemével. „A tulajdonképpeni spiritiszták mind egy szálig eretnekek” – jelentették ki határozottan.<sup>17</sup>

11 Fél éve. *A Szív*, 1916. március 4. 1.

12 PETRUCH (1940): 56.

13 Minden kedves olvasónknak. *A Szív*, 1915. szeptember 4. 4.

14 Minden olvasónknak. *A Szív*, 1915. szeptember 18. 4.

15 A háború és a katolikus irodalom. *A Szív*, 1915. szeptember 25. 4.

16 Uo.

17 Ne szaladj a spiritisztákhoz! *A Szív*, 1915. november 20. 4.

*A Szív* a hátszág életéhez is kritikusan viszonyult: hadat üzent a materialista, illetve ateista szellemiségűnek ítélt megnyilvánulásoknak, ezekkel szemben pedig a hagyományos világnézethez, a keresztény értékekhez való öntudatos ragaszkodásra bátorított. A jelen szomorú állapotaival gyakran az idealizált múltat állította szembe. Egy jellemző megfogalmazás szerint: „Mindinkább csúszik ki lábaink alól a talaj, az erkölcs, melyre országot építettek jámbor eleink. Tűrjük bántalmazását a régi eszméknek s életünkben magunk kapcsoljuk ki mindazt, ami apáinkat nagyokká tette. [...] Lerombolnak minden szent hagyományt s az omladékokon új templomokat épít az új szellem. Új emberek kerültek felül, diadalt ülnek rajtunk – a pénz zsoldosai.”<sup>18</sup> A lap szerzői köre a Jézus Szíve-tiszteletet tehát nem csupán a világháborús szenvedések enyhítésére, hanem a 20. század elején jelentkező elvallástalanodási folyamatok megállítására is alkalmazni próbálta.<sup>19</sup>

A szerkesztőség harcias állásfoglalásai következtében a kifejezetten antiklerikális alapon álló szervezett munkásság napilapja, a *Népszava* munkatársai is felfigyeltek *A Szív* növekvő népszerűségére. A munkásújság egyfajta ellenkampányba kezdett, részleteket idézett például a hitbuzgalmi lap által közölt csodaleírásokból, amelyekkel a természettudományos világnézetet állította szembe. A *Népszava* 1916. június 4-i számában harcias ateista kritikát közölt a hetilapról,<sup>20</sup> majd pár nap múlva a következőket írta: „Reméljük, hogy *A Szív* nemsokára bedöglök a papirossal vívott haláltusájába és az emberek megmenekülnek attól a sok számárságtól, amit hétről-hétre eléjük tálnak!”<sup>21</sup> A támadásokra a szerkesztőség az előre lefektetett elveknek megfelelően reagált, azaz válasz nélkül hagyta a személyeskedéseket, annak ellenére is, hogy a lapkészítők számos olvasótól kaptak jelzéseket a hasonló esetekről.<sup>22</sup>

A támadások közvetett módon jelzik, hogy *A Szív* gyorsan komoly népszerűsége tette szert. 1916 júliusában a lapkészítők örömmel írtak arról, hogy az olvasók gyorsan megszerették a kiadványt, méghozzá – feltevéseik szerint – elsősorban frissességének, szókimondásának, illetve határozott és végig következetes katolikus szellemének köszönhetően. Ennek alátámasztására bőven idézték a laphoz beérkező olvasói véleményeket. László Imre plébános Erdélyből például örvendezve állapította meg: „Régóta várok egy eleven, apró cikkekké hit-tudományokat minden ágában a nép nyelvén ismertető olcsó, vasárnapra való hitbuzgalmi lapot. Istennek hála, *A Szív* ilyennek ígérkezik.” Tőkés György, Szatmár vármegyei káplán pedig kijelentette: „kitűnő egyházi, zamatos, népies irányú folyóiratuk buzgó terjesztését kötelességemnek tartom.”<sup>23</sup>

A siker egyértelmű jele, hogy 1916 májusában Bíró Ferenc nagyobb helyiségekbe költöztette át a szerkesztőséget és a kiadót, amelyek a Mikszáth Kálmán tér 3. számú ház teljes első emeletét igénybe vették. Május végén jelenthették be, hogy elindítják a lap szlovák és német nyelvű változatát, illetve hogy *Fényszóró* és *Slnce* címmel képes katolikus folyóiratok kiadásába is belefognak. Ezekkel az új lapokkal együtt az összpéldányszám már meghaladta a százezret, ami azt jelentette, hogy *A Szív* komoly ismertséget kezdett szerezni a hazai katolikus olvasók körében.<sup>24</sup>

18 Hová jutottunk! *A Szív*, 1915. szeptember 18. 1.

19 FRAUHAMMER Krisztina: A katona imája. In: GLÄSSER–MÓD (2018): 319–320.

20 *A Szív* tanításai. Csodák, paphiány, hitvédelmi ábécé. *Népszava*, 1916. június 4. 10.

21 Ki hozza meg a békét? *A Szív* és a béke, a nőkérdés, koldulás. *Népszava*, 1916. június 11. 10.

22 Üzenetek. *A Szív*, 1916. április 1. 4.

23 Nyilatkozatok *A Szívről*. *A Szív*, 1916. január 22. 4.

24 KÁRPÁTHY (é. n.): 194.

## A forradalmak idején: törekvések a társadalmi kohézió védelmére

A világháború ötödik évében, 1918-ban, az általános kimerülés jelei mutatkoztak a hátszágban, a mindennapokat ellátási nehézségek, alultápláltság, rekvirálás, sztrájkok, zendülések jellemezték, egyes illetékesek szinte már polgárháborúnak érzékelték a lakosság hangulatát.<sup>25</sup> A társadalmi feszültségek és a világháborús összeomlás elvezettek az öszirózsás forradalomhoz, amelynek győzelme után *A Szív* 1918. november 2-án jelent meg először. A vezércikk alapvető megállapítása szerint sok katolikus fél az elkövetkezendő demokráciától, pedig előbb tisztázni kellene, pontosan mit is jelent ez. A lap filozófiai, társadalmi és valláserkölcsi irányzatként értelmezte a fogalmat, azt állítva, hogy eredete Krisztus tanításaira vezethető vissza, amelyek szerint minden ember egyenlő, az érdem egyetlen forrása pedig a munka. A cikk egyértelműen leszögezte a szerkesztőség álláspontját: „a politikába elvből nem avatkozunk”, és hangsúlyozta, nem az államforma a jövő fő kérdése, hanem a kormányzók és a vezetettek lelki beállítódása. A cikk ugyanakkor két talányos megfogalmazást is tartalmazott: „Az osztályérdek despotizmusa szörnyű bűn a krisztusi demokrácia ellen” – ez a kijelentés egyaránt lehetett az 1918 előtti elitcsoportok szociális érzéketlenségének kritikája, illetve a frissen kormányra került szociáldemokrácia számára megfogalmazott óvás. „Forradalmat, lázadást csinálni a törvényes hatalom ellen sohasem szabad” – ez pedig az adott helyzetben jelenthette a köztársaság elfogadását, de akár a forradalomban született új hatalom törvénytelen voltának megállapítását is.<sup>26</sup> Az utóbbi értelmezést látszik erősíteni az a tény, hogy a cikk után, a lap második oldalán egy rövid közlemény hirdette: IV. Károly király névnapján „hódolatteljes tisztelettel, törhetetlen hűséggel hajtja meg zászlaját *A Szív* olvasóinak beláthatatlan nagy seregével”.<sup>27</sup> A hivatalosan megfogalmazott politikai közömbösség ellenére tehát a szerkesztőség óvatosan, a sorok között mégis érvényre juttatta álláspontját, a királyhűség programját.

Ez azonban természetesen csak egyfajta elvi iránymutatás lehetett az adott helyzetben. A következő lapszám november 9-én már rögzítette, hogy a fő feladat a közrend, illetve az élet- és vagyonbiztonság megvédése. A lap hivatkozott Csernoch János hercegprímás felhívására, miszerint senki se gondoljon ellenforradalom kirobbantására, sőt mindenben segítse az új kormányt, amely törvényes, hiszen maga a király is elfogadta a nemzeti törekvéseket, és Károlyi Mihályt kinevezte miniszterelnökké.<sup>28</sup> A szerkesztőség tartotta magát ehhez a felhíváshoz, publicistáinak elsődleges célja a szociális feszültségek mérséklése volt. Ez valóban fontos feladatot jelentett, hiszen több száz településen fordultak elő támadások a helyi elitek képviselői ellen, elsősorban a frontról hazatérő férfiak részéről.<sup>29</sup> Így amikor a Nemzeti Tanács társadalmi akciót indított a katonák visszailleszkedésének támogatására, Bíró Ferenc az összes hitbuzgalmi egyesületet csatlakozásra szólította fel.<sup>30</sup> A lap később is kiemelten

25 SIKLÓS András: Adalékok az Osztrák–Magyar Monarchia belső helyzetéhez 1918 tavaszán és nyarán. *Történelmi Szemle*, 1983/1. 12.

26 Demokrácia és katolicizmus. *A Szív*, 1918. november 2. 1–2.

27 IV. Károly, apostoli királyunk. *A Szív*, 1918. november 2. 2.

28 Két legfontosabb kötelesség! *A Szív*, 1918. november 9. 1.

29 Csíki Tamás: A parasztság „forradalma” 1918-ban. In: Bódy Zsombor (szerk.): *Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2018. 130.

30 Bíró Ferenc: Már jó a Béke Angyala – szórjuk elébe szívünk virágait! *A Szív*, 1918. november 9. 1.



foglalkozott a kérdéssel – felismerve annak rendkívüli jelentőségét<sup>31</sup> –, kérve az olvasókat: „Szeretettel, megértéssel vegyük körül őket [a katonákat], hogy lekopják a lelkükre rakódott fásultság, idegenség. Kárpótoljuk őket anyagilag is úgy, hogy állásokba, kenyérhez segítsük őket. A városok, községek a főváros példájára szervezzenek munkaközvetítőket.”<sup>32</sup> A diplomásokat viszont arra próbálta ösztönözni, hogy legyenek rugalmasak, ne akarjanak feltétlenül a régi középosztályi hagyományt követve értelmiségi pályára állni, hiszen: „Most teljesen szabad a verseny az ipari, a kereskedelmi, a pénzügyi foglalkozások beláthatatlan területein, s ott terem az arany, a gyémánt.”<sup>33</sup> *A Szív* természetesen ugyanilyen fontosnak látta a hazatérő férfiak lelki gondozását is, ezért azt javasolta a klérusnak, hogy minden településen tartsanak békeájtatosságokat, amelyeken „minden oly vonatkozástól el kell tekintetni, ami bármely irányban megsértődést, széthúzást, perlekedést, gyűlöletet ébreszthetne”.<sup>34</sup> A hátország társadalmát viszont – a leszerelés rendkívül anarchikus eseményeit<sup>35</sup> figyelmen kívül hagyva – arra intette, hogy a háborús verség ellenére is szeretettel fogadja a hazatérőket, hiszen a katona, „ha nem győzött a háborúban, győzni fog a békében”.<sup>36</sup>

A szerkesztőség ugyanakkor a belső rend helyreállításának szándékával figyelmeztetett, hogy a keresztényeknek Krisztus parancsa szerint meg kell tagadniuk a hitükkel ellenkező parancsok teljesítését, de „forradalmat csinálni, agresszívnek lennie tettelegességekkel nem szabad soha”. Emlékeztetett a Ne ölj! és a Ne lopj! parancsolatára, amelyeket szembeállított a kor viszonyaival: „Saját honfitársainkat gyilkoljuk, vagyonukat raboljuk, pusztítjuk. Itt a béke – és mi polgárháborút folytatunk.”<sup>37</sup> A törvényesség fenntartására, a körülmények elfogadására buzdított az 1919-es év első száma is, arra kérve az olvasókat, hogy Jézus nevében tiszteljék „az új világnak a legkisebb törvényét is” mindaddig, míg Istent nem sérti. Azt is leszögezte, hogy bármit is hoz a békeszerződés, nem szabad kétségbeesni, inkább arra kell törekedni, hogy ha az ország területe kisebb is lesz, boldogsága nagyobb legyen.<sup>38</sup>

1919 az ideológiai szembenállás erősödését hozta a belpolitikában, egyebek mellett felmerült az iskolai hitoktatás megszüntetésének, illetve az egyházi vagyon szekularizálásának a gondolata is.<sup>39</sup> Ezek ellen *A Szív* – a magántulajdon szentségére hivatkozva – erőteljesen tiltakozott. Azaz az érveléssel igyekezett aktivitásra ösztönözni olvasóit, hogy szekularizáció esetén az egyházi iskolák, intézmények fenntartásának terhe a szegény egyháztagok tömegeire fog hárulni, illetve, hogy a hívek örök boldogsága is függ attól, hogy az egyház teljesíteni tudja hivatását. Ezért arra biztatta az olvasókat, hogy szervezzenek egyesületeket az egyház érdekeinek védelmére. A szerkesztőség azonban mindennek ellenére bízott abban, hogy elkerülhető lesz a „kulturharc”: „Mi hisszük, hogy a köztársaság, amely a népe, a nép akarata ellen nem megy bele olyan büns kívánalmak teljesítésébe, amelyek csak egyes csoportok rögeszméi lehetnek a szabadság, az

31 „A frontokat megjárt túlélők más emberként tértek haza, az átélt tragédiák mindannyiuk életét megváltoztatták és átalakították.” Bődők Gergely: *Vörös- és fehérterror Magyarországon (1919–1921)*. Doktori disszertáció. Eger, 2018. 82.

32 A katonák visszatérése a polgári életbe. *A Szív*, 1918. november 16. 4.

33 Csak az aggódhatik, aki válogat. *A Szív*, 1918. november 23. 4.

34 Főtisztelendő Testvérek! Állítsuk talpra népünk hitét, erkölcsét! *A Szív*, november 30. 3.

35 HATOS Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és az őszirózsás forradalom története*. Budapest, Jaffa, 2018. 186–207.

36 Békében győz a magyar! *A Szív*, 1918. november 16. 3.

37 Ehhez tartsd magad! *A Szív*, 1918. november 16. 4.

38 Jézus nevében. Újév Jézus szent nevének ünnepe. *A Szív*, 1918. december 28. 1.

39 TENGYEL Adrienn: *A magyar egyházak a forradalmak korában*. Eger, Líceum, 2011. 222–225.

egyenlőség, a testvériség mélységes megvetésével<sup>40</sup> – írták. Ez a kijelentés több lehetett pusztá frázisnál, hiszen *A Szív* munkatársai valóban meggyőződhetnek arról, hogy a szociáldemokrata vezetők tiszteletben tartják a demokrácia alapelveit. Egy alkalommal ugyanis egy vidéki város munkássága önkényesen megakadályozta a hetilap helyi terjesztését. *A Szív* munkatársai felkeresték a párt egyik vezetőjét, és közbenjárását kérték a törvényes állapot helyreállítására. A helyzet ezután hat órán belül rendeződött. A munkatársak ezt követően arra kérték *A Szív* vidéki olvasóit, hogy minden hasonló esetről azonnal számoljanak be a szerkesztőségnek, hiszen „Mi hinni tudjuk, hogy mihelyest itt a központban ez elnyomatásról a vezéreknél jelentést teszünk, ők az ügyet orvosolni fogják s leintik a szociáldemokrata elveket megtagadó agitátorokat.”<sup>41</sup>

A politikai alapú szembenállás eldurvulását ugyanakkor a budapesti jezsuitáknak közvetlenül is meg kellett tapasztalniuk. A legjellemzőbb példa a rend tulajdonában álló Apostol nyomda sorsa: Martinovich Andor nyomdafőnök december közepén kijelentette, hogy a jövőben csak szervezett munkásokkal hajlandó dolgozni, amiben feltehetően az erőviszonyok változásának érzékelése és pozíciójának védelme játszott a főszerepet.<sup>42</sup> A nyomdába szociáldemokrata munkásokat vett fel, amire válaszul december 17-én az igazgatóság felmentette nyomdafőnöki posztjából. A részvénytársaság 1919. február 5-én közgyűlést tartott, amely botrányba fulladt: a munkások benyomultak a terembe, és az igazgatóságot lemondó nyilatkozat aláírására kényszerítették.<sup>43</sup> A kavarodás során Martinovich megszerezte a jezsuita rendház tulajdonában levő hétszáz részvényt, amelyek birtokában a megismételt közgyűlésen átvette a nyomda vezetését.<sup>44</sup> Bár a jezsuiták arra gyanakodtak, hogy a nyomdafőnök saját anyagi érdekeit szem előtt tartva maga szervezte meg a támadást, ezt a későbbi rendőri nyomozás alaptalannak találta.<sup>45</sup> Ráadásul a nyomdát, noha ekkor már csak szervezett munkásai voltak, február 20-án egy 100-150 fős társaság szétverte és kirabolta, amit a rendőrség elkésztett intézkedései nem tudtak megakadályozni.<sup>46</sup>

1919. március 21-én, a Tanácsköztársaság létrejöttével új időszámítás kezdődött. A tanácskormány március 29-én kiadott XXIV. rendelete szétválasztotta az államot és az egyházakat,<sup>47</sup> vagyonuk átvételére pedig felállította az Állami Likvidáló Bizottságot.<sup>48</sup> A rendszer nagy súlyt fektetett saját ideológiájának népszerűsítésére, illetve a vele szemben kritikus irányzatok elfojtására. 179 agitációs füzeté közül mintegy tizenöt kimondottan vallási tárgyú irat volt, amelyek antiklerikális propagandát terjesztettek.<sup>49</sup> A hívek megnyerése érdekében a propaganda szembeállította egymással Jézus Krisztus tanításait és az intézményes egyházak „népellenes” működését.<sup>50</sup> A hatalom emellett lefoglalta a „reakciós, klerikális és

40 Készenlétben! Két igen a lelkiismeretbe vágó ügy. *A Szív*, 1919. január 4. 3.

41 Az erőszak nem szabadság. *A Szív*, 1919. január 25. 2.

42 Az Apostol nyomda. *Typographia*, 1918/52. 2.

43 Budapest Főváros Levéltára Cg 943 O.2450. 933. d. Apostol nyomda iratai. Közgyűlési jegyzőkönyv, 1920. július 15.

44 Uo. Cg 943 O.2450. 933. d. Apostol nyomda iratai. Közgyűlési jegyzőkönyv, 1920. június 16.

45 Uo. VII. 18.d-1920/3-7725. Budapesti Magyar Királyi Államrendőrség jelentése, 1920. augusztus 24.

46 Sztrombólták az „Apostol nyomdát”. *Alkotmány*, 1919. február 20. 5.

47 GERGELY Jenő: *A keresztényszocializmus Magyarországon 1903–1923*. Budapest, Akadémiai, 1977. 108.

48 FAZEKAS Csaba: Az Állami Likvidáló Bizottság. In: PÖLÖSKEI Ferenc – STEMLER Gyula (szerk.): *Múltból a jövőnek*. Budapest, ELTE BTK Újkori Magyar Történeti Tanszék, 1997. 63.

49 GERGELY (1977): 109.

50 SZABÓ Viktor: *A Magyarországi Tanácsköztársaság propagandája*. Doktori disszertáció. Eger, Eszterházy Károly Egyetem, 2016. 146.

ponyvairodalomnak” minősített nyomtatványokat, az egyházi könyvkereskedésekben pedig párt- és agitációs iratok árusítását határozta el.<sup>51</sup> A jezsuita rend könyvraktárainak kisajátítása nyomán mintegy hárommillió korona anyagi kár keletkezett,<sup>52</sup> és *A Szív* céljaira összegyűjtött hetvenezer koronát szintén lefoglalták.<sup>53</sup>

A hetilap megjelentetésére március 21. után nem nyílt lehetőség. A kiadóhivatal néhány női önkéntese ezért úgy döntött, hogy a kongregációs otthon épületében, ahol a szerkesztőség működött, és amelyet az új hatalom átadott a szabók szakszervezetének, népkonyhát nyit a rászorulóknak számára.<sup>54</sup> Bár rendkívüli nehézségekkel járt a munka – főleg az alapanyagok beszerzése –, ez a lépés mégis hasznosnak bizonyult, mert így a kommunisták nem bántották őket, hiszen „látták, hogy ezeknek a vallásossága nem here, rideg, hanem tud dolgozni, szenvedni és szenvedve szeretni”. *A Szív* szerkesztőségi helyiségei ennek köszönhetően érintetlenül vészték át a proletárdiktatúra hónapjait.<sup>55</sup>

### A „keresztény kurzus” évei: keresztényszocializmus, „általános kereszténység” és legitimizmus

*A Szív* a Tanácsköztársaság bukása és a román megszállás után 1919. szeptember 28-án jelenhetett meg először. A szerkesztőség az elsődleges problémát a főváros szociális krízisében, a tüzelő és az élelem hiányában találta meg, ezért az egyház fellépését sürgette, azt javasolva, hogy szervezzenek óriási bűnbánó körmenetet a „még mindig fényes palotasorok” között. „Salon-jótekönykodást másként szokás kezdeni. De most az egyház eleven erejének kell dolgoznia és ilyen erőhöz nem méltó az ujjal való finom kocogtatás, annak pörölycsapásokkal kell vernie az emberek szívére”<sup>56</sup> – írta. A mezőgazdasági termékek felértékelődése miatt előnyösebb helyzetbe kerülő vidékiek és az élelmiszer-ellátás nehézsége miatt elégedetlenkedő városiak kiélesedő ellentéte<sup>57</sup> szintén komoly aggodalommal töltötte el a lapkészítőket. „Az általános drágulással ez az ungorkodás egyre mélyebb gyűlöletté fejlődhetik, ami aligha fog a mostani kereszténynek kikiáltott kor dicsőségére és édes hazánk javára válni” – állapították meg. Úgy vélték, hogy a helyzetért a fő felelősséget Budapest lakosai viselik, hiszen tanultságuk révén ők lettek volna hivatottak a vezető szerepre, ám mégis szeretetlennek bizonyultak a falvak népével szemben. A megoldást ismételten a könyörgő körmenetben látták, mint amivel a főváros népe a „vidék megrontása által elkövetett” bűnökért is vezekelhet.<sup>58</sup>

1919. november 29-én részletes társadalmi és szociálpolitikai programot publikáltak, amelyet a szerzők a magyar nemzetnek, a hercegprímásnak, a minisztereknek és Horthy Miklós fővezérnek szántak. A szöveg egyrészt jól tükrözi a szerkesztőség szociális érzékenységét, radikális

51 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) K 148 603. f. 21. ö. e. Jegyzőkönyv a Szocializációs Bizottság könyvkiadói és kereskedelmi alosztályának üléséről 1919. április 2.

52 A magyar katolikus könyvpiac. *A Szív*, 1919. november 1. 3.

53 Esztergomi Prímási Levéltár (a továbbiakban: EPL) Cat. 46/98-1921. Bíró Ferenc Csernoch Jánosnak, 1920. február 3.

54 KÁRPÁTHY (é. n.): 203.

55 Képek *A Szív* életéből (A kommunisták uralma idején). *A Szív*, 1919. október 4. 2.

56 *A Szív* levele. *A Szív*, 1919. október 18. 3.

57 BÓDY Zsombor: Élelmiszer-ellátás piac és kötött gazdálkodás között a háború és az összeomlás idején. In: BÓDY (2018): 151–194.

58 Városiak és falusiak. *A Szív*, 1919. november 15. 1.

tenni akarását, azt a szándékot, hogy szolidaritásra bírják az elesettek sorsa iránt közönyösnek mutakozó hagyományos eliteket. A javaslatok ugyanakkor azt is megmutatják, hogy *A Szív* szerzői sem voltak a birtokában annak a receptnek, amellyel a rendkívül súlyos válság megoldható lett volna, inkább csak ötleteket tudtak felvetni, amelyek többnyire nem a realitások talaján mozogtak. Javasolták például, hogy valamennyi családfenntartó akkora jövedelmet kapjon az államtól családi pótlék formájában, ami fedezi a család megélhetését. Ez már önmagában is rendkívül radikális felvetésnek számított. A költségek fedezésére különadót kívántak kivetni a munkáltatókra, valamint a gyermektelen és a csak egy- vagy kétgyermekes családokra. A javaslat teljes átgondolatlanságát jelzi, hogy készítői ennél a pontnál szociális szempontokat egyáltalán nem vettek figyelembe, tehát például a nyomorgó, de egygyermekes családoknak is fizetniük kellett volna. Még radikálisabb volt birtokpolitikai reformtervük, amely nyíltan megkérdőjelezte a magántulajdon szentségét: eszerint csak azok birtokolhattak volna földet, akik alkalmasak az eredményes gazdálkodásra. Ennek tényét egy helyi bizottság állapította volna meg, és a döntést tízévente felül kellett volna vizsgálni. Földet eladni, bérbe adni csak állami jóváhagyással lehetett volna. Emellett ösztönözni kívánták, hogy a „keresztény magyarság” nagyobb arányban válassza az ipari és kereskedelmi pályákat, javasolták, hogy a közvetítőkereskedelmet keresztény szövetkezetek vegyék kézbe, ahogyan a falusi boltokat és kocsmákat is. A szociáldemokraták befolyásának csökkentése érdekében a nagy ipari központok decentralizálását tervezték, továbbá valamennyi szakszervezetet államosítani akarták, amelyeket politikailag semlegesnek elképzelt, fele-fele részben munkásokból és állami tisztviselőkből álló bizottságok vezettek volna. A program emellett a hagyományos családmodell helyreállítását is tervbe vette, amelynek megvalósítása ekkor már igen anakronisztikus volt, és sok feszültséget keltett volna. Így például arra tett javaslatot, hogy a családanyák – büntetés terhe mellett – ne végezhessenek pénzkereső munkát, valamint meg kívánta szüntetni az 1894-ben bevezetett kötelező polgári házasságot (és ezzel a válás lehetőségét), valamint a zsidó-keresztény vegyes házasságot.<sup>59</sup>

A szerkesztőség véleményét formált a „zsidókérdés” megoldásáról is. Egy cikk 1919 decemberében – tehát a zsidókat gyakran pusztán hovatarozásuk miatt üldöző fehérterror hónapjaiban<sup>60</sup> – egyértelműen leszögezte: senkit sem érhet bántódás zsidósága miatt. Ugyanakkor úgy vélte, hogy a jövőben a magyarságot rendszeres neveléssel alkalmassá kell tenni a „szabad kereseti pályákon” – ipar, kereskedelem, pénzügy – való érvényesülésre. A szerző nézete szerint ez jelentette volna „a reális antiszemitizmust”. Ezenkívül kifejezetten „a kereszténységet és a magyar nemzetet védő garanciális törvényeket” sürgetett,<sup>61</sup> ami jelzi, hogy a szerkesztőség magáévá tette a zsidóság állítólagos gazdasági és kulturális erőfölényére vonatkozó sztereotip vélekedéseket.<sup>62</sup>

A hetilap idővel egyre határozottabb neheztelésének adott hangot a szociális törvénykezés elmaradása miatt, és közvetítette az alsóbb rétegek elégedetlenségét: 1920 augusztusában például azt követelte, hogy a tehetős rétegekre, tehát azokra, akiknek telik a dorbézolásra,

59 A Magyar Nemzetnek – a Prímásnak – a Minisztereknek – a Fővezérnek! *A Szív* nemzetgazdasági és kultúrprogramja. *A Szív*, 1919. november 19. 1–3.

60 A legújabb kutatások szerint a fehérterror idején a zsidóságuk miatt kivégzett személyek a halálos áldozatok 31%-át tették ki. Bödőcs (2018): 213.

61 Védekezés a zsidóság ellen. *A Szív*, 1919. december 20. 5–6.

62 Ez a felfogás párhuzamba állítható Bangha Béla „aszemizmusával”: KLESTENITZ Tibor: *A katolikus sajtómozgalom története*. Budapest, CompLex, 2013. 110–112.

divatos ruhákra, vessenek ki súlyos adókat, amit fordítsanak közsegélyezésre.<sup>63</sup> A honszere-  
tetről és a kereszténységről szóló fecsegést 1921 januárjában sokallották, viszont hiányolták a  
tényleges cselekvést, ezért arra kérték az olvasókat, hogy tettekben legyenek jó keresztények  
és hazafiak.<sup>64</sup>

*A Szív* szerkesztősége a társadalmi feszültségek felszámolását, az anyagi egyenlőtlenségek  
méréséklését összességében az állam szabályozó és ellenőrző szerepének radikális kiterjeszté-  
sétől, valamint a dualista korszak liberális politikai berendezkedésének felszámolásától várta.  
Ezek a nézetek ekkoriban igen népszerűnek számítottak.<sup>65</sup> Ez ugyanakkor nem jelenti azt,  
hogy Bíró Ferenc mindenben támogatta volna a hatalmat. A fő problémát számára az úgyne-  
vezett „általános kereszténység” megszületése jelentette. Az új kormányzat ugyanis arra töre-  
kedett, hogy baloldali ellenfelével, az úgynevezett „internacionalista destrukcióval” szemben  
demonstratív módon felmutassa a „keresztény magyarság” – természetesen a felekezeten is  
átívelő – egységét. Ez pedig gyorsan elvezetett a kereszténység fogalmának kiüresedéséhez,  
politikai jelszová való silányításához, továbbá a felekezeti szempontok háttérbe szorulásához.<sup>66</sup>  
Bíró ezt nagyon gyorsan érezte: a hercegprímásnak írva már 1920 februárjában arról pa-  
naszkodott, hogy a „nagy »keresztény« világban” elhanyagolják a katolicizmus érdekeit.<sup>67</sup>

*A Szív* hasábjain gyakran tetten érhető ez a kritikus felfogás, amely az „általános kereszt-  
ténység” jelenségétől az egyház fejlődését féltette. 1920 márciusában például a hetilap szerzői  
kifejtették, hogy „általános kereszténységet nem lehet együtt tartani, ha nem dagasztják meg  
az egyeseket az ő saját és konkrét vallásukban”. A katolikusoknak ezért meg kell szabadulni-  
uk az elvtelen politikai kalandoroktól, akik a hatalomért bármilyen ideológiát kiszolgálnak.<sup>68</sup>  
Májusban pedig már egészen kétségbeesetten fogalmaztak: „Magyarországban a katolikus  
ügy még sohasem volt oly veszélyben, még a protestantizmus és a török hódoltság idejében  
sem, mint most, ezen petyhüdség idején.”<sup>69</sup> Az aggodalom hevében a munkatársak még a  
jezsuita rendtársakkal szemben is igen kritikusak voltak. Különösen szembeötlő, hogy *A Szív*  
mennyire elégedetlenkedve viszonyult a Bangha Béla által alapított Központi Sajtóvállalat  
(KSV) tevékenységéhez, amely keresztény politikai napilapok kiadására vállalkozott. 1920  
januárjában például *A Szív* publicistája arról írt, hogy a hitéleti és a társadalmi katolicizmus  
tért veszített a politikai kereszténység rovására:

„a mi keresztény kat[olikus] templomunk soha sem volt oly üres, mint mostanság. [...] A kat[olikus]  
egyesületek nem szaporodtak tagokban, hanem csökkentek; azt hittük, hogy a kat[olikus] sajtó is  
úgy kvalitásban, mint kvantitásban erősebb lesz, és most nincs egyetlen egy kimondottan katolikus  
napi sajtóorgánunk sem, még azt a népszerű *A Szív* újságot is alig veszik [...] társadalmi, politikai,  
szociális kat[olikus] életnek semmi nyoma, egyháziak és világiak mély hallgatásba elmerültek”.<sup>70</sup>

63 Az irgalom, igazság nevében. *A Szív*, 1920. augusztus 28. 2.

64 Fecsegő honszeretet – fecsegő kereszténység. *A Szív*, 1921. január 15. 1.

65 SZABÓ Miklós: *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867–1918)*. Budapest, Új Mandátum, 2003. 292.

66 KLESTENITZ Tibor: Felekezeti reneszánsz és általános kereszténység az 1920-as évek magyar katolikus saj-  
tójában. *Kommentár*, 2010/5. 53–64.

67 EPL Cat. 46/98-1921. Bíró Ferenc Csernoch Jánosnak, 1920. február 3.

68 Keresztelik a katolikusokat. *A Szív*, 1920. március 13. 4.

69 A magyar katolikusság legnagyobb bűne. *A Szív*, 1920. május 22. 1.

70 Hírekről – hír. *A Szív*, 1920. január 17. 2.



*A Szív* hasábjain különösen azt nehezményezték, hogy a KSV *Képes Krónika* címmel indított egy hetilapot, ami versenytársat jelentett a régóta megjelenő *Élet* című katolikus irodalmi lapnak. Ezért a párhuzamosságok kiküszöbölését kívánták, és tervszerűséget követeltek az egyházi sajtó fejlesztése során: „Nincs a kat[olikus] munkásnőknek lapjuk, nincs a különféle ipari és kereskedelmi szakoknak lapjuk, nincs a vasutasoknak, postásoknak stb. stb. lapjuk. Hát miért nem dolgozunk ezen irányokban?” A szerző egyértelműen figyelmeztette Bangha vállalatát: „Ne haladjunk azon úton, mint hajdanában, hogy csak mások halálán tudtunk felfejlődni. Ez nem keresztény elv, sem keresztény haladás!”<sup>71</sup>

Az „általános kereszténység” 1921 októberében veszítette el végleg létjogosultságát *A Szív* szerzőinek szemében. A volt király, IV. Károly ugyanis visszatért Svájcból az országba, és a nyugat-magyarországi csapatok segítségével megkísérelte átvenni a kormányzást, a Gömbös Gyula által vezetett kormánycsapatok azonban a budaörsi csatában megakadályozták törekvéseit. Az exkirályt ezután Madeira szigetére szállították, a Nemzetgyűlés pedig – nemzetközi nyomásra – 1921. november 6-án kimondta a Habsburg-ház trónfosztását. A mélyen hívő IV. Károly, az apostoli király elleni fellépés elkeseredést váltott ki a legitimista katolikusokban.<sup>72</sup> Ezt *A Szív* szerzői is osztották. A trónfosztás hírére még azzal reagáltak, hogy nem kívánnak véleményt alkotni, mivel nem akarnak „a testvérharchoz hozzájárulni akkor, amikor az igazság győzelméhez ez úgysem segítene”. Álláspontjukat ugyanakkor egyértelművé tették azzal, hogy Apponyi Albert szavait idézték, aki november 6-án sajnálkozását fejezte ki „az ősi törvények elleni erőszak” miatt.<sup>73</sup> A visszafogottság azonban teljesen eltűnt, amikor a volt uralkodó 1922. április 1-jén elhunyt. *A Szív* ezután – igen éles kifejezéseket használva – arról írt, hogy a magyar nemzet „pribékmódra, idegen rablók istentelen parancsszavára”, jogellenes módon fosztotta meg a tróntól a törvényes uralkodót. „Királyunk ravatala nemzetünk szégyene” – írták, úgy vélekedve, IV. Károly valójában azért betegedett meg, mert nem tudta feldolgozni, hogy saját népe fegyverrel fordult ellene.<sup>74</sup>

A reakció felfokozott hangvételében feltehetően a végletekig kiélezett belpolitikai helyzet is komoly szerepet játszott, hiszen ekkor már javában zajlott az 1922-es nemzetgyűlési választási kampány. *A Szív* ismét csak a hiteles politikusok támogatásának fontosságára intett, felszólítva az olvasókat: „Ne higgyetek azoknak, akik a kortesbeszédjünkben verik a mellüket, hogy ilyen és amolyan keresztények, bent az ország házában meg semmivel sem mutatták ezt ki.” Ezért azt kérte, hogy a hívek csak és kizárólag hitük szerint élő katolikusokra szavazzanak.<sup>75</sup> Gyakran kritizálta a Gömbös Gyula köreihez köthető, protestáns irányultságú *Szózat* című napilapot is, például azért, mert annak kiadója táncmultságokat szervezett vidéken a nagybőjt idején, amivel megkérdőjelezte keresztény elköteleződését.<sup>76</sup> *A Szív* szerzői a hasonló esetekre hivatkozva arra panaszkodtak, hogy az általános kereszténység szószólói sajtójuk segítségével olyan közmegegyezéssel valláserkölcsei világnézetet hoztak létre, amely néhány, minden felekezet számára elfogadható, alapvető hittételen alapul, minden más hagyományt viszont fele-

71 Katolikus ügy! *A Szív*, 1920. április 3. 3.

72 KARDOS József: *Legitimizmus. Legitimista politikusok Magyarországon a két világháború között*. Budapest, Korona, 1998. 70–75.

73 A nagy események megítélése. *A Szív*, 1921. november 26. 2.

74 Meghalt a béke-király. *A Szív*, 1922. április 8. 1.

75 A képviselőválasztáshoz. *A Szív*, 1922. április 22. 1.

76 Katolikus törvény sértése – keresztény cégér alatt. *A Szív*, 1922. március 18. 1.

kezetieskedésnek minősít és elítél.<sup>77</sup> A választás lezajlása után, amely a katolikus-királypárti szerveződések komoly visszaesését hozta, *A Szív* a keresztény polgári osztály nemtörődomségét ostromozta, mert úgy tudta, hogy sok jogosult nem is ment el szavazni. Ezért a Nemzetgyűlésbe első alkalommal bekerülő szociáldemokratákat állította példaképül, akik váratlanul nagy sikert értek el jó szervezettségüknek és aktivistáik magas számának köszönhetően.<sup>78</sup>

*A Szív* éles választási állásfoglalása nem került el a hatalom figyelmét sem. A miniszterelnökségi sajtóosztály, amelyet ekkor Gömbös Gyula közeli szövetségese, Eckhardt Tibor irányított, 1922 májusában úgy vélekedett, hogy *A Szív* félrevezeti olvasóit, mivel „azt a látszatot kelti, mintha Magyarországon a katolikus egyház és a papság üldöztetésnek, »bántalmazás«-nak, »rugdosás«-nak volna kitéve”. A lap cikkeit a hivatal munkatársai kifejezetten veszélyesnek találták a felekezeti béke szempontjából.<sup>79</sup> Ám *A Szív* tevékenységét egyházi oldalon is fenntartásokkal fogadták. 1923 márciusában Bíró Ferenc kénytelen volt mentegő levelet küldeni Esztergomba Csernoch Jánosnak, aki aggodalmát fejezte ki a lap néhány cikke miatt, amelyek a papság rossz jövedelmi viszonyait tárgyalták. Bíró emlékeztetett arra, hogy a hercegprímás már két évvel korábban is neheztelt egy hasonló felfogású írás miatt, amelyet Pálosi Ervin jegyzett. Csernoch akkor attól félt, hogy a rossz helyzet őszinte feltárása „forradalmasíthatja” a papságot. Bíró viszont azzal érvelt, hogy a problémák nyílt bemutatása fontos eszközt jelent az antiklerikális nézetekkel szembeni küzdelemben, hiszen a közvélemény egy része nem rokonszenvezik az egyházzal. „Folyton azt halljuk hangoztatni, bíz még nemzetgyűlési képviselők ajkáról is, hogy milyen gazdagok a papok, el kell venni tőlük a vagyont, nem lesz akkor nyomor” – írta. Éppen ezért tartotta fontosnak közölni a papság rossz anyagi viszonyairól szóló beszámolókat, hogy „hadd olvassák ezt a szociáldemokraták, hadd tudja védeni magát *A Szív* olvasóközönsége és kezdje segíyezni az Ő egyházát és papjait”.<sup>80</sup>

Mint ebből is látható, a hetilap szerzői köre az egyház egyik legnagyobb problémájának a világiak közönyét látta: a laikusok – ahogyan a lap 1922 februárjában megfogalmazta – gyakran úgy gondolták ugyanis, hogy az egyház csak a papok ügye, és minden gond megoldását kizárólag felülről várták. Megítélésük szerint ez a jelenség „következményeiben veszedelmes, mert ahogy tönkremegy a templom és elszegényedik a katolikus iskola, tönkremegy a néplélek és erkölcsi erő is”.<sup>81</sup>

\* \* \*

*A Szív* 1915-ben a szélesebb néptömegeknek szóló hitbuzgalmi hetilapként kezdte pályafutását, ám a kezdetektől rendelkezett közéleti dimenzióval, hiszen arra ösztönözte olvasóit, hogy a hitükből következő elveket közéleti cselekedeteik során is juttassák érvényre. A világháborús összeomlást követő válságkorszakban a lap szerkesztősége egyre növelte a közéleti témák jelentőségét, igyekezett fellépni a társadalmi szolidaritás megerősítése, a közrend fenntartása érdekében, és – még ha gyakran naiv vagy ellentmondásos módon is – megkísérelte megfogalmazni a katolikus kisemberek érdekeit. *A Szív* 1920 szeptemberében érkezett el fennállá-

77 A katolicizmus nem számít? *A Szív*, 1922. június 17. 1.

78 Elbizakodottságunk, szervezetlenségünk és nemtörődömségünk főbajunk. *A Szív*, 1922. június 11. 1.

79 MNL OL K 26. 1275. cs. V. t. 4335. sz. A miniszterelnökségi sajtóosztály feljegyzése 1922. május 16.; 1922. május 30.

80 EPL Cat. 22/2336-1923.

81 Az igazi egyházas érzés. *A Szív*, 1923. február 17. 1.



sának öt éves évfordulójához. Az ünnepi alkalmat köszöntő cikk reális képet festett a lap helyzetéről, kiemelve, hogy lassan, de szerves fejlődéssel dolgozik. Ugyanakkor nem hallgatta el azt sem, hogy a hetilap célkitűzéseit sem a politikai, sem a katolikus egyházi elit nem fogadta teljes megértéssel: a keresztényszociális gondolat tehát – az első világháború, az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság tapasztalatainak dacára – még mindig nem tudott gyökeret eresztetni. „A mi munkánk legnagyobb akadálya az volt, hogy igazán altruisztikusak, szociálisak vagyunk, csakis altruisztikus és szociális intézményeket akarunk. Ezt pedig nem értik Magyarországon. Ezen eszmékért előreláthatólag még sokat kell küzdenünk, amíg megértésre találunk a katolikusok között is.”<sup>82</sup>

---

82 Öt éve. *A Szív*, 1920. szeptember 4. 1.



## A *Nemzeti Újság* az 1930-as évek második felében

Az 1918-ban alapított Központi Sajtóvállalat (KSV) politikai napilapjai, a *Nemzeti Újság* és az *Új Nemzedék* a két világháború között a katolikus egyház hivatalos szócsöveinek számítottak. A püspöki kar – az erkölcsi támogatás mellett – 1926-tól kezdve rendszeres és jelentős anyagi segítséget adott a vállalat működéséhez az úgynevezett kultúrfillérek formájában. A KSV irányvonalára nagy befolyással volt alapítója, az egyházi sajtó fejlesztését stratégiai jelentőségű célnak tekintő jezsuita Bangha Béla, aki az egyik részvénytulajdonosi csoportot is irányította. A vállalat emellett szorosan kötődött a legitimistákhoz és a keresztény párthoz, amelynek elnöke, gróf Zichy János egyben a KSV elnöke is volt.<sup>1</sup>

A történettudomány keveset foglalkozott a *Nemzeti Újság* és az *Új Nemzedék* értékelésével, a legfrissebb sajtótörténeti összefoglaló például csak az 1930-as évek elejéig tárgyalja történetüket.<sup>2</sup> Egy 1977-ben megjelent áttekintés azt hangsúlyozza, hogy a KSV lapjai a nekik juttatott jelentős egyházi és állami támogatás dacára sem értek el tömeghatást. Az 1930-as években a vízváltástól a nemzetiszocializmus németországi uralomra jutása, a hitlerizmus és az egyház fokozódó ellentétei jelentették a számukra. A külpolitika terén messzemenő szolidaritást hirdettek az olasz „klerikális fasizmussal”, majd 1934 után az osztrákkal és a portugállal, ám „kénytelen-kelletlen kritikai állásfoglalásra kényszerültek több kérdésben a német fasizmussal szemben”. Belpolitikai vonatkozásban mindenben támogatták az ellenforradalmi kormányokat antiliberális, antikommunista és antiszocialista működésükben, viszont elzárkóztak a társadalmi reformok gondolatától, „az úgynevezett zsidókérdés megoldásában pedig vonakodtak elismerni a faji elv primátusát”. Ilyen vonatkozásban tehát mérséklő befolyást kívántak gyakorolni olvasóikra, azonban nem tudtak sikert felmutatni, mivel a *Nemzeti Újság* és az *Új Nemzedék* lényegében megmaradt a mindenkori kormányokat támogató vonalon. Ezért aztán „olvasóközönségük jelentős hányada – ellenzéki érzelmeiktől vezettetve a szélső-jobboldali sajtó felé fordult, logikusan, hiszen a katolikus lapok ellenforradalmi, keresztény és nemzeti ideológiát sugárzó propagandája klerikális és nacionalista, retrográd gondolati anyaggal telítette az olvasók tudatát”.<sup>3</sup>

A jeles egyháztörténész, Gergely Jenő egy 1990-ben megjelent forrásközlésének jegyzeteiben arról írt, hogy a KSV-lapok több irányba kötelezték el magukat, így a főpapság, a keresztény párt, a legitimisták, valamint a mindenkori kormány felé, ezért irányvonaluk szükségképpen szürke és jellegtelen volt. „A KSV-lapok nem szálltak szembe a hitlerizáló törekvésekkel” – állítja, aminek alátámasztására Szekfű Gyula 1947-ben megjelent, Forradalom után című művéből idéz.

1 KLESTENITZ Tibor: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932*. Budapest, CompLex, 2013. 255–259.; Uő: A Központi Sajtóvállalat Gömbös Gyula miniszterelnöksége (1932–1936) idején. In: Uő – SZ. NAGY Gábor (szerk.): *Médiatörténeti tanulmányok 2014*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015. 193–234.

2 BUZINKAY Géza: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Budapest, Wolters Kluwer, 2016. 358–361.

3 MÁRKUS László: Az ellenforradalmi korszak sajtója. In: Uő (szerk.): *A magyar sajtó története*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1977. 161–162.

„Egyszer, még a háború előtt az újságnak [a *Nemzeti Újságnak*] legalábbis változékony politikájára utaltam egyik vezetője előtt, aki erre bizalmasan fülembé súgta, hogy antihitlerista cikkeket az öregebb előfizetők számára írat, de másnap ezek fiai számára már kénytelen pro-hitlerista cikkeket íratni, mert ezek már eltértek apáik gondolkodásától.”

Gergely elismer bizonyos visszafogottságot, például azt, hogy a KSV-lapok „nem adtak helyet a nagybirtok és a nagytőke elleni demagóg szociális agitációnak, bár nem voltak mentesek egy mérsékelt antiszemitizmustól sem”.<sup>4</sup> Az 1997-ben megjelent egyháztörténeti összefoglaló munkájában Gergely külön alfejezetet szentelt a katolikus sajtónak, azonban a KSV kapcsán csak arra utalt, hogy a színvonal megfelelt a kor átlagának, viszont a versenyképesség terén komoly problémák mutatkoztak, hiszen az egyházi sajtó „nem volt olyan mozgékony, sokoldalú és színes, mint a liberális, vagy akár a politikailag és világnézetileg semleges sajtótermékek”.<sup>5</sup>

Jelen tanulmányban a KSV történetének 1936 és 1939 közötti szakaszát, a Gömbös Gyula miniszterelnök halála és a második világháború kitörése közötti éveket vizsgálom meg. Először bemutatom az egyházi közeg elvárásait a katolikus politikai sajtóval szemben, majd a *Nemzeti Újság* publicisztikájának legfontosabb tartalmi jellegzetességeit elemzem, hogy pontosabb képet kapjak a KSV által képviselt politikai irányvonal jellegzetességeiről.

## A püspöki kar, a sajtómozgalom és a klérus elvárásai a katolikus sajtóval szemben

Az 1930-as évek második fele a katolicizmus számára komoly kihívásokat hozott, a nemzetiszocializmus németországi hatalomátvétele és egyházellenes irányvonala mellett a magyarországi szélsőjobboldal erősödése is aggodalmakra adott okot. A forrongó közéleti viszonyok természetesen az egyház vezetőinek szemében is felértékeltek a nyilvános kommunikáció szerepét. Jól mutatja ezt Glattfelder Gyula, a püspöki kar sajtóügyekkel foglalkozó tagjának<sup>6</sup> beszéde a katolikus hírlapírókat tömörítő Országos Pázmány Egyesület 1936-os közgyűlésén. Glattfelder a hírlapírói hivatást az egyház szemében a „legmagasztosabb erkölcsi kötelemnek” nyilvánította. Az újságírók nem tekinthetik feladatukat egyszerű kenyérkeresetnek, hiszen „az irodalom és sajtó [...] a lelki nemesítés és megszentelés valóságos papi munkája révén tölti csak be hivatását” – mondta. Értelmezése szerint a világpolitikai események bizonyították a materializmus és a baloldali ideológiák helytelenségét, ám a katolicizmus a válságra adott szélsőjobboldali reakciókat sem fogadhatja el:

„De amikor most az erkölcsi kötetlenség káros eredményeinek ellensúlyozásával, a tekintélyelv túlfeszítésével és mechanikus érvényesítésével iparkodnak sokfelé a bajt elhárítani, az Egyház újból csak a lelkiismereti felelősségre és komolyságra hivatkozik s annak érvényesítésében jelöli meg a bajoknak orvosságát, de a komoly írói munkának is fokmérőjét.”<sup>7</sup>

4 GERGELY Jenő: A keresztény párt és a katolikus egyház politikai útkeresése az 1930-as évek második felében. *Levéltári Szemle*, 1990/2. 62.

5 GERGELY Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*. Budapest, ELTE BTK Újkori Magyar Történeti Tanszék, 1997.

6 KLESTENITZ (2013): 267.

7 Glattfelder Gyula a sajtó hivatásáról. *A Sajtó*, 1936/1–2. 5–6.

A püspöki kar több alkalommal foglalkozott a klérus és a nyilvánosság viszonyával. 1937 októberében határozatban rögzítette: „A mai politikailag forrongó időkben szükséges, hogy papjainkat a szélsőségektől (pl. nyilas-mozgalom) óvjuk.” Ugyanakkor azt is kimondta, hogy azokat a katolikus lapokat, így például a társadalmi reformokat sürgető *Korunk Szavát*<sup>8</sup> is „tapintatra és mérsékletre” kell inteni, amelyek erőteljesen bírálták a szélsőjobboddallal kapcsolatot kereső egyházi személyeket.<sup>9</sup> Néhány hónap múlva a kérdés újra terítékre került. 1938 márciusában tárgyalta a püspöki kar a konzervatív-liberális politikus, Hegedüs Lóránt panaszt arról, hogy a *Politika* című lap klerikusok által írt szélsőséges hangvételű cikkeket közölt. A testület magává tette az indítványt és – tekintettel arra, hogy „más lapokban is jelentek meg divatos fajvédelmi és más szélsőjobb jelszavak szellemében papoktól megírt cikkek” – elhatározta, hogy „papjait a túlzó irányzatok követésétől óvni fogja”.<sup>10</sup>

Az egyház a kártékonynak ítélt mozgalmak megfékezéséhez fontos eszköznek tartotta a katolikus sajtót, ennek gyakorlati támogatására pedig – például előfizetők gyűjtésére, propagandamunkára – elvileg külön intézményrendszer is rendelkezésre állt. 1932-ben alakult meg az Actio Catholica (AC) az egyházi egyesületek és a hívek világi tevékenységének összehangolására,<sup>11</sup> ezen belül pedig sajtószakosztály is létrejött, amelynek vezetője 1933-tól a jezsuita Bangha Béla, a KSV alapítója lett.<sup>12</sup> Az AC elvileg az egész magyar katolikus egyházra kiterjedt, azonban tényleges működése messze elmaradt a jezsuita páter által elképzelt ideális viszonyoktól. Jellemző példa, hogy még a pozitív példának tartott székesfehérvári egyházmegyében is csak a sajtószakosztályok egyharmada volt rendszeresen aktív, a helyi csoportok tagjai gyakran felületesen végezték el a rájuk kiszabott feladatokat.<sup>13</sup> Az egyházmegye egyik esperesi kerületében óriási gondnak ítélték a sajtómozgalom szervezetlenségét, mivel a gyorsan összetákolts szervezet csak bukást hozhat, ami a hívekben csalódást fog kelteni, ezért alapos átszervezést sürgettek.<sup>14</sup>

Bangha új rohamot indított a sajtómozgalom hatékonyabbá tételére. Törekvései jól nyomon követhetőek a *Sajtószemle* című folyóirat segítségével, amely a páter által irányított Katolikus Hölgyek Országos Sajtóbizottsága nevű szervezet orgánusaként jelent meg.<sup>15</sup> Mivel Bangha és követői elégedetlenek voltak az AC túl bürokratikusnak tartott működésével, ezért a sajtómozgalmat a legtöbb helyen kikapcsolták „az AC általános mozgalmából” és „külön akciókat” indítottak „csak a sajtóért”. Ezzel a győri, a kalocsai, a szombathelyi és a váci egyházmegyében kísérleteztek, ahol „főpásztoraik vezetésével, az egyházmegyei sajtószakosztályok

8 VÁSÁRHELYI Miklós: *Korunk Szava* (1931–1938). In: Uő: *Bilincsbe vert beszéd. Vásárhelyi Miklós sajtótörténeti tanulmányai*. Budapest, Irodalmi Kft., 2002.; JELENITS István: Jegyzetek a *Korunk Szaváról*. Irodalomismeret, 2011/1. 35–44.

9 BEKE Margit (szerk.): *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között*. München–Budapest, Aurora, 1992. 92. II. kötet, 148.

10 Uo. 166.

11 A szervezetről részletesen lásd GIANONE András: *Az Actio Catholica története Magyarországon 1932–1948*. Budapest, ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, 2010.

12 Esztergomi Prímási Levéltár (a továbbiakban: EPL) Cat. D/c. 3149-1933. Turi Béla Serédi Jusztiniánnak, 1933. május 10. Válasz: 1933. június 10.

13 GIANONE András: *Az Actio Catholica és a sajtó. Kút*, 2003/3–4. 191–192.

14 Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár (a továbbiakban: SzvfPL) 540/B. Szigeti espereskerületi jelentés, 1936. november 19.

15 SZILÁGYI Csaba: Bangha Béla, a sajtóapostol. In: MOLNÁR Antal–SZILÁGYI Csaba (szerk.): *Múlt és jövő. A magyar jezsuiták száz éve (1909–2009) és ami abból következik*. Budapest, METEM, 2010. 56.

irányításával külön sajtópropaganda indult a városokban és a falvakban”. Emellett az AC sajtószakosztályában külön propagandabizottságot hoztak létre. Budapesten 1936-ban több mint háromszáz sajtógyűlést tartottak, de a kisebb településeken is igyekeztek megjelenni, például Balatonendrén „népsajtókiállítást” rendeztek, Dorogon a bányászokat, Mendén a földműveseket, Mohácson a pedig a munkásokat igyekeztek mozgósítani a katolikus sajtó mellett.<sup>16</sup>

Az iskolákat szintén megpróbálták felhasználni a cél érdekében. Egyes székesfehérvári plébániákon például azzal kísérleteztek, hogy az elemi iskolások segítségével törzslapokat vegyenek fel a családokról, kiderítendő, hogy milyen sajtótermékeket olvasnak. 1937 márciusában pedig a *Népszava* számolt be a fővárosi tanintézetekben zajló szokatlan szülői értekezletekről, ahol az osztályfőnök helyett egy ismeretlen személy győzködte a megjelenteket: „ne olvassák a körúti sajtót, a liberális lapokat, mert ezek megmérgezik a szülőket és a szülőkön át a gyermekeket”. Most, hogy „Róma és Moszkva világméretű harca” zajlik, elsőrendű kötelesség a keresztény sajtó támogatása – érvelt az előadó.<sup>17</sup>

Bangha erőfeszítései ellenére azonban az összkép nem változott sokat. Úgy tűnik, hogy a sajtómozgalom nem tudta megnyerni magának az egyházközségeket, így továbbra is csak kampányszerű akciókra vállalkozhatott, amelyek nem voltak képesek tartós hatást gyakorolni. Az érdi esperesi kerület 1937-es jelentése szerint például „az egyházközségek többé-kevésbé nem veszik komolyan a kat[olikus] szervezkedés ügyét és nagyon könnyen a »lehetetlen« alapjára helyezkednek”. A jelentés szerzője a nemzetiszocialista rendszer által elnyomott német katolicizmus sorsára hivatkozva kijelentette: „Ne adja az Isten, hogy saját bőrünkön tapasztaljuk tehetetlenségünk következményeit.”<sup>18</sup> Egy év múlva a kerületben újra azt kellett rögzíteni, hogy a sajtó érdekében nem folyt rendszeres munka. Bár az esperes minden egyházközséget megkért rá, hogy hívja össze a sajtószakosztályt, ennek sehol sem tettek eleget.<sup>19</sup> A székesfehérvári jelentés szerint 1937-ben „csend és közöny” ülte meg a katolikus szíveket, aminek nem a drágaság volt a fő oka, hanem a megfelelő sajtópropaganda hiánya. A *Nemzeti Újság* példányszáma az előző évi 248-ról 228-ra csökkent, az *Új Nemzedéké* viszont kétszáz példánnyal nőtt. Így a kerületben 2932 katolikus napilapra 3880 nemkatolikus jutott, a kedvezőtlen arány fő oka pedig a jelentés szerint a nem katolikus lapok által kifejtett hatalmas propaganda volt.<sup>20</sup>

Bangha Béla és köre szintén az intenzív propagandamunkában látta az ellenszert. A *Sajtószemle* egyik állásfoglalása például megállapította: „A katolikus sajtónak egyetlen nagy hibája van, az, hogy katolikus! A katolikus közönség jókora részének pedig az az egyetlen nagy hibája, hogy nem katolikus. [...] Nekünk sajtóapostolok kellenek, akik szelíd szóval, vagy akár erélyes föllépéssel is felébresztik végre az álmosakban a katolikus öntudatot.”<sup>21</sup> 1938-ban arról írtak, hogy Adolf Hitler politikai sikereinek titka a minden párttag számára kötelező pártsajtó, az egyháznak ezért a hívek áldozatkészségével és állandó propagandával kell a „védelmi harc” fegyvereként saját sajtóját kiépítenie.<sup>22</sup> Ugyanakkor esetenként gazdasági

16 Új honfoglalás. *Sajtószemle*, 1937/1. 1.

17 Keresztény szülői értekezletek az iskolákban. Napirend: harc a polgári és szocialista sajtó ellen. *Népszava*, 1937. március 3. 8.

18 SzfvPL 540/B. Érdi espereskerületi jelentés, 1937. november 29.

19 Uo. Érdi espereskerületi jelentés, 1938. október 3.

20 Uo. Székesfehérvári jelentés, 1937. október 28.

21 Kik azok, akiknek nem kell a katolikus sajtó? *Sajtószemle*, 1937/3. 1.

22 Hitler titka. *Sajtószemle*, 1938/5–6. 6.

ösztönzők alkalmazásával is kísérleteztek. A katolikus iparosok és kereskedők tömörítésére létrehozott Összetartás Gazdasági Szövetkezet például kuponokat adott ajándékba vásárlóinak, amit azok akár katolikus lapok előfizetésére is felhasználhattak.<sup>23</sup>

Bangha a katolikus újságírók képességeit és elhivatottságát sem találta megfelelőnek. Magas elvárásokat fogalmazott meg, hiszen úgy vélte: a katolikus gondolatnak az újság minden rovatában érvényesülnie kell, méghozzá nem unalmasan, hanem „szikrázó elevénységgel”. Elismerte ugyanakkor, hogy az egyház nem gondoskodott megfelelően az újságírók képzéséről, amit sürgősen pótolni kell.<sup>24</sup> Bangha kétélyeit számos befolyásos klerikus osztotta, például a püspöki kar által a KSV felügyeletével megbízott Czapik Gyula.<sup>25</sup>

A klérus soraiban az elvhűsége vonatkozó fenntartások mellett technikai-gyakorlati kifogások is jelentkeztek az egyházi lapokkal szemben. A váli esperesi kerület például 1936-ban a KSV lapjaiban a gazdasági és kereskedelmi rovat jelentős bővítését, valamint a hirdetések számának növelését kívánta.<sup>26</sup> Egy másik kerület egy reggeli kiadású, négyfilléres katolikus néplap indítását tartotta volna szükségesnek.<sup>27</sup> Egy plébános a nyilvánosság előtt azt nehezményezte, hogy a *Nemzeti Újság* nem ad megfelelő eligazítást irodalmi kritikáiban, és gyakran más lapokban is megjelenő szövegeket, azaz fizetett reklámokat közöl műbírálat gyanánt.<sup>28</sup> Gyakran felbukkant továbbá az a panasz, hogy a lapok a falusi olvasók számára túl drágák.<sup>29</sup>

A katolikus véleményformálók gyakran hiányolták továbbá a kifejezetten a vidéki olvasóknak szánt, korszerű egyházi sajtót – a KSV lapjait tehát ebben a vonatkozásban nem találták megfelelőnek. 1939-ben a Banghához kötődő folyóirat, a *Magyar Kultúra* reformokat sürgett, hiszen úgy látta, hogy a falusi olvasók „nem elégszenek meg az eddigivel, hanem valami átfogó új sajtóra várnak, ami a falu közös lelkét ki tudná fejezni, egységre és új öntudatra hozva a különböző tájak népi katolikumát”. Úgy vélte, hogy először egy új típusú hetilapot kellene indítani, amely szakít a korábbi korszak népieskedő hangvételével:

„A polgárosulás kezdeteit élő magyar paraszt már túlnőtt a pátriárkálizmus igényein. Az új lap tehát figyelmen kívül hagyja János bácsit és Törteli János 35 éves fiatal gazdához szól, ahhoz a jóakarátú, de érzékeny, ingerlékeny és egy sajátos öntudat peremére érkezett típushoz, aki kiélesedett érzékkel figyel ki a faluból.”<sup>30</sup>

A korszak végén a klérus soraiban megjelent a katolikus sajtó hírszolgálatával szembeni elégedetlenség is. Az *Egyházi Lapok*ban például egy plébános kifejtette:

23 Az „Összetartás” és a Katolikus Sajtó. *Sajtószemle*, 1937/2. 6.

24 BANGHA Béla: Sajtójával él vagy bukik a magyar katolikusság. *Sajtószemle*, 1938/5–6. 1–3.

25 KLESTENITZ (2015): 207.

26 SzfvPL 540/B. Váli esperesi kerületi jelentés, 1936. november 4.

27 Uo. Budai alsó esperesi kerületi jelentés, 1936. február 27.

28 Egy plébános: A Katolikus Könyvek kapcsán. *Egyházi Lapok*, 1937/11. 312.

29 1936-ban például egy papi értekezleten a zsámboki plébános azt javasolta, hogy a népszerű hitbuzgalmi folyóirat, *A Szív* ezentúl legyen kisebb terjedelmű, de olcsóbb, mert a falusi nép nem tud tíz fillért áldozni rá. Az Actio Catholica orsz. központja által 1936. június 23–25. napjain tartott Lelkipásztori Konferencia előadásai. *Egyházi Lapok*, 1936/6–7. 213.

30 NAGY Miklós: Népi sajtónk problémája. *Magyar Kultúra*, 1939/15–16. 58–59.



„Ma már kétségen felülálló tény mindenki előtt, hogy az újságok hírei nem fedik mindenben a valóságot. Nem csak annyiban, amennyiben egyes dolgokat nem lehet az újságokban megírni, hanem annyiban is áll ez, hogy igen sok újságközleményről jóval később megtudjuk, hogy pozitív valótlanság volt.”

Ezért lényegében a sajtó mint információs forrás megkerülésére tett javaslatot, azt kérve, hogy az AC vagy egy másik politikamentes szervezet bizalmasan értesítse a klérust arról, hogy a közéleti kérdésekben az egyház szempontjából mi számít „helyes felfogásnak”. Ezt azért tartotta kulcsfontosságúnak, mert a papok ugyan nem politizálhattak, de egyéni állásfoglalásuk, főleg vidéken, így is jelentősen befolyásolta az emberek véleményét. Az *Egyházi Lapok* szerkesztősége realitásnak ítélte a problémafelvetést, bár a megoldási javaslatot nem tartotta megfelelőnek – mivel az AC politikamentességét feltétlenül meg kívánta őrizni.<sup>31</sup>

Láthatjuk tehát, hogy az 1930-as évek második felében az egyházi közeg rendkívül felémás módon viszonyult a KSV és általában a katolikus sajtó működéséhez. Létrejött az AC sajtószakosztálya, azonban a sajtómozgalom célkitűzéseiből a gyakorlatban igen kevés valósult meg. Az állandó, rendszerszintű sajtópropaganda, amit Bangha Béla olyan szükségesnek tartott volna, továbbra is csak az elvi tervezettség szintjén létezett, a gyakorlatban inkább a kampányszerű fellépés volt a jellemző. A klérus a mindennapokban sok kivetni valót talált az egyházi sajtó működésében, és kerülőutak keresésével igyekezett úrrá lenni a nehézségeken.

### **Botrány, imázsépítés, ellenzéki és kormánytámogatás: útkeresés 1936 végén**

A KSV számára a legkomolyabb nehézséget anyagi helyzete jelentette. A vállalat ugyanis tetemes adósságot halmozott fel, ami miatt ki volt szolgáltatva a mindenkori kormányok jóindulatának. A helyzet 1936 elején változott meg, miután a vállalat jelentős összegű, 220 ezer pengős kölcsönhöz jutott, ez pedig pénzügyi mozgásteret biztosított a számára. A változás szerencsésen egybeesett a konzervatív politikai elit fellépésével Gömbös Gyula miniszterelnök hatalomkoncentrációs elképzeléseivel szemben. A KSV lapjai mindennek köszönhetően 1936 januárjától határozott ellenzéki irányvonalat érvényesítettek.<sup>32</sup>

A vezetőség a politikai irányváltás végrehajtása után jelentést tett a püspöki karnak. Eszerint a korábbi években mélyen átértézték a helyzet súlyát, „amikor a lapokat politikailag színtelenül kellett előállítaniuk, és tartózkodniuk kellett a közéleti állásfoglalástól”. A katolikus társadalom joggal kifogásolta az apolitizáltságot, és a KSV munkatársai tudták, „hogy ez a kérdés leküzdhetetlen akadályt jelent” a lapok terjesztésében. 1936 januárjában viszont elkötelezték magukat a valódi ellenzékiesség mellett, ám „a magyar katolicizmus majestetikus nagyságához és hatalmi pozíciójához” tartva magukat, „a kritikát hűvös és fölényes nyugalommal” gyakorolják.<sup>33</sup> Az irányváltás az első tapasztalatok alapján sokat lendített a vállalat helyzetén: egy 1936 szeptemberében készült jelentés szerint a *Nemzeti Újság* esetében „a kormánnyal való összeköttetésének lazítása után kifejezésre juttatott, az előzőnél valamivel

31 A papság informálása. *Egyházi Lapok*, 1939/1. 29.

32 KLESTENITZ (2015): 220–225.

33 SzfvPL 7122. A KSV vezetősége Shvoy Lajosnak, 1936. február 14.

erősebb katolicitása és óvatos ellenzékiesség felé hajló kritikája a közhangulat és elterjedés szempontjából is előnyösnek bizonyult”.<sup>34</sup>

A KSV-lapok irányváltása sok olvasónak jelenthetett kellemes meglepetést, azonban egyesek számára egy komoly erkölcsi kérdést is felvetett. A *Korunk Szava* hasábjain egy pécsi klerikus úgy vélekedett, hogy a vállalat lapjai 1919 óta mindig kiszolgálták az egymást követő, sokféle felfogású kormányokat, „a többszörös irányváltáson át is egyforma hőfokú lelkesedést” mutatva. A *Nemzeti Újság* viszont egyik pillanatról a másikra feladta a kormánytámogatást és „politikai tekintetben is katolikusabb hangot kezdett használni, néha igazán tiszteletreméltó férfias keménységgel”. De vajon lehetséges, hogy ez tartós jelenség marad? – tette fel a kérdést.

„Ha legalábbis közéleti tekintetben nem volt katolikus: mi tette most azzá? Szellemi vagy anyagi felszabadulás-e a magyarázat? Ha netán azelőtt anyagi nehézségek befolyásolták: szabad volt-e anyagiakért egy jottányit elhagyni a katolicizmus teljességéből? [...] Az ily magatartás nem oka-e annak, hogy nem a kívánt mértékben erősödik a katolikus sajtó minden propaganda dacára?”<sup>35</sup>

A *Korunk Szava* szerzői azt remélték, hogy a KSV irányváltása tartós marad, és határozott külpolitikai állásfoglalással párosul majd.<sup>36</sup> Ezt igencsak szükségesnek ítélték az Európában hódító katolikusellenes nézetek miatt. A folyóirat publicistája szerint a magyar katolikus sajtó a halogatás bűnébe esett, hiszen alig számolt be a Németországban zajló keresztényüldözésről. A „hirtelen pálfordulás” úgy hatott, „mint amikor a struccmadár kirántja fejét a homokból és egyszeriben felfedezi a fenyegető veszedelmet”.<sup>37</sup>

A KSV a politikai irányváltás következtében tehát egyfajta bizonyítási kényszerbe került, látványosan tanújelét kellett adnia annak, hogy új irányvonala tartós lesz. Az alkalom nem is váratott sokáig magára. 1936 novemberében a képviselőház elnöke, Sztranyavszky Sándor, aki a Gömbös-vonal képviselőjeként korábban is konfliktusba keveredett már a KSV lapjaival,<sup>38</sup> evangélikus világi hivatalviselőként felszólalt egyháza zsinati ülésén. Beszédében a katolikusok és protestánsok közötti, régi múltra visszatekintő vegyes házassági vitához kapcsolódott, és kijelentette: „Az a stílus, [...] amelyet velünk szemben követnek, óvatosságra kötelezi mindannyiunkat [...] szinte a sötét középkorra emlékeztető inkvizíció eszközeivel dolgoznak velünk szemben.”<sup>39</sup>

A beszédet a *Nemzeti Újság* azonnal súlyos sértésnek nyilvánította, és Serédi Jusztinián hercegprímás házassági jogi törvényjavaslatára hivatkozva cáfolta,<sup>40</sup> hogy a katolicizmus agresszív lépne fel a vitában. Emlékeztetett továbbá, hogy Sztranyavszky a Gömbös-féle kormánypárt vezetőjeként az 1935-ös választáson dicstelen szerepet játszott a választópolgárok „terrorizálásával”, majd leszögezte: minden katolikus lelkiismereti kötelessége tiltakozni a „mélyen sértő,

34 EPL Cat. D/c/3090-1936. Czapik Gyula jelentése, 1936. szeptember 30.

35 PERR Viktor: Levél a szerkesztőhöz a katolicizmusról. *Korunk Szava*, 1936/13–14. (július 1–15.) 245–246.

36 A lap jelentőségéről legújabbán lásd HANTOS-VARGA Márta: Kísértő téveszme vagy kreatív megoldás? Katolikusok és baloldaliak összefogásának igénye az 1930-as évek elején Magyarországon és Franciaországban. *Egyháztörténeti Szemle*, 2017/3. 103–110.

37 Katolikus sajtónk hiteléért. *Korunk Szava*, 1936/15–16. (augusztus 1–15.) 287.

38 KLESTENITZ (2015): 230.

39 Durván megtámadta a katolicizmust Sztranyavszky házelnök az evangélikus zsinaton. *Nemzeti Újság*, 1936. november 14. 4.

40 CSÍKY Balázs: Serédi Jusztinián házassági törvényjavaslata. In: GERGELY Jenő (főszerk.): *Fejezetek a tegnapi világból. Tanulmányok*. Budapest, ELTE BTK, 2009. 197–213.

páratlanul kihívó” támadás ellen, és felszólította Sztranyavszkyt a házelnöki posztjáról való lemondásra.<sup>41</sup> Ezt Serédi Jusztinián politikailag rendkívül elhibázottnak tartotta ugyan<sup>42</sup> – a *Nemzeti Újság* önérvényesítése szempontjából viszont telitalálatnak bizonyult.

A következő hetekben a kérdés állandó napirenden tartása, új és új formában való feldolgozása alkotta a szerkesztőség legfőbb feladatát, amihez sok segítséget kapott a katolikus közszereplőktől és szervezetektől. A botrány kirobbantása utáni harmadik napon a lap már arról számolt be, hogy „kilószámra” kapja a támogató leveleket. A *Nemzeti Újság* ügyesen használta ki a publicisztikai lehetőségeket az érdeklődés fenntartására. Egy példa: a kormány lapjai általában az ügy elhallgatására törekedtek, ám az ekkor már félhivatalosnak számító *Budapesti Hírlap* egy cikkében megvádolta a *Nemzeti Újság*ot, hogy a házelnök megtámadásával megsértette az országgyűlés szuverenitását. Az egyházi napilap azonnal ízekre szedte a cikket, sőt megszólaltatott két jogászprofesszort, akik kifejtették, hogy a házelnök nem élvez jogi sérthetetlenséget, és a megfelelő eljárások lefolytatásával felelősségre vonható.<sup>43</sup> A lap a parlamenti pletykákat is felhasználta, beszámolt a tisztelt ház folyosóin elkapott képviselői megjegyzésekről és arról, hogy még a kormánypárt protestáns tagjai is helytelenítették Sztranyavszky szavait.<sup>44</sup>

A katolikus sajtó erőfeszítései eredménnyel jártak: az ügyből valóban politikai botrány keletkezett, hiszen felkeltette a közvélemény figyelmét, „megszégyenítő diskurzust” generált.<sup>45</sup> Az érintett kisvártatva magyarázkodásra kényszerült: Sztranyavszky nyilatkozott arról, hogy szavait félreértelmezték, ő nem az egész katolikus egyházat akarta elítélni, csupán az egyes „túlzókat”. A *Nemzeti Újság* azonban továbbra is a botrány fenntartásában volt érdekelt, ezért „valódi megbánást” követelt a házelnöktől.<sup>46</sup>

A lap saját álláspontjának igazolására sűrűn idézte a vidéki sajtó cikkeit is, főleg azokat, amelyek segíthettek az olvasók szemében felnagyítani az ügy jelentőségét. Balogh István a *Délmagyarországban* például arról írt, hogy pszichológiai alapon teljesen érthető Sztranyavszky felháborodása: „talán még nem felejtette el a *Nemzeti Újság*nak és táborának, amiért felébresztették abból az álmából, hogy netalántán Magyarország miniszterelnöke lesz. A zsinaton elhangzott durva sértegetés csak a *Nemzeti Újság*ot igazolja.”<sup>47</sup> A lap hamarosan külön alrovatot is indított A Sztranyavszky-ügy a sajtóban címmel.<sup>48</sup> Emellett folyamatosan közölte a katolikus közéleti személyiségek, egyesületek, egyházközségek állásfoglalásait, így például hírt adott az AC elnökségének a nyilatkozatáról,<sup>49</sup> vagy a zalaegerszegi egyházközség Pehm (Mindszenty) József plébános által vezetett tiltakozó gyűléséről.<sup>50</sup>

A Sztranyavszky-ellenes cikksorozathoz a lap igen ügyesen, eleinte alig észrevehetően hozzákapcsolt egy másik kampányt, amely az olvasók hálájának kinyilvánítását szolgálta a KSV

41 Elnök támad – elnök bánja. *Nemzeti Újság*, 1936. november 14.

42 Szent István Társulat Levéltára, Esty Miklós naplója, 1936. november 22.

43 Megmozdult az egész ország: távozzék Sztranyavszky! *Nemzeti Újság*, 1936. november 17. 4–5.

44 Az egész közvélemény követeli: mondjon le Sztranyavszky! *Nemzeti Újság*, 1936. november 18. 4.

45 THOMPSON, John B.: *Political Scandal. Power and Visibility in the Media Age*. Cambridge, Polity, 2000. 20., 73–76.

46 Teljes elégtételt követelünk! *Nemzeti Újság*, 1936. november 19. 4.

47 Sztranyavszky támadása igazolja a *Nemzeti Újság*ot. *Nemzeti Újság*, 1936. november 21. 8. A feltevés hátteréről lásd KLESTENITZ (2015): 230.

48 A Sztranyavszky-ügy a sajtó tükrében. *Nemzeti Újság*, 1936. december 1. 10.

49 „Az Actio Catholica csak a házelnök lemondásában látná a megfelelő elégtételt.” *Nemzeti Újság*, 1936. november 21. 5.

50 Zalaegerszeg impozáns tiltakozása. *Nemzeti Újság*, 1936. november 20. 6.

„bátor kiállásáért”. Ennek idővel szintén külön alrovatot szenteltek A „Nemzeti Újság” üdvözlése címmel.<sup>51</sup> Jellemző példa Ibafa plébánosának olvasói levele: „Gratulálunk a Nemzeti Újságnak bátor, hitvalló fellépéséért. Ez a hang rezonál a mi lelkünkben, amely már régen telítve van felháborodással és keserűséggel a sok alaptalan sértés miatt. Éljen a Nemzeti Újság!”<sup>52</sup>

A botrány végül a kormányfő közbeavatkozásával zárult le. Darányi Kálmán november 23-án találkozott Serédi Jusztiniánnal, aki kifejtette, hogy a katolikus társadalom megfelelő elégtételt követel. Sztranyavszky ezután felkereste az ügy rendezésére felkért vallás- és közoktatásügyi minisztert, és sajnálkozását fejezte ki. Darányi ezt az országgyűlésben is bejelentette.<sup>53</sup> Az eset tehát lényegében félsikerként zárult a katolicizmus számára, a Nemzeti Újság azonban – a saját szempontjából teljesen indokolt módon – győzelemként ünnepelte a fejleményeket, azt hangoztatva, hogy a katolikus sajtó immár képes megvédeni a közösséget, és az eset a civil öntudat győzelmét jelenti a Gömbös-árvák törekvéseivel szemben:

„Ebben az országban az utolsó években a hatalmi függőségeknek olyan láncolatát építették ki, olyan látható és láthatatlan kötelékekkel hálózták be a magyar társadalmat, hogy már-már attól kellett tartani, hogy a szervilizmus végképpen úrrá lesz. Az, ami most történt, megmutatta, hogy a magyarságban az egyéni bátorság, a közéleti függetlenség még mindig elevenen él!”<sup>54</sup>

A lap főszerkesztője, Tóth László az esetben annak bizonyítékát látta, hogy a katolikus társadalom számíthat sajtójának politikai támogatására.<sup>55</sup> Az egyházi nyilvánosság általában hasonlóan ítélte meg az eseménysort. A jezsuiták folyóirata, a KSV iránt sokszor kritikus A Szív dicsérte a Nemzeti Újság „nem várt erélyességét”,<sup>56</sup> az Egyházi Lapok szintén elismerte, hogy a katolikus lapok „keményen és komolyan helytállottak”.<sup>57</sup> A Sztranyavszky-ügy a sajtómozgalom számára is propagandaértékkel bírt. A székesfehérvári plébániák sajtómunkájáról szóló jelentés szerint a botrány sok magyarázgatást tett feleslegessé, hiszen az egyházi sajtó képes volt megremegtetni a házelnöki széket, ami sok közömbös egyháztagra is hatással volt.<sup>58</sup>

A Sztranyavszky-ügy a KSV-lapok politikai irányvonalának alakulása szempontjából is fontos volt, hiszen lényegében egyfajta utóvédharcot jelentett Gömbös Gyula örökségével (és az ahhoz ragaszkodó politikusokkal) szemben. Ennek sikeres megvívása után lehetőség nyílt az új kormánnyal való szimbolikus kibékülésre. A KSV és a keresztény párt elnöke, Zichy János gróf már a botrány időszakában megkezdte ennek előkészítését, amikor képviselői beszámolójában arról értekezett, hogy Gömbössel szemben a parancsuralom miatt vonultak ellenükbe, Darányi Kálmán kormánya esetében viszont ezek a probléma immár nem áll fenn.<sup>59</sup>

A békülést a Nemzeti Újság vezércikke tette befejezetté, amely örömmel állapította meg, hogy a Nemzeti Egység Pártjában új időszakítás kezdődött. A régi „rossz és sötét korszak

51 A Nemzeti Újság üdvözlése. Nemzeti Újság, 1936. november 20. 7.

52 A Nemzeti Újság üdvözlése. Nemzeti Újság, 1936. november 24. 9.

53 A miniszterelnök helytelenítő nyilatkozata után Sztranyavszky megkövette az egyházat. Nemzeti Újság, 1936. december 2. 6.

54 Zárt sorokban... Nemzeti Újság, 1936. december 2. 1.

55 „A katolikus társadalom szívvel-lélekkel áll lapjai mellett.” Nemzeti Újság, 1936. december 3. 6.

56 A katolicizmus nem tűri, hogy a képviselőház elnöke igaztalanul megtámadja! A Szív, 1936/13. 1.

57 Az egri ügy és a Sztranyavszky-botrány kapcsán. Egyházi Lapok, 1936/11–12. 325–326.

58 SzfvPL 540/B. A székesfehérvári plébániák 1935/36. évi sajtómunkájáról, 1936. november 20.

59 A magyar nép érett a titkos választójogra. Nemzeti Újság, 1936. november 17. 3.

volt, ne beszéljünk róla többet és borítsuk rá a feledés jó, vastag kendőjét”. A publicista az „új szellem” és az „új emberek” érkezését ünnepelve bejelentette, hogy a szerkesztőség türelmemmel kíséri működésüket.<sup>60</sup> A felajánlott támogatás „ellentételezését” várva ugyanakkor a lap közölte a katolikus közvélemény elvárásait a kormánnyal szemben. A listán többek között olyan régi igények szerepeltek, mint a házassági törvény revíziója, a vásár- és ünnepnapok munkaszünet betartatása, a többgyermekesek védelme, a családalapítás megkönnyítése, a prostitúció és erkölcstelen irodalom tilalma, valamint a kereszténység és katolicizmus erősebb védelme „a *Népszavával* és a szociáldemokrata propagandával szemben”.<sup>61</sup>

## „Kétfrontos harc” a szélsőséges ideológiák ellen

A KSV irányvonalát 1918-as alapítása óta jellemezte a politikai baloldallal, elsősorban annak antiklerikális, ateista áramlataival szembeni harcias fellépés. Bangha Béla számára 1936-ban újabb ösztönzést jelentett a spanyol polgárháború kitörése és spanyol klerust sújtó erőszak.<sup>62</sup> Bangha 1936 szeptemberében Genfben utazott egy nemzetközi értekezletre, amelynek résztvevői felekezeti alapon kívántak globális antikommunista propagandamozgalmat indítani. Bár az esemény kevés gyakorlati eredményt hozott, mégis hozzájárult ahhoz, hogy a páter figyelmét ismét a kérdésre irányítsa.<sup>63</sup> A *Nemzeti Újság* számára írt cikkében úgy vélekedett, hogy a magyar szociáldemokraták tulajdonképpen a szovjet bolsevizmus „szálláscsinálói”, akiknek programja „a maguk bevallása szerint legfeljebb tempóbeli és taktikai különbségtétel”, csupán azt célozza, hogy legális keretek között végezhessek el Moszkva számára „a tömegek csendes bolsevizálását”. Bangha szemrehányása szerint a magyar állam egyetlen lépést sem tett a baloldali sajtó megfékezésére. „Attól féltünk, hogy a szociáldemokrácia móresre kényszerítése talán parancsuralom lenne, fasizmus és horogkereszt, pedig ez is csak marxista hazugság” – vélekedett. Ezért határozott állami fellépést követelt, azt kívánva, hogy ne lehessen munkásvezér, képviselő vagy éppen lapszerkesztő az, „aki nem áll nemzeti alapon, aki ateizmusba és erkölcsi anarchizmusba akarja rántani a tudatlanokat”.<sup>64</sup> 1937-ben Bangha megismételte tézisé, amit egyebek mellett azzal kívánt igazolni, hogy a *Népszava* szerinte elhallgatta az igazságot a spanyol polgárháborúról.<sup>65</sup> Mint ez is mutatja, a KSV-lapok számára a spanyol polgárháború hírei elsősorban a bolsevizmussal szembeni agitációs eszközt jelentettek.<sup>66</sup> A *Nemzeti Újság* egyik fiatal munkatársa, Márkus Pál 1937 elején önként jelentkezett haditudósítónak a spanyol frontra – a szerkesztőség állítólag mindössze hét font útiköltség kiutalásával támogatta. Negyedéves kiküldetésének eredményeként született meg a polgárhá-

60 Búcsú az élharcától. *Nemzeti Újság*, 1936. december 16. 2.

61 KORODI KATONA János: Mit kívánunk? *Nemzeti Újság*, 1936. december 20. 10.

62 BEEVOR, Anthony: *A spanyol polgárháború*. Budapest, Európa, 2002.

63 MOLNÁR Antal: Az engedelmes lázadó (Bangha Béla és a jezsuita rendi vezetés). In: Uő – SZABÓ Ferenc: *Bangha Béla emlékezete*. Budapest, Távlatok, 2010. 137–138.

64 BANGHA Béla: Lelkek bolsevizálása. *Nemzeti Újság*, 1936. november 7. 1–2.

65 BANGHA Béla: A munkásság félrevezetése. *Nemzeti Újság*, 1937. január 10. 9. A *Népszava* ezt a cikket különösen rossz néven vette, mint amely „krisztustalan és erkölcstelen” érvelést alkalmaz. Válasz Bangha páternek. *Népszava*, 1937. január 12. 4.

66 Ez jól tetten érhető Nyisztor Zoltán cikkeiben, amelyekben a propagandacélokat hamis leegyszerűsítések is szolgálták. HANTOS-VARGA Márta: Mérgezett gyógyszer? Marxista együttműködés-javaslatok és azok katolikus recepciója 1937-ben. *Történelmi Szemle*, 2018/2. 81.



borút a világnézetek harcaként bemutató cikksorozat, amelyet a lap 1937 húsvétján kezdett publikálni.<sup>67</sup>

Bangha cikkeire és a KSV-lapok számos más harcias megnyilvánulására a *Népszava* hasonlóan harcias választ adott. Míg a jezsuita páter a szociáldemokráciát és a bolsevizmust látta lényegét tekintve azonosnak, addig a hazai munkásmozgalom lapja a katolikus sajtót tüntette fel egylényegűnek a szélsőjobboldali mozgalmakkal:

„A magyar katolicizmus reggeli lapja, a *Nemzeti Újság* most már rendszeresen és sorozatosan közli azoknak a szélsőjobboldali, harcosan klerikális és alattomosan fasiszta papoknak gyűlölettől lobogó cikkeit, akik nyíltan hirdetik: le kell számolni a magyar szociáldemokráciával, le kell tiporni ezt a pártot, meg kell semmisíteni, ki kell irtani...”

A szerző ezért azt firtatta, hogy a *Nemzeti Újság* publicisztikái mennyiben tekinthetők a katolikus egyház hivatalos álláspontjának. Utalt arra, hogy Nyugat-Európa sok országában keresi egymással az együttműködést a katolicizmus és a szociáldemokrácia, ezért érthetetlennek minősítette, hogy „miért harcol a magyar klerikalizmus a széles néprétegeket magába foglaló szociáldemokrácia ellen?”<sup>68</sup> Ezért is érthető, hogy 1937. március 19-én a *Nemzeti Újság* lelkendezve ismertette XI. Pius pápa „*Divini Redemptoris*” kezdetű enciklikáját, amely a kommunizmus hivatalos egyházi elítélését tartalmazta.<sup>69</sup> A lap így mintegy megerősítve érezhette saját álláspontjának helyességét.<sup>70</sup>

A *Nemzeti Újság*ban összetettebben alakult a nemzetiszocializmus megítélése, hiszen a jobboldali közegben sokáig úgy vélhették, hogy a Hitler által „dinamizált” Németország jó szövetséges lehet a bolsevizmus ellen, ha képes levetkőzni „túlzásait”, elsősorban egyházellenességét. 1936-ban azonban egyre sokasodtak a figyelmeztető jelek. Siebert Gyula, a bécsi keresztényszocialista *Reichspost* budapesti levelezője például arról írt a *Nemzeti Újság* hasábjain, hogy a Német Birodalom nem tartja be az egyházzal kötött konkordátumot, a nemzetiszocialisták a katolikusok ellen dolgoznak. Úgy vélte, hogy egyre romlanak a megegyezés esélyei, noha „Mi, magyarok, annál nagyobb örömmel fogadhatnánk a Szentszék és Németország kibékülését, mert hiszen az »új világ«-nak tudvalevően nálunk is vannak fantasztái és álmodozói, akik nyilvánvalóan a nemzetiszocializmus totális ideológiájából táplálkoznak.”<sup>71</sup>

1937 tavaszán a magyar belpolitikában egyre nőtt a feszültség, a közvélemény széles rétegei a jobboldali szélsőséges elemek államcsínyétől féltek.<sup>72</sup> Ennek eredményeként a németellenes erők közeledni kezdtek egymáshoz. A diktatúraellenes koalícióban több katolikus vezető, így Zichy János is szerepet vállalt. Az olasz követ szerint ennek magyarázata az volt, hogy

„A Magyarországon folytatott német politika faji és antiszemita volta miatt nemcsak a demokratikus-liberális körökben talál szembenállásra, de – a Vatikánnal való ellentétei miatt – a katolikus klérus részéről is, amely ismeretesen hatalmas és szinte alkotmányozó jelleggel bíró pozíciókat tölt

67 Márkus Pál hazajött a spanyol pokolból. *Nemzeti Újság*, 1937. március 24. 6.

68 Kiírtani. *Népszava*, 1936. november 17. 1–2.

69 XI. Pius drámai hangú enciklikája az emberi társadalomhoz a kommunizmus ellen. *Nemzeti Újság*, 1937. március 19. 3.

70 *Divini Redemptoris*. *Nemzeti Újság*, 1937. március 20. 1.

71 SIEBERT Gyula: A kultúrbéke akadályai Németországban. *Nemzeti Újság*, 1936. november 15. 19.

72 KEREPESZKI Róbert: „A tépelődő gentleman.” *Darányi Kálmán (1886–1939)*. Pécs–Budapest, Kronosz – Magyar Történelmi Társulat, 2014. 75.

be itt. A németeket azzal vádolják, hogy politikájuk Ausztriában és Magyarországon állami és nemzeti létük alapjait igyekeznek aláaknázni.”<sup>73</sup>

A német követség Berlinbe hasonló tartalmú jelentést küldött, miszerint a magyar ellenzék világnézeti, szociális és politikai okokból szembefordult a szélsőjobboddallal, és a koalíció a sajtó legnagyobb részének támogatását élvezi.<sup>74</sup>

## A „megváltó szó” elhangzása: a *Mit brennender Sorge* enciklika hatásai

Ebben a politikai helyzetben érkezett meg Magyarországra a nemzetiszocializmust elítélő „*Mit brennender Sorge*” [Fokozódó aggodalommal] kezdetű pápai enciklika kiadásának híre. Erről a *Nemzeti Újság* március 23-án címodalán számolt be.<sup>75</sup> A lap „gyorsértékelése” szerint az enciklika komoly konfliktus kezdetét jelzi, az egyház németországi helyzetéről szóló jelentések pedig a legnagyobb aggodalomra adnak okot. A helyzet ugyanakkor alkalmas rá, hogy felnyissa azoknak a magyar katolikusoknak a szemét, akik még nem ismerték fel a hitlerizmus lényegét. A cikk arra is utalt, hogy nemrégiben a nemzetiszocializmussal kacérkodó hazai lapok gúnyosan kérdeztették a katolikus sajtót, hogy XI. Pius a *Divini Redemptoris*ban miért nem ítélte el a Harmadik Birodalmat – ők most megkapták a választ.<sup>76</sup>

A *Nemzeti Újság* másnap címodalán közölte a *Mit brennender Sorge* hiteles magyar fordítását.<sup>77</sup> A kommentár szerint az enciklika mestermű, a szellemi felsőbbrendűség megnyilatkozása, ennek ellenére „csodának kellene történnie, hogy a német valláspolitikai máról-holnapra megváltozzon és visszaforduljon arról az útról, amelyre a vér és a faj mítoszának révületében tévedt”.<sup>78</sup> Baranyay Jusztin cisztercita szerzetes, jogtudós az *Új Nemzedék*ben arról írt, hogy az enciklika igazolja a magyar katolikus sajtó eddigi álláspontját. „Elhangzott a felszabadító, a megváltó szó, amelyre nemcsak a németek nagy hazájában, de nálunk is kimondhatatlanul nagy szükség volt. Mert az újabb generáció – beleértve a katolikus klérust is – jórészen megbűvölten, megbabonázva nézett a németek totális államára.”<sup>79</sup>

A KSV munkájával a Vatikánban kifejezetten elégedettek voltak. Az *Osservatore Romano*, a Szentszék félhivatalos lapja kiemelte: Magyarországon az „összes katolikus körök éppen úgy, mint azok, amelyek eddig rokonszenveztek a nemzetiszocializmussal, egyetértőleg tömörülnek a Vatikán mellett”.<sup>80</sup> Angelo Rotta budapesti nuncius március 27-én pedig arról tájékoztatta feletteseit, hogy a *Mit brennender Sorge* teljes szövegét a magyar sajtóban egyedülként a *Nemzeti Újság* publikálta, sőt „nagyszerű kommentárban” értékelte jelentőségét.<sup>81</sup>

73 RÉTI György (szerk.): *A Palazzo Chigi és Magyarország. Olasz diplomáciai források Magyarországról. A Darányi-kormány megalakulásától a Szovjetunió elleni hadüzenetig (1936–1941)*. Budapest, Hungarovix, 2007. 100.

74 RÁNKI György – PÁMLÉNYI Ervin – TILKOVSKY Lóránt – JUHÁSZ Gyula (szerk.): *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933–1944*. Budapest, Kossuth, 1968. 212.

75 L. G.: Súlyos konfliktus a III. Birodalom és az egyház között. *Nemzeti Újság*, 1937. március 23. 1.

76 Beláthatatlan veszedelmek előtt. *Nemzeti Újság*, 1937. március 23. 2.

77 „A valóságot teljes súlyosságában állítjuk a keresztény világ elé.” *Nemzeti Újság*, 1937. március 24. 1.

78 A béke győztese. *Nemzeti Újság*, 1937. március 25. 1–2.

79 Baranyay Jusztin feltűnő cikke az *Új Nemzedék*ben. *Nemzeti Újság*, 1937. március 25. 4.

80 Az *Osservatore Romano* a német enciklika magyarországi hatásáról. *Nemzeti Újság*, 1937. április 1. 12.

81 TÓTH Krisztina – TUSOR Péter: *Inventarium Vaticanum I. A Budapesti Apostoli Nunciatura levéltára (1920–1939)*. Budapest–Róma, MTA – PPKE „Lendület” Egyháztörténeti Kutatócsoport, 2016. 280.



Az enciklikák kiadása nyomán ugyanakkor a KSV továbbra sem kezdett valamiféle „népfrontpolitikába”, hiszen azt az álláspontot kívánta képviselni, hogy a magyarság számára nem csupán a két szélsőség jelent választási lehetőséget, hanem a közéleti kereszténység is. A *Nemzeti Újság* már április elején rámutatott arra, hogy a *Mit brennender Sorge* szoros egységet alkot a kommunizmust kárhóztató *Divini Redemptoris*, illetve a mexikói baloldali rendszer vallásüldözését elítélő, szintén 1937 márciusában kiadott Firmissimam constantiam enciklikákkal, és csak velük egységben értelmezhető.<sup>82</sup> A vállalat elnöke, Zichy János gróf egy rádiós felolvasásában szintén arról beszélt, hogy a katolicizmus egyaránt felveszi a küzdelmet a bolsevizmussal és az újpogánysággal szemben.<sup>83</sup>

Ezt a baloldal több publicistája is ellenérzésekkel fogadta, ezért megpróbálta a KSV irányvonalát ellentétbe állítani a Szentszék álláspontjával, méghozzá azzal a módszerrel, hogy az utóbbinak a kommunizmust elítélő megnyilvánulásait figyelmen kívül hagyta. A *Népszava* például felháborodottan reagált arra, hogy a *Nemzeti Újság* a baloldali szélsőségekről írt vezércikket. „Ezzel legalább bizonyítékot szolgáltat arról, hogy a honi horogkereszt sajtójába beletartozik – a *Nemzeti Újság* is”<sup>84</sup> – vélte a szociáldemokrata lap publicistája. Az *Újság* vezető szerzője, Zsolt Béla hasonló álláspontot fogalmazott meg a liberalizmus vonatkozásában, azonban ennek során alaposan elrugaszkodott a tényektől. Vezércikkében egy képzeletbeli párbeszédet írt le egy diákjával, amelyben a következők hangzanak el:

„Ha nem tudnád, a pápa sem Weimar, sem a francia köztársaság ellen nem adott ki enciklikát, ezzel szemben éppen az elmúlt héten olvashattad a liberális, vagy ha úgy tetszik, zsidó lapokban – mert a professzionista keresztény sajtó meglehetősen megszabdalta és eltitkolta – a pápa dermesztően fájdalmas szövegét a vér és faj mítosza és pogány erkölcstana ellen...”

A diák: A pápát bizonyára félrevezették.

Én: Kik? Nyilván a pesti baloldali lapok.”<sup>85</sup>

Zsolt Béla azt is nehezményezte, hogy a KSV lapjai kiszolgálták az antiszemita áramlatokat, ezért arra intette publicistáit, hogy fokozott erkölcsi felelősségük tudatában járjanak el.

„Ennek a sajtónak nagyrésze még ma is a türelmetlen fajiság álláspontján van és lényegében azt a sajtót erősíti, a maga tisztos megafonjával, amelyik a türelmetlenséget és az üldözést írta a zászlajára. Ez a sajtó, ennek tiszteletreméltó képviselői és az íróasztalaiknál ülő papság, vagy az a papság, amely cikkeiket irányítja, gondolja meg, hogy a katolicizmusnak itthon a feltétlen békét, a fajok és felekezetek egyenlőségét kell hirdetnie, úgy, amint a katolikus templomok oltáraitól sem hangozhatnak el más jelszavak és más buzdítások, mint amik a szentséges Atya ajkairól hangoztak most el.”<sup>86</sup>

A szélsőjobboldalon szintén elégedetlenkedtek a KSV állásfoglalásával, ők viszont túlzottan németellenesnek találták azt. 1937 májusában például a Magyar Nemzeti Szocialista Párt részéről Festetics Sándor gróf interpellálta a miniszterelnököt, aggodalmát fejezve ki, amiért

82 Durva támadás. *Nemzeti Újság*, 1937. április 2. 6.

83 ZICHY János: Mit jelent az eucharisztikus kongresszus a mai világáramlatok között? *Nemzeti Újság*, 1937. május 26. 11.

84 A baloldali szélsőség. *Népszava*, 1937. április 15. 3.

85 ZSOLT Béla: Húsvéti séta. *Újság*, 1937. március 28. 1.

86 ZSOLT Béla: Lisieux-ben. *Újság*, 1937. július 13. 1.

számos fővárosi lap – így a *Nemzeti Újság* – támadja a hitlerizmust. Festetics szerint ez rontani fogja az ország megítélését a német nemzetiszocialisták körében, ezért a sajtótámadások elhallgattatását kérte – Darányi Kálmán viszont a sajtószabadságra hivatkozta elutasította a fellépést.<sup>87</sup> A német diplomácia azonban ekkor valóban kritikusan figyelte a KSV-t.<sup>88</sup>

A vállalat publicistái a szélsőjobboldali mozgalmakat egyre erősebb aggodalommal ítélték el. 1937. október 17-én a *Nemzeti Újság* követelte a nyilasok megfékezését, arra hivatkozva, hogy céljuk immár minden kétséget kizáróan az alkotmány elleni lázadás. A szerző szerint nem csupán „néhány örültről” van szó, hanem szervezett csoportok tervszerű hadjáratáról. Úgy vélte, hogy Németországban indokolt lehetett a hitleri hatalomátvétel 1933-ban, hiszen ott anarchia uralkodott, amit csak a diktatúra tudott felszámolni – Magyarországon azonban erre semmi szükség, hiszen rend és nyugalom van. Azt is leszögezte, hogy a „zsidókérdés” szerinte valós társadalmi probléma, amit meg kell oldani, de csak alkotmányos úton<sup>89</sup> – a szerző tehát ebben a vonatkozásban kifejezetten támogatásáról biztosította a miniszterelnök taktikáját, ami a nyilas követelések egy részének átvételével próbálta volna meg „kifogni a szelet” a szélsőségesek vitorlájából.<sup>90</sup>

A cikk komoly visszhangot váltott ki, többek között a *Népszava* és az *Újság* is ismertette tartalmát, hiszen a közvélemény a *Nemzeti Újságot* „az egyház vezéregyéniségeinek orgánumaként” tartotta számon.<sup>91</sup> A határozott állásfoglalás azonban továbbra sem jelentett a népfrontosodás gondolata iránti nyitottságot a KSV publicistái részéről. Talán ennek kívánt a *Nemzeti Újság* szerkesztősége nyomatékot adni azzal, hogy ugyanebben a lapszámban közölte a klerikus Közi-Horváth József, az AC országos titkára, keresztény párti képviselő cikket. A szerző szerint a szociáldemokraták felismerték az egyház erősödését, ezért szeretnék megszerezni a katolikusok rokonszenvéért – ennek alátámasztására pedig Fejtő Ferencnek a *Szocializmus* legutóbbi számában megjelent cikkére hivatkozott, amely szövetséget ajánlott fel a demokrácia védelmére.<sup>92</sup> Közi-Horváth kételyeit fejezte ki a javaslat őszintesége iránt, és úgy vélte, a tervezett szövetség a katolicizmus számára óriási teherteret lenne, hiszen az „újpogányok” könnyen propagandaeszközzé használhatnák fel ellene. „Mi meg fogunk küzdeni az újpogánysággal és győzni is fogunk vele szemben anélkül, hogy a szociáldemokrácia elleni harcot egy pillanatra is feladnánk”<sup>93</sup> – szögezte le elvi álláspontját.

Néhány nappal később következett be Sigray Antal választókerületében a híres „körmenti kézfogás”, a németellenes ellenzéki politikai erők nyilvános összefogása. A kezdeményezés elnyerte a szociáldemokrata politikusok rokonszenvét, közvetve Peyer Károly is támogatását fejezte ki.<sup>94</sup> A *Nemzeti Újság* az eseményből elsősorban Zichy János és a kisgazda Eckhardt

87 Viharok a horogkereszt nyilaskeresztes védelme körül. *Népszava*, 1937. május 6. 6.

88 Egy 1937 májusában kelt követségi jelentés szerint például a magyar katolikus sajtó azért számolt be nagy hangsúllyal a Budapesten tartózkodó olasz király szentmise-látogatásáról, hogy ezzel is elítélje az egyházzöldöző Német Birodalmat. RÁNKI–PAMLÉNYI–TILKOVSKY–JUHÁSZ (1968): 222.

89 Le kell számolni az alkotmány elleni lázadókkal. *Nemzeti Újság*, 1937. október 17. 5.

90 KEREPESZKI (2014): 79.

91 „Le kell számolni az alkotmány elleni lázadókkal.” *Újság*, 1937. október 19. 7.; A kereszténypárt a lázadókkal való leszámolást követeli. *Népszava*, 1937. október 19. 5.; A politikai helyzet a parlament megnyitásakor. *Népszava*, 1937. október 24. 3.

92 FEJTŐ Ferenc: Kereszténység és szocializmus. *Szocializmus*, 1937. 391–398. A szélesebb összefüggésekről lásd HANTOS-VARGA (2018): 69–96.

93 KÖZI-HORVÁTH József: Nem megyünk együtt. *Nemzeti Újság*, 1937. október 17. 12.

94 KARDOS József: *Legitimizmus. Legitimista politikusok Magyarországon a két világháború között*. Budapest, Korona, 1998. 251–253.

Tibor kézfogását méltatta, mint ami a jövőben meg fogja akadályozni, hogy a legitimistákat és a szabadkirályválasztókat kijátsszák egymás ellen. A kommentár szerint az esemény a szentistváni gondolat helyességét igazolja, és egyben megsemmisítő ítéletet jelent „mindazokra, akik táltosok, sámánok, boncok zagyvaságainak a megszállottságával döngetik a mellüket”.<sup>95</sup>

## A „kilúgozott kereszténység” elsőszámú ellenfélé válása

A KSV a körmendi találkozót követően sem adta fel a kétfrontos harc tételét, azonban figyelmét egyre inkább a Németországból támogatott szélsőjobboldalra összpontosította. Ez annál is fenyegetőbbnek tűnhetett, mert a nyilas mozgalom számos vezetője kereszténynek vallotta magát a nyilvánosság előtt. Ez a *Nemzeti Újság* publicistái számára viszont valamiféle kilúgozott kereszténységnek tűnt, amely „a kereszténységből csak a nevet s a pillanatnyilag így beállított nacionalizmusnak megfelelő tételeket fogadja el, de mint zárt és megmásíthatatlan eszmerendszert a valóságban elveti”.<sup>96</sup>

A KSV lapjai nyíltan kiálltak a német nemzetiszocializmus reprezentánsai ellen. 1937 novemberében felháborodottan tudósítottak arról, hogy a Budapesten megnyílt német könyvkiállításon a keresztényellenes náci teoretikus, Alfred Rosenberg kötetei kiemelt helyen szerepeltek. A kommentár ebben vallás elleni izgatást és a nemzetközi érintkezés szabályainak megsértését látta, ezért az ügyesség fellépését követelte.<sup>97</sup> Rosenberg kapcsán a *Nemzeti Újság* egyébként már korábban is vitába keveredett a Külügyminisztériummal, amely rossz néven vette a lap elitáló cikkeit, és a szerkesztőséget a „baráti nagyhatalom” további támadásától való tartózkodásra kérte. Tóth László főszerkesztő viszont azt hangsúlyozta, hogy Rosenberg nem tölt be közjogi pozíciót, nem azonosítható Németországgal, ezzel szemben a pogány mozgalom vezére, így nemzetközi szinten is veszélyes a kereszténységre nézve.<sup>98</sup> 1938 januárjában a *Nemzeti Újság* valósággal a katolicizmusnak szóló „hadüzenetként” értelmezte azt a hírt, hogy a német kormány nem engedélyezi állampolgárai részvételét a budapesti eucharisztikus világkongresszuson.<sup>99</sup> Úgy vélte, hogy ezt már nem lehet a „túlzó alvezérek” hatásának tulajdonítani, így a nemzetiszocialista rendszer a tiltással mintegy leleplezte önmagát.<sup>100</sup> Publicisztikájában Nyisztor Zoltán a német katolikusok önrendelkezési jogával érvelve ítélte el a határozatot: „Mi nagyon meg tudjuk becsülni a kollektív gondolatot és eszmét, de kétségbeesetten és átkozódva fordulunk el a személyiség és a legelemibb emberi jogok teljes konfiskálásától”<sup>101</sup> – írta.

A növekvő német veszéllyel szemben lehetséges kiútként ismét nagyobb hangsúlyt kapott a Habsburg Monarchia feltámasztásának gondolata, amelyet a KSV elnöke, Zichy János a magyar „nemzeti nagyléttel” azonosított.<sup>102</sup> Ehhez nagyban hozzájárult Ottó főherceg politikai aktivizálódása 1936-tól, amire a német nemzetiszocialista sajtó dühödt támadásokkal reagált.<sup>103</sup>

95 A körmendi kézfogás. *Nemzeti Újság*, 1937. október 22. 1–2.

96 NYISZTOR Zoltán: A kilúgozott kereszténység. *Nemzeti Újság*, 1937. november 14. 1.

97 Rosenberg Budapesten? *Nemzeti Újság*, 1937. november 18. 1–2.

98 EPL 123-1937., további jelzet: 403-1936. Másolat. Tóth László Marsovszky Ivornak, 1936. március 26.

99 A német kormány a budapesti eucharisztikus világkongresszus ellen? *Nemzeti Újság*, 1938. január 25. 7.

100 Nem kívánatos? *Nemzeti Újság*, 1938. január 26. 1–2.

101 NYISZTOR Zoltán: Az emberi jogokért. *Nemzeti Újság*, 1938. január 30. 1–2.

102 ZICHY János: *In memoriam*. *Nemzeti Újság*, 1936. november 21. 1.

103 FIZIKER Róbert: *Habsburg kontra Hitler. Legitimisták az anchluss ellen, az önálló Ausztriáért*. Budapest, Gondolat, 2010. 149.

A *Nemzeti Újság* folyamatosan napirenden tartotta a kérdést: 1937 májusában például megszólaltatta Sigray Antalt, aki az Ausztria és Magyarország között fennálló sorsközösségre hivatkozva megalapozott ötletnek tartotta a perszonálunió visszaállítását, ha a közös ügyes rendszert nem is. A kormányzó testvére, Horthy István pedig arról nyilatkozott: örülne, ha még az ő életében megvalósulna a restauráció.<sup>104</sup> 1938 januárjában egy dán tudós Ottó főherceggel készített interjúinak tartalmát közölte, miszerint az „örökös király” nem kételkedik abban, hogy elfoglalhatja ősei trónját. Az utódállamok egymásra vannak utalva, ezért párbeszédre lenne szükségük, az ebből kinövő együttműködés pedig biztosíthatná a térség népeinek szabadságát. Ottó hangsúlyozta azt is, hogy távol állnak tőle az egyeduralkodói elképzelések: az individualizmus alapján áll, biztosítani kívánja az egyén szabadságát, de a közjó és közérdek korlátai között.<sup>105</sup>

## Az Anschluss és a belpolitikai jobbratolódás következményei

A restaurációs álmokból Ausztria német megszállásának híre ébresztette fel a KSV publicistáit. A magyar lapok számára a Németország agresszív terjeszkedésétől megriadó közvélemény megnyugtatóvá vált az elsődleges feladattá,<sup>106</sup> amiből a KSV sajtója is kivette a részét. Nagy teret szenteltek például Serédi Jusztinián hercegprímás beszédének, aki arra intett, hogy az ország érdekeit csak „nyugodt fővel” lehetséges érvényesíteni.<sup>107</sup> A *Nemzeti Újság* a határon átnyúló sajtópolémiaikban is részt vett. A nemzetiszocialista irányítás alá kerülő bécsi *Reichspost* például arról írt, hogy a magyarországi németek nem élveznek megfelelő jogokat, ezért a számukra is kedvező, hogy az Anschluss következtében a Német Birodalom közelebb került hozzájuk. A *Nemzeti Újság* határozottan tiltakozott a baljóslatú cikk ellen, kijelentve, hogy Magyarországon nincs nemzetiségi elnyomás,<sup>108</sup> majd olvasói leveleket is közölt, amelyek szerint a hazai németek kimagaslóan jó körülmények között élnek.<sup>109</sup> A lap felháborodva reagált a *Woche* című német hetilapban megjelent térképre, amely Budapestet és a Dunántúlt nagy részét a Német Birodalom részeként ábrázolta. A publicista követelte, hogy a magyar kormány vonja meg a postai terjesztés jogát a laptól, hiszen „független állam ilyen merényletet el nem tűrhet”.<sup>110</sup> Miután pedig „német hivatalos hely” sajnálkozását fejezte ki az „elrajzolás miatt”, a lap örömdetesnek találta ugyan a nyilatkozatot, de rámutatott, hogy időközben újabb hasonló esetek történtek.<sup>111</sup>

A KSV a nyilasok befolyásának növekedése ellen is igyekezett fellépni. Március 27-én adtak hírt egy nyilas röpiratról, amely a „zsidóbérenc és szabadkőműves” Darányi-kormány

104 A mi erőnk az, hogy probléma vagyunk és probléma maradunk – mondotta Sigray Antal a legitimista politikáról. *Nemzeti Újság*, 1937. május 29. 4.

105 Ottó örökös király beszél atyjáról, a Duna-medence rendezéséről és az uralkodóház feladatairól. *Nemzeti Újság*, 1938. január 16. 3.

106 TURBUCZ Dávid: *A Horthy-kultusz 1919–1944*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2015. 167.; KEREPESZKI (2014): 99–100.

107 Nyugalom! *Nemzeti Újság*, 1938. március 18. 1–2.

108 Az új *Reichspost* éles támadása Magyarország ellen. *Nemzeti Újság*, 1938. április 15. 4.

109 Két levél a *Reichspost* címére. *Nemzeti Újság*, 1938. április 21. 4.

110 A *Woche* Budapestet és a fél Dunántúlt bekebelezi Németországba. Legkeményebb megtorlást a példátlan merényletért! *Nemzeti Újság*, 1938. május 14. 5.

111 Német hivatalos hely sajnálkozását fejezte ki a *Woche* elrajzolt térképe miatt. *Nemzeti Újság*, 1938. május 15. 13.

lemondási és menekülési szándékáról írt, valamint a szociáldemokratákat, az arisztokratákat és a budapesti rendőrkapitányt gyalázta. A *Nemzeti Újság* cikke erőteljes hatásági fellépést, a rémhírterjesztés megakadályozását követelte.<sup>112</sup>

A nyilas sajtó természetesen nem volt rest visszaadni a kölcsönt: az *Összetartás* például arról írt, hogy a KSV politikai üldözést indított egyes dolgozói ellen politikai meggyőződésük miatt.<sup>113</sup> A *Nemzeti Újság* nyilatkozata szerint valójában csak egy kiadóhivatali alkalmazottat függesztettek fel hűtlen vagyonkezelés gyanúja miatt, de leszögezte, ha munkatársai nemzetiszocialista, „az alkotmányos nemzeti politikával szembenálló” pártokat követnének, akkor a vezetőség ezt összeférhetetlennek tartaná.<sup>114</sup>

Ez a megnyilvánulás összhangban áll a KSV irányítóinak helyzetértékelésével, amelyet Zichy János tudatott a hercegprímással. Eszerint:

„Úgy anyagi, mint szellemi téren egy új tényezővel kell erős harcot vívnunk, a nemzeti szocialista sajtóval, s e mozgalom erős propagandájával, amely különösen a KSV ellen irányul. A mozgalom sajtó terén úgyszólván csak ellenünk harcol, mert a Központi Sajtóvállalatban látja a komoly ellenfelet.”<sup>115</sup>

Zichy kijelentése ugyanakkor arra is rámutatott, hogy az Anschlusst követően megfogalmazódó, politikai irányváltást kívánó belső törekvések nem érték el céljukat. A *Nemzeti Újság* vezető publicistája, a fiatalabb generáció vezetőjének számító Nyisztor Zoltán ugyanis 1938 márciusában emlékirattal fordult a hercegprímáshoz, amelyben abból indult ki, hogy a jövő egyértelműen a nyilasoké. Ezért szerinte a katolikusoknak még idejében ki kell egyezniük a szélsőjobboddallal, mert így esély teremthető legradikálisabb követeléseik mérséklésére. Az emlékirat ezzel összefüggésben határozottan bírálta a KSV szerkesztési gyakorlatát:

„A katolicizmusnak nemzetiben és szociálisabban gondolkodó része szószékhez nem juthat, s a legégetőbb kérdésekben véleményét egyáltalán nem nyilváníthatja. Célzok itt arra a szerencsétlen sajtópolitikára, amelyet a Központi Sajtóvállalat folytat. Nem akarok senkit külön hibáztatni vagy vádolni, de meg kell állapítanom, hogy velem együtt az egész szerkesztőség akarata és ízlése ellenére szerkeszti[k] ezeket a lapokat. Soha semmi őszintén szívünkéből jövő írás ott meg nem jelenhetik. Minden komoly és aktuális kérdésre a vezetőség azt mondja, hogy ilyen kényes dolgokba mi nem szólhatunk bele. Talán még én egyedül élvezem a legnagyobb szabadságot, de legkomolyabb gondolataimat én is csak idegen témákba és virágnyelvbe bújtatva jelentethetem meg s cikkeimnek egy tekintélyes része egyszerűen megrendelésre, illetve szerkesztőségi parancsra íródik. Néha már azt se tudjuk, hogy milyen szürke és ártalmatlan témát vegyünk elő, hogy a vezetőség ízlésének megfeleljen.

Ebből a fonák és szerencsétlen sajtópolitikából két rémes veszély is származott: egyrészt a közönség elhitte, hogy mi csak a kapitalisták és a zsidók szekerét toljuk – hiszen még nekem is visszaadták sorozatosan minden cikkemet, mely e két égető kérdés kinövéséről szólt – s ami még nagyobb

112 A Szálasi-párt zsidóbérencnek nevezi a kormányt. *Nemzeti Újság*, 1938. március 27. 3.

113 *Összetartás*, 1938. június 12. A lapról lásd PAKSA Rudolf: *Magyar nemzetiszocialisták. Az 1930-as évek új szélsőjobboddali mozgalma, pártjai, politikusai, sajtója*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet – Osiris, 2013. 352.

114 Rövid válasz a valótlanúságokra. *Nemzeti Újság*, 1938. június 12. 15.

115 EPL Cat. 56. 4024-1938. Zichy János Serédi Jusztiniánnak, 1938. szeptember 12.

veszedelem, ez a sajtópolitika, mely magát mindig az Egyház tekintélyével takargatta, elhitette azt is, hogy a hivatalos Egyház gondolkodik így és szegül ellene a népi vagy erősebb szociális törekvéseknek.”<sup>116</sup>

Hasonló álláspontra helyezkedett a legbefolyásosabb katolikus tömegmozgalom, a KALOT irányítója, a jezsuita Kerkai Jenő, aki március 31-én, a katolikus szociális mozgalmak vezetőinek tanácskozásán javasolta, hogy indítsanak egy „nagy népi mozgalmat”, amivel a nyilasok idővel kénytelenek lesznek koalícióra lépni, illetve kíséreljenek meg ők maguk „politikailag is hatalomra [kerülni] a rendi állam megvalósítása útján”. Nyisztor itt ígéretet tett arra, hogy a tervbe vett Magyar Rendi Mozgalom számára sajtópropagandát indít.<sup>117</sup>

Helyi szinten történhetek is bizonyos lépések valamiféle együttműködés kialakítására. Erről tanúskodik az a székesfehérvári sajtójelentés, amely szerint a városban 1938 őszén komoly szélsőjobboldali sajtóagitáció indult, új lapok is keletkeztek, és „ekkor a szélsőjobboldali sajtó termékeit együtt árulták a katolikus sajtó termékeivel. Ebből joggal származhatott az a vélemény, hogy nekünk ezen lapok ellen semmi kifogásunk sincs. S ezzel terjedésük elősegítői voltunk.” A jelentés összeállítója tudatosságot vélt felfedezni emögött:

„A közös kezelés indoka az volt, hogy minden a KSV tudtával, sőt intenciójára történt, mert nincs elég erőteljes fedezet a terjesztés költségeire. Nem értettem ezt az okoskodást őszintén szólva, hiszen lapjaink példányszáma emelkedik, a bevétel emelkedett. Jutalék nagyobb. Volt, aki az eljárást helyeselte, opportunitásból. Nem tudjuk, mit hoz a jövő, övék a jövő, s akkor jobb nekünk, ha ma barátságot mutatunk. Erre, azt hiszem, nem kell külön ítéletet mondanom.”<sup>118</sup>

Az együttműködési kezdeményezések azonban nem nyerték el a püspöki kar és a konzervatív politikai elit tetszését, amelyek pontosan tisztában voltak ennek a taktikának a veszélyeivel.<sup>119</sup> Ez pedig végül lényegében azt is megakadályozta, hogy a mozgalom elképzeléseit a katolikus sajtó magáévá tegye.

Darányi Kálmán miniszterelnök 1938. március 5-én győri beszédében az antiszemita törvénykezés kilátásba helyezésével a nyilas követelések egy részének teljesítését jelentette be. Ezzel szakított a korábbi konzervatív hagyománnyal és a szélsőjobboldali nyomás hatására ismét „megoldatlannak” nyilvánította a „zsidókérdést”.<sup>120</sup> A *Nemzeti Újság* publicistája ezt a lépést igyekezett a KSV „érdemeként” beállítani. Felfogása szerint „azok a gondolatok váltak kormányképessé, azok a konkrét tervek váltak hivatalos kormányzati törekvéssé, amelyeket ezeken a hasábokon hosszú esztendőök óta” hirdettek, vagyis a miniszterelnök „elindult Wolff Károly útján”.<sup>121</sup> Néhány nap múlva Nyisztor kifejtette: az új nemzetpolitika paran-

116 EPL Cat. D/c. 1496-1938. Nyisztor Zoltán Serédi Jusztiniánnak, 1938. március 29. Közli GERGELY (1990): 57.

117 ADRIÁNYI Gábor – Csíky Balázs: *Nyisztor Zoltán*. Budapest, Argumentum, 2005. 146–150.

118 SzfvPL 540/B. Székesfehérvár 1938/1939.

119 ADRIÁNYI–Csíky (2005): 150.; GERGELY (1993): 149.

120 PELLE János: A katolikus egyház és a zsidótörvények 1938-tól a német megszállásig. *Vigilia*, 2001/1. 13. A kérdés sajtóreprezentációjáról lásd JAKAB Attila: A magyarországi keresztény média a zsidótörvények idején 1938–1942. In: BRAHAM, Randolph R. (szerk.): *Tanulmányok a holokausztról VII*. Budapest, Múlt és Jövő, 2017. 13–108.

121 Erről lásd GERGELY Jenő: *A Keresztény Községi (Wolff) Párt (1920–1939)*. Budapest, Gondolat, 2010.



csoló feladata „a nemzeti jövedelemnek új elrendezése is”.<sup>122</sup> Majd arról írt, hogy a nemzet sok időt veszített, mivel 1919 után letért a Prohászka Ottokár, Bangha Béla és Wolff Károly által vezetett ellenforradalmi politika útjairól: „Kár volt ezt a tavaszt kifejlődésében megállítani s hol külső nyomással, hol belső konkolyhíntéssel egy jelszavas közömbösségbe lecsúsztatni. Ma már nem volna elintézetlen kérdés s épp ezért nyugtalanító feszültség.”<sup>123</sup>

### Imrédy Béla és Teleki Pál kormányfősége: támogatás és óvatos ellenkezés

Nyisztor publicisztikája a keresztény-nemzeti kurzus dicséreténél nem ment tovább a nyilasok rokonszenvének megnyerése érdekében. Ebben a belpolitikai viszonyok változása játszhatta a főszerepet. 1938 májusában Imrédy Béla kapott kormányalakítási megbízást, akitől az államfő a szélsőjobboldal további erősödésének megakadályozását várta.<sup>124</sup> A *Nemzeti Újság* meleg fogadtatásban részesítette Imrédyt, dicsérte szerénységét, valamint azt a gesztusát, hogy beszéde végén Isten segítségét kérte munkájához.<sup>125</sup> Ez a nemzetiszocialista ideológia határozott elítélésével párosult, amelyről a *Nemzeti Újság* úgy vélte, hogy mindenféle „körtörfalazás” ellenére „kétségkívül szemben áll a magyar alkotmányossággal s a katolikus lelkeséggel”. Helyzetértékelése szerint a nyilas mozgalom kezdeti sikerei csak a politikai elit programtalansága, tervszerűtlensége miatti általános elégedetlenségnek voltak köszönhetőek. Amint azonban színre lépett Imrédy és reformterveket tárt a nyilvánosság elé, a feszültség engedett, az izgatás nem talált többé talajt. A publicista ezután egy három pontból álló kívánságlistát terjesztett a pártok elé a követendő politika alapelveiről:

„Az első a szentistváni gondolat, az ősi alkotmányosság, amely a nemzetnek a közhatalomban való teljes részesedését biztosítja és semmiféle parancsuralmi rendszert, semmiféle egyéni vagy pártabszolútizmust nem tűr. A második a közszabadságok és az egyéni szabadságok tisztelete. [...] A harmadik az igazi kereszténység.”<sup>126</sup>

Látható tehát, hogy Nyisztor Zoltán törekvései kevés hatással voltak a KSV politikai irányvonalára. A nyilasok túllicitálásának programja Imrédy Béla „reformjainak” támogatásában nyilvánult meg, illetve abban a beállításban, amely ezt a politikát az 1919-es „keresztény kurzus” gyakorlati keresztülviteleként értelmezte.

A *Nemzeti Újság* publicistáinak hurráoptimista felfogása az erőviszonyok alakulásáról és a kormány sikereiről azonban nem állta ki a valóság próbáját. 1938 októberére komoly belpolitikai válság alakult ki: a kormánypárt Imrédy antiparlamentáris elképzelései miatt széthullóban volt, a szlovákokkal a lehetséges határrevízióról Komáromban folytatott tárgyalások megrekedtek. A közvélemény türelmetlenségét megérző nyilasok minderre propagandájuk fokozásával válaszoltak.<sup>127</sup> Ekkor vetette fel Nyisztor Zoltán a Teleki Pál vallás- és közoktatásügyi miniszter befolyása alatt álló Öregcserkészek társaságának ülésén, hogy a közhangu-

122 NYISZTOR Zoltán: A próféta Prohászka. *Nemzeti Újság*, 1938. március 27. 7.

123 NYISZTOR Zoltán: Emberke a viharban. *Nemzeti Újság*, 1938. április 2. 8.

124 SIPOS Péter: *Imrédy Béla (Politikai életrajz)*. H. n., Elektra Kiadóház, 2001. 21.

125 Férfi az Isten előtt... *Nemzeti Újság*, 1938. május 15. 1–2.

126 Az igazi keresztény nemzeti politika útja. *Nemzeti Újság*, 1938. május 1. 1–2.

127 ABLONCZY Balázs: *Teleki Pál*. Budapest, Osiris, 2005. 378.



lat megfordítása érdekében kormánytámogató tömeggyűlést kell szervezni a fővárosban. A tervhez a „lélekvesztett, apatikus” Imrédy is hozzájárult.<sup>128</sup> Ennek eredményeként jött létre a Fiala Magyarország Mozgalom több tízezer fős tüntetése a Szabadság téren, amelyen főleg a katolikus társadalmi szervezetek tagsága vett részt.<sup>129</sup>

Nyisztor nagy sikernek értékelte a rendezvényt – amely valóban jelentős hatást gyakorolt a közvéleményre<sup>130</sup> –, és azt hangsúlyozta, hogy alaposan feladták a leckét a nyilasoknak. A szélsőjobboldali *Virradat* ezért egyenesen arra törekedett, hogy nyilas rendezvényként értékelje a tüntetést. A *Magyarság* részéről Fiala Ferenc ellentétes stratégiát választott, ő – antiszemita célzásoként – a „lipótvárosi névtelenek gyűlésének” nyilvánította az eseményt. Nyisztor szerint Fiala valójában attól félt, hogy sok nyilas át fog pártolni az új mozgalomhoz, és kiderülhet, hogy a szélsőjobboldalon csak „pinceforradalmárok, politikai pecsenyesütők” vannak.<sup>131</sup> Ekkor tehát a nyilvánosság előtt Nyisztor a nyilasokkal való kiegyezés helyett inkább azok választóinak átcsábítását tartotta volna kívánatosnak.

1938 novemberében, az első bécsi döntést követően újabb belpolitikai válság alakult ki. Imrédy ugyanis a helyzetet a kormányhatalom nagymértékű kiterjesztésére kívánta felhasználni, amivel párttársai egy része nem értett egyet, és Sztranyavszky Sándor vezetésével számos képviselő kilépett a Nemzeti Egység Pártjából.<sup>132</sup> A keresztény párt ekkor úgy döntött, hogy támogatja Imrédyt, mivel ezt remélte, hogy a kormány jóindulatát biztosítva a következő választásokon legalább harminc mandátumhoz juthat.<sup>133</sup>

A *Nemzeti Újság* a pártalku szellemében igyekezett befolyásolni olvasóit, azt állítva, hogy a teljes közvélemény „egységesen és lelkesen” támogatja Imrédyt.<sup>134</sup> Glattfelder Gyula csanádi püspök viszont hangot adott kételyeinek, amikor a *Nemzeti Újság* hasábjain arról írt, a miniszterelnöknek „a nagyszájúak, cselszövők és közéleti kiskereskedők helyett [...] az idegen maszlagokat elutasító, becsületes néplélekre” kellene támaszkodnia.<sup>135</sup>

A Magyar Élet Mozgalom megindítását 1939 januárjában a *Nemzeti Újság* még kedvezően kommentálta,<sup>136</sup> Imrédy legfőbb célkitűzését, a második, immáron egyértelműen faji alapon álló zsidótörvény<sup>137</sup> elfogadtatását azonban már komoly fenntartásokkal fogadta. A lap szerzői ugyan egyértelműen elfogadták, hogy a „zsidókérdés” létező társadalmi probléma, úgy vélték azonban, hogy a törvénytervezetben kínált „megoldás” nem megfelelő, és egyértelműen elvetették a zsidóság faji alapú meghatározását. Bangha Béla például összekötötte volna az úgynevezett „káros zsidó szellem” üldözését a kereszténység iránt nyitott zsidók „lelki és belső asszimilációjának” elősegítésével, és hangsúlyozta, hogy „az áttért zsidó most már kétségtel-

128 NYISZTOR Zoltán: *Vallomás magamról és kortársaimról*. München, k. n., 1974. 186–187.

129 Nem tűrhetjük, hogy hatalomra törtek megbontsák a magyar egységet. A Névtelen Fiala Magyarország állást foglalt a rendbontók és felelőtlen zavarkeltők ellen. *Nemzeti Újság*, 1938. október 18. 5.

130 ABLONCZY (2005): 379.

131 NYISZTOR Zoltán: A legőszintébb beszéd. *Nemzeti Újság*, 1938. október 19. 1–2. Az említett szélsőjobboldali lapokról lásd PAKSA (2013): 349., 355.

132 SIPOS (2001): 38–41.

133 GERGELY (1993): 154.

134 Szombaton Darányi Kálmán, Hóman Bálint és Tasnádi-Nagy András járul az államfő elé. *Nemzeti Újság*, 1938. november 26. 1.

135 GLATTFELDER Gyula: Önfegyelem. *Nemzeti Újság*, 1938. november 20. 3–4.

136 Ne bánts d a magyart! *Nemzeti Újság*, 1939. január 8. 1.

137 ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris, 2003. 196.

lenül és visszavonhatatlanul keresztény”.<sup>138</sup> A cisztercita Baranyay Jusztin szintén arról írt, hogy a törvényjavaslat több pontban eltér a keresztény humanizmus ideáljától, ezért természetes idegenkedéssel viszonyul hozzá. A kereszténységhez tartozás kérdéséről csak az egyház dönthet – hangsúlyozta. Németország ideálja a kereszténységből kiemelt, visszapogányosított germánság, ami a magát kereszténynek valló Magyarország számára nem lehet példa. A „törvény hibáinak tompítása” érdekében azonban hajlandónak mutatkozott arra, hogy elfogadja a keresztény és keresztény közötti megkülönböztetés gondolatát, és hat pontban javaslatot tett a korrekcióra.<sup>139</sup>

Hasonló szellemet képviselt egy olvasói levél, amelyet egy meg nem nevezett dunántúli, „tősgyökeres magyar falu” katolikus és református lelkésze írtak. Ebben azt javasolták, hogy továbbra is teljes jogú kereszténynek számítson az, aki születése óta keresztény hitben él és szülei születésekor már keresztények voltak. Félvért a magyar csak állatban ismer, emberben nem – írták gúnyosan a német faji szabályozás terminológiájára utalva.<sup>140</sup> Még egyértelműbben mutatott rá a katolikusok legfontosabb kifogására Glattfelder Gyula, aki publicisztikájában kiemelte: a kereszténység ténye és joghatálya nem megkérdőjelezhető. Az Imrédy-féle javaslat zavarosságának oka, hogy szellemi forrása „a hitetlenség mélységeiből fakad [...] Azt a fajelméletet, amelyet a lázban levő közép-európai társadalom meggyógyítására fanatikus elgondolásával Rosenberg Alfréd konstatált, nemcsak a zsidóságnak, de ugyanannyira a keresztény hitrendszernek gyűlölete is táplálja.”

Ezért a második zsidótörvény szakítás Szent István végrendeletével és az újpogány gondolat beengedése a jogrendbe. „Nálunk csak nem lesz egy vérkeveredést igazoló pedigérenék több bizonyító ereje, mint a keresztlevélnek?!” – tette fel a kérdést, és komoly kételyeit fejezte ki, hogy megéri-e megtenni ezt pusztán azért a reményért, hogy „a zsarnokká lett gyűlölet ezáltal talán pillanatnyilag lecsillapodik?”<sup>141</sup> Nyisztor Zoltán szintén arra intett, hogy a Németország iránti elköteleződés folyamatos erősödése komoly kockázatokkal jár, hiszen minél nagyobb a „barátság”, annál nagyobb a „ragály” veszélye, így a katolicizmusnak egyre erőteljesebben kell védekeznie, a sajtónak például azzal, hogy rendszeresen beszámol a német egyházzüldözésről. Ezt annál fontosabbnak ítélte, mert tapasztalatai szerint a tájékozott közönség „nyíltan megvádol bennünket, katolikus lapokat s újságírókat azzal, hogy nem tudom milyen cinkosság folytán mi is szántsándékkal elhallgatjuk a tényeket”.<sup>142</sup>

Hogy a német elvárásokhoz való igazodás szándéka milyen következményekkel járhat az egyházi sajtó számára, jól mutatta az *Új Fehérvár*, a székesfehérvári egyházmegye hivatalos lapjának az esete is, amelynek megjelenését a Belügyminisztérium 1939 februárjában egy hétre betiltotta. Ennek oka egy cikk volt, amely Hitler egyházellenes kijelentéseit bírálta, és ezzel „veszélyeztette Magyarország külpolitikai érdekeit”. A *Nemzeti Újság* az intézkedésben a katolikus világnézeti bírálat korlátozását látta.<sup>143</sup> Amikor pedig egy hírhedt német nemze-

138 BANGHA Béla: A zsidóvíta elvi alapjai. *Nemzeti Újság*, 1938. december 31. 1–2.

139 BARANYAY Jusztin: Egy szó a zsidótörvény tervezetéhez. *Nemzeti Újság*, 1939. január 13. 2.

140 Nyílt levél a M. Kir. Kormány és az Országgyűlés Uraihoz! *Nemzeti Újság*, 1939. január 14. 6.

141 GLATTFELDER Gyula: A keresztiség. *Nemzeti Újság*, 1939. január 15. 2.

142 NYISZTOR Zoltán: A viszonyosság alapján. *Nemzeti Újság*, 1939. január 22. 1–2.

143 Miért tiltották be az *Új Fehérvárt*? *Nemzeti Újság*, 1939. február 19. 14.

tiszocialista lap megtámadta a magyar püspöki kart, akkor a felháborodott közvélemény nevében annak kitiltását követelte,<sup>144</sup> amihez az Országos Pázmány Egyesület is csatlakozott.<sup>145</sup>

A német befolyás erősödése, a nyilas veszély és a keresztény párt gyengesége egyaránt hozzájárulhatott ahhoz, hogy a nagy belpolitikai erőpróba, a szűkített, de immár titkos választójog alapján rendezett 1939-es választás előtt a KSV a rend zálogának tartott Teleki Pál miniszterelnök mögött sorakozott fel. A *Nemzeti Újság* öt oldal terjedelemben idézte Teleki egyik kampánybeszédét,<sup>146</sup> a választások előtt pedig a lap – rendhagyó, de igen jellemző módon – a kormányfő egyik írását közölte vezércikként, amely a nemzeti függetlenség védelmét és az „időszerű reformok” végrehajtását ígérte.<sup>147</sup>

A választásokon a kormánypárt magabiztos többséget szerzett, ugyanakkor riasztóan sok, negyvennégy mandátum jutott a nyilasoknak, illetve a többi szélsőjobbaldali-nemzetiszocialista tömörülésnek.<sup>148</sup> A helyzetet még veszélyesebbé tette, hogy a kormánypárt sok képviselője is rokonszenvezett ezekkel az irányzatokkal.<sup>149</sup> A *Nemzeti Újság* ebben a helyzetben „nyílt magyar szembenézést” sürgetett, és figyelmeztetett, hogy hasztalan lenne a nyilasok parlamenti „megkomolyodását” remélni. Miután már megszületett a második zsidótörvény, ezért bizonyosan más izgató jelszavakkal fognak előállni más társadalmi csoportokkal szemben, hiszen állandó izgalomban kell tartaniuk híveiket – vélekedett. Ezért sürgette, hogy a kormány gyors ütemben hajtson végre szociális programot, valamint hogy „félreérthetetlenül és félremagyarázhatatlanul el kell különülnie a jobboldalnak attól a szélsőséges jobboldali radikalizmustól, amely az alkotmányosság és a társadalmi rend felborítására készül”. A cikk szerint elemi követelmény, hogy a kormánypártból, az országgyűlésből, a sajtóból senki se kezdjen „kacérkodni a szélsőségekkel, ne próbálja jelszóval vagy formulával egy kalap alá hozni a szentistváni gondolat jobboldaliságát és a szélsőjobbaldali radikalizmus forradalmiságát”.<sup>150</sup>

\* \* \*

A *Nemzeti Újság* áttekintése árnyalta azt a képet, amelyet a korábbi szakirodalom festett. A KSV valóban több irányban volt elkötelezve, így a főpapság, a keresztény párt, a legitimisták, valamint a mindenkori kormány felé, ám ezeknek a szereplőknek a Gömbös Gyula halála utáni években – legalábbis a legfontosabb kérdésekben – valójában egybevágtak az érdekeik. A német politikai befolyás növekedése és a szélsőjobbaldali agitáció megfékezése, egy esetleges forradalom megakadályozása ugyanis egyaránt fontos volt valamennyi felsorolt tényező számára, a KSV lapjai pedig ezeknek a céloknak a szolgálatába álltak. A sajtóanyag áttanulmányozása alapján megállapítható, hogy – a korábbi szakirodalom felfogásával szemben – a vizsgált korszakban a *Nemzeti Újság* nem „kénytelen-kelletlen”, hanem kifejezetten határozottan foglalt állást úgy a német nemzetiszocializmus, mint a hazai nyilas mozgalmak ellen. A lap, a korabeli polgári radikális, illetve szociáldemokrata sajtó ellenpropagandájának

144 Ki a Stürmerrel! *Nemzeti Újság*, 1939. március 23. 10.

145 Nem fogja elérni, hogy elterrorizáljon a véleménynyilvánítástól. *Nemzeti Újság*, 1939. március 24. 6.

146 Teleki szegedi beszédével megindult az országos választási harc. *Nemzeti Újság*, 1939. május 12. 1–5.

147 TELEKI Pál: A választás – egy lépés a magyarság útján. *Nemzeti Újság*, 1939. május 27. 1–2.

148 PINTÉR István: A kényszerpályára szavazó ország – 1939. In: HUBAY László (szerk.): *Parlamenti választások Magyarországon 1920–2010*. Budapest, Napvilág, 2010. 176–207.

149 PELLE (2001): 16.

150 A helyzet parancsa. *Nemzeti Újság*, 1939. június 3. 1–2.

állításával szemben lelkiismeretesen közvetítette a hazai katolikusok számára a Szentszék erkölcsi útmutatásait, továbbá – rációfólya Szekfü Gyula 1947-es közlésére – nincs nyoma annak, hogy „pro-hitlerista” cikkeket közöltek volna a fiatalabb generációk feltételezett igényeinek kielégítésére. A *Nemzeti Újság* ezzel szemben azt sürgette, hogy a konzervatív tábor és a kormánypárt egyértelműen határolódjon el a nemzet és a kereszténység jövőjére veszélyesnek ítélt szélsőjobbaldali mozgalmaktól.

A német- és a szélsőjobbaldal-ellenes elköteleződés nem jelentette azt, hogy a KSV publicistái egyetértettek volna a népfrontpolitika felvetésével, éppen ellenkezőleg: a *Nemzeti Újság* szerzői kifejezetten tiltakoztak ennek gondolata ellen, mert úgy vélték, hogy ez hiteltelenítené álláspontjukat a jobbaldali olvasók szemében azok antiliberális és szociáldemokrata-ellenes beállítódása miatt. A KSV – ahogyan korábban sem – nem a liberális demokrácia nézőpontját képviselte, sőt arra is hajlandó volt, hogy támogassa a kormányok azon törekvéseit, hogy a zsidóság rovására, súlyos jogfosztásokkal hozott intézkedések útján kíséreljék meg „kifogni a szelet” a szélsőjobbaldal vitorlájából.



## Az Új Nemzedék 1936–1939 között

Az 1930-as években a katolikus sajtó egyik legfontosabb vállalkozásának az *Új Nemzedék* című, délben megjelenő politikai napilap számított, amit elsősorban a lap példányszáma magyaráz. A korábban átlagos olvasottságú kiadványt ugyanis 1932 szeptemberében, a gazdasági világválság következményeire reagálva a kiadó, a Központi Sajtóvállalat (KSV) átalakította, árát négy fillérre, terjedelmét pedig hat oldalra csökkentette.<sup>1</sup> A felelős szerkesztői pozícióból eltávolították az azt 1921 óta betöltő Cavallier Józsefet – ami súlyos sérelmet jelentett a számára<sup>2</sup> –, és a posztot Saly Dezsőre bízta, akit még a szigorú kritikus, Nyisztor Zoltán is tehetséges, elhivatott vezetőnek tartott.<sup>3</sup> Saly a katolikus sajtó kipróbált munkatársának számított, hiszen 19 évesen kezdett cikkeket írni az *Alkotmány*ba, a Néppárt központi napilapjába. Az első világháború után a KSV reggeli lapjának, a *Nemzeti Újságnak*, majd a konzervatív *Budapesti Hírlapnak* a munkatársa lett, innen került az *Új Nemzedék* élére.<sup>4</sup>

Saly 1932-ben jelentősen átalakította a lapot, amely a rövidebb cikkeknek és a sok riportnak köszönhetően könnyebben fogyaszthatóvá vált a tömegek számára.<sup>5</sup> Az ezután bulvárlapként megjelenő orgánus olvasottsága óriási mértékben felfutott, 1934-ben napi példányszáma százezer fölé került.<sup>6</sup> Saly szakmai programjának ugyanakkor a minőségre való törekvés alkotta a lényegét. Nem sokkal pozícióba kerülését követően (talán a KSV piacszerzési törekvéseinek részeként) alkalmat nyílt arra, hogy Tömeg és újság címmel előadást tartson a rádióban, amelyben azt fejtegette, hogy

„a magyar sajtó, híven régi nagy tradícióihoz, soha sem szállt alá a műveletlen tömegek nivójára, hanem ellenkezőleg, mindig nagy eszmei célokat szolgálva, ezeket a tömegeket emelte magához egy magasabb kultúra régióiba. Rámutatott arra is, hogy a mai súlyos időkben, amikor a könyv is nehezen megszerezhető értékké vált, az olcsó újság fokozottan tölti be hivatását.”<sup>7</sup>

Az *Új Nemzedék* – egy munkatársának visszaemlékezése szerint – nem világnézeti elköteleződésének, hanem mozgékony szerkesztésének és szemfüles bulvárjellegének eredményeként érte el jelentős olvasottságát.<sup>8</sup> Ennek köszönhetően a Gömbös-kormány figyelmét

1 Esztergomi Prímási Levéltár (a továbbiakban: EPL) Cat. 56/123-1937. Zichy János Serédi Jusztiniánnak, 1932. augusztus 18.

2 Ez derül ki abból a levélből, amit Tormay Cécile intézett Cavallierhez. Egyben megerősíti, hogy a lap átalakításának valóban szakmai indokai voltak, hiszen az újságíró – mintegy ellentételezésként – a Keresztény Párt főtítkárává kérték fel. Amint Tormay utalt rá: „Az Új Nemzedék a párt lapja – a párt főtítkári pozíciója pedig nagyon befolyásos pozíció. Azzal, hogy ezt felajánlotta a párt és maga elfogadta, kitöri a rosszindulat méregfogait.” Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára 426 – Cavallier József iratai. II/1. Tormay Cécile Cavallier Józsefnek, 1932. augusztus 25.

3 NYISZTOR Zoltán: *Vallomás magamról és kortársaimról*. Róma, Magyar Ny. St. Gallen, 1969. 163–164.

4 HALÁSZ Péter: Búcsú Saly Dezsőtől. *Amerikai Magyar Népszava*, 1984. február 10. 9.

5 SAÁD Béla: *Tíz arckép*. H. n., Ecclesia, 1983. 83.

6 EPL Cat. D/c/3247-1934. Czapik Gyula jelentése, 1934. szeptember 10.

7 Tömeg és újság, 8 *Órai Újság*, 1932. szeptember 29. 6.

8 A *Vigília* beszélgetése Doromby Károllyal. *Vigília*, 1982/3. 207. Ezt megerősíti Mikes György visszaemlékezése is, miszerint a második világháború előtti évek legemlékezetesebb címadása ehhez a laphoz kötődik. Egy nap ugyanis az *Új Nemzedék* címlapján a következő szerepelt: Elmaradt a mai napra várt szenzáció. MIKES György: A pocsékság nagydíja. *Amerikai Magyar Népszava*, 1983. augusztus 26. 11.

is felkeltette. Antal István, Gömbös sajtófőnöke 1935-ben kísérletet tett arra, hogy a lapot megszerezze a kormány számára, ezért – a tetemes adósságállománnyal küszködő KSV anyagi támogatását ígérve – javaslatot tett arra, hogy az *Új Nemzedék* kiadására hozzanak létre egy részvénytársaságot, amelyben Gömbös köre 51%-os tulajdonjogot szerzett volna. A terv nem valósult meg, a kormány 1936 nyarán inkább – Hubay Kálmán szerkesztésében – saját délutáni lapot indított *Esti Újság* címmel. Ez a katolikus tömeglap konkurensévé vált, a két szerkesztőség között éles csatározások zajlottak le.<sup>9</sup>

Az *Új Nemzedék* ugyanakkor komoly problémákat okozott fenntartójának, hiszen a katolikus klérus köreiben, sőt a püspöki karban is sokan úgy vélték, hogy az túl nagy engedelményeket ad a tömegek elvárásainak a katolikus erkölcstan rovására. A lapról 1934-ben jelentést készítő Czapik Gyula azt hangsúlyozta, hogy a szerkesztőség erősen függ anyagilag a kormánytól és a bankoktól, ami nehezíti a katolikus álláspont képviselését. Ezért az *Új Nemzedék*et inkább csak jóindulatú, semleges lapnak ítélte, amelynek készítői a példányszám őrzésére hivatkozva elzárkóztak a változtatásoktól.<sup>10</sup> 1934 szeptemberében a püspöki kar is magáévá tette ezt a felfogást, és azt az elvárást fogalmazta meg, hogy a napilap több katolikumot tartalmazzon, de úgy, hogy ne befolyásolja kedvezőtlenül a lap nagy elterjedtségét.<sup>11</sup>

A klérus panaszai azonban nem szűntek meg. Czapik 1935 végén, a KSV vezetőivel tartott megbeszélésen kijelentette: „Jelenleg épp a katolikus közönség rétegeiben nagyok a kifogások lapjaink ellen, legfőképp az *Új Nemzedék* ellen, amelyik katolikusnak egyáltalán nem mondható.” Nehezményezte például, hogy a lap nem állt ki Serédi Jusztinián hercegprímás házassági törvényjavaslata mellett,<sup>12</sup> a Magyar Távirati Iroda híreit nem fogalmazta át katolikus szellemben, dicsérte a hit ellenségeit, nem foglalkoztatta a katolikus írókat, ellenben erkölcstelen illusztrációkat, például női lábakat gusztáló férfiáról készült rajzokat közölt. Arra intette a lapkészítőket, hogy „még a betegesen kritizáló közönségre is legyenek tekintettel, mert ne felejtsek, hogy ezek a betegesnek feltűnő kat[olikus] követeléseknek képviselői agítálnak legjobban a KSV ellen, éppen katolikus berkekben”. Arra figyelmeztetett, hogy „a munkatársaknak nincs meg a katolikus gondolkodása és élete”, holott a lapokat a közvélemény azért respektálja, mert a katolicizmus reprezentánsainak tekinti őket.<sup>13</sup> 1936-os jelentésében Czapik újra a katolikus irány erőteljesebb érvényesítését követelte az *Új Nemzedéktől*.<sup>14</sup>

Ez a hagyományos felfogás ugyanakkor elfedte azt az egyház számára is jelentős tényt, hogy a bulvárlap az emberek igen széles tömegeit érte el, így lehetősége nyílt befolyásolni olyan olvasókat is, akiket a katolicizmus egyéb kommunikációs eszközeivel nem sikerülhetett. Az intranzigens katolikusok egyik legfontosabb orgánuma, a jezsuita Bangha Béla által

9 Minderről részletesebben lásd KLESTENITZ Tibor: A Központi Sajtóvállalat Gömbös Gyula miniszterelnöksége (1932–1936) idején. In: Uő – Sz. NAGY Gábor (szerk.): *Médiatörténeti tanulmányok 2014*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015. 212–233.; Uő: „A rendes mederben javul a miniszterelnök állapota.” A KSV-lapok, az *Esti Újság* és Gömbös Gyula utódlásának kérdése. *Média-kutató*, 2014/2. 87–95.

10 EPL Cat. D/c/3247-1934. Czapik Gyula jelentése, 1934. szeptember 10.

11 BEKE Margit (szerk.): *A magyar katolikus püspökkari tanácskozási története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között*. München–Budapest, Aurora, 1992. 992. II. kötet, 61.

12 CSÍKY Balázs: Serédi Jusztinián házassági törvényjavaslata. In: GERGELY Jenő (főszerk.): *Fejezetek a tegnap világából. Tanulmányok*. Budapest, ELTE BTK, 2009. 197–213.

13 EPL Cat. 56/123-1937. Bizalmas ankét a KSV ügyében 1935. december 29-én.

14 EPL Cat. D/c/3090-1936. Czapik Gyula jelentése, 1936. szeptember 30.



létrehozott *Magyar Kultúra* egyik szerzője 1940-ben már ennek a szempontnak a fontosságát hangsúlyozta, és arra igyekezett ösztönözni, hogy a realitásokkal számolva ítéljék meg a KSV-lapok teljesítményét. Ijjas Antal véleménye szerint:

„hírszolgálatuk részrehajlhatatlan, kitűnő, viszont a cikkanyagon túl nélkülözi az erősebb hatású és sugalló erejű publicisztikai műfajokat. [...] Még a katolikus déli lap, az *Új Nemzedék* is elsősorban az események helyes látására kíván nevelni, a tárgyi valóságra. A hasonló árú (6 filléres) esti lapok közt ez a legnagyobb terjedelmű, a falu számára igen sokhelyütt az egyetlen napilap, tehát teljes hírányagközlésre kell törekednie. Publicisztikai műfajokban ezért ő is kevesebbet ad.”<sup>15</sup>

Jelen tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy az *Új Nemzedék* 1936 és 1939 közötti korszakának legfontosabb jellegzetességeit, politikai és közéleti irányvonalának változásait mutassam be, választ keresve arra a kérdésre, hogy mennyiben lehetett igazuk a lap egyházi kritikussainak: valóban nélkülözte-e a kiadvány a katolikus értékeket. Ez azért is fontos feladat, mert a szakirodalom korábban szinte teljesen figyelmen kívül hagyta a témát.<sup>16</sup>

## A háromfrontos küzdelem: 1936–1938

Az *Új Nemzedék* szerkesztősége az 1930-as évek közepén három fő ellenfelet azonosított, amelyekkel szemben igyekezett védelmébe venni a katolikus társadalom érdekeit. Így Gömbös Gyula vezérelvű társadalomszervezési kísérletét, illetve a kormányfő halála után az annak politikai örököseként számon tartott csoportosulást, amelyet Sztranyavszky Sándor és Marton Béla neve fémjelzett; az antiklerikális és ateista tendenciái miatt mereven elutasított kommunista, szociáldemokrata irányzatokat; valamint az újpogánysággént megnevezett, a katolicizmussal szemben szintén ellenséges szélsőjobboldalt.

Gömbös Gyula halála után, 1936 októberében az *Új Nemzedék* szerzője úgy vélte, hogy a keresztény közvélemény jogosan követeli a néhai kormányfő által megbontott lelki béke helyreállítását, aminek része a Gömbös-féle dömpingsajtó felszámolása is. Nem kisebb tekintélyre, mint Serédi Jusztinián hercegprímásra hivatkozott, aki a katolikus nagygyűlés záróbeszédében fejtette ki nézeteit.<sup>17</sup> A lap a Gömbösre jellemző, magával ragadó szónoklatok helyett inkább szürke, de hatékony aprómunkát kívánt a kormánytól: „Olyan embereknek kell most jönniök, akik a kereszténységről kevesebbet fognak beszélni, de megvalósítják azt! Nem merész újtókra vágyódunk, nem új honfoglalókra, [...] hanem hangos reklám nélkül cselekvő keresztényekre.”<sup>18</sup> A népszerű olvasói levelezőrovatban szintén megjelent a követelés, hogy az új kormány számolja fel a korábbi időszak propagandalapjait, és teremtsen konszolidált körülményeket a sajtópiacon: „Alapvető törvénye volna a hivatalos újságírásnak az, hogy a valóságnak éppen az ellenkezőjét írja és a nagyközönséget a való helyzetről »csak azért se« informálja? Vagy talán

15 Ijjas Antal: Magyar sajtó 1940-ben. II. *Magyar Kultúra*, 1940/22. 149.

16 Lásd jelen kötetben „A Nemzeti Újság az 1930-as évek második felében” című tanulmányt.

17 A keresztény és nemzeti közvélemény egységesen követeli. *Új Nemzedék*, 1936. október 9. 3. A korszak nagygyűléseiről részletesen lásd GIANONE András (szerk.): *Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1933–1947. Válogatott beszédek és tudósítások*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017.

18 Menjünk csak vissza Krisztushoz... *Új Nemzedék*, 1936. október 15. 3.

nagyon célirányos, hogy az emberekbe beleneveljék a bizalmatlanságot a nyomtatott betűvel szemben?”<sup>19</sup> – tette fel a költői kérdést egy olvasó.

Az *Új Nemzedék* megfelelő kormányfőnek ítélte Darányi Kálmánt, akit rendszeresen védelmébe vett a Marton-csoport támadásaival szemben.<sup>20</sup> A lap értelmezése szerint Martonék nem tudták feldolgozni a hatalom elvesztését, valódi társadalmi bázissal pedig, a korábbi korszak erőszakos pártszervezési törekvéseinek dacára, nem rendelkeztek. Egy esetleges kísérlet a részükről a régi módszerekhez való visszatérésre viszont „szembetalálná magát az ország egységes, kemény és könyörtelen visszautasításával”.<sup>21</sup> A lap október végén elégedetlenkedni kezdett a hatalomátvétel tempójával, és – összhangban a KSV gazdasági érdekeivel – sürgetni kezdte, hogy Darányi számolja fel végre a dömpingsajtót, hiszen a számára „ez lesz a legjobb közvéleményszerző sajtópolitika!”<sup>22</sup>

A két nagy ideológiai veszélyforrás közül kezdetben az *Új Nemzedék* egyértelműen a bolsevizmust ítélte súlyosabbnak, a nemzetiszocialista újpogányságot pedig inkább csak ennek összefüggéseiben támadta. Jól mutatja ezt az 1936-ban kitört spanyol polgárháború megítélése, amely elsősorban a köztársaságiak antiklerikális tendenciái miatt tűnt fenyegetőnek a szerkesztőség számára. 1936 szeptemberében a lap beszámolt XI. Pius pápának a spanyol menekültekhez intézett beszédéről. Ebben egyrészt figyelmeztette a vörös veszély „szálláscsinálói” lett politikusokat, de – egyértelműen a nemzetiszocializmusra célozva – azokat is, akik „különbséget tesznek a katolikus vallás és a politikai vallás között”.<sup>23</sup> A spanyol polgárháborút a publicisták azért is aggódva figyelték, mert attól tartottak, hogy a hazai munkásságra is radikalizáló hatással lesz. Ennek kapcsán elítélték a magyar szociáldemokratákat, mivel a forradalom ügye mellett kiállva gyűléseket tartottak, agitáltak, és állítólag kényszerítették a szervezett munkásokat, hogy szerény bérükből adakozzanak a spanyol elvtársak javára.<sup>24</sup> Ezzel szemben az *Új Nemzedék* erélyes hatósági fellépést, a „sajtóizgatás” megszüntetését, a párt azonnali megrendszabályozását követelte.<sup>25</sup>

A német nemzetiszocializmus kapcsán a lap hozzáállása némi határozatlanságot mutatott. 1936 novemberében például a berlini tudósító azt hangoztatta, hogy Adolf Hitler rendkívül fontosnak tartja a jó viszony helyreállítását az egyházzal.<sup>26</sup> Ugyanakkor az egyházellenes támadások fokozódásáról is rendszeresen hírt adott. Decemberben például ismertette a berlini hivatalos pártlap, az *Angriff* írását, amely „gúnyolja az egyházat, mert ott mindenki egyforma, zsidók, feketék, indiánok egyenlő jogokat élveznek a fehérekkel”, mert számára „az egyén lelki épsége előbbre való a faj tisztaságánál”, és mert „a zsidók és különböző szakadarak a pápával együtt arra törnek, hogy megsemmisítsék a faji öntudatot a legnagyobb germán államban”.<sup>27</sup>

A népfront létrehozásának gondolata, tehát a baloldallal való összefogás a nemzetiszocialista terjeszkedéssel szemben ugyanakkor elképzelhetetlennek tűnt. A KSV aggodalommal

19 Mire való volt? *Új Nemzedék*, 1936. október 8. 4.

20 ERŐSS Zsolt: A martonizmus felszámolása. A Nemzeti Egység Pártjának átszervezése 1936-ban. *Századok*, 2011/1. 182–195.

21 Lehiggadt. *Új Nemzedék*, 1936. október 22. 1–2.

22 Hangos. *Új Nemzedék*, 1936. október 29. 1.

23 Fehér galamb. *Új Nemzedék*, 1936. szeptember 16. 1.

24 Nyílt kihívás! *Új Nemzedék*, 1936. szeptember 22. 1.

25 Huszonnégy. *Új Nemzedék*, 1936. szeptember 27. 1.

26 Feltűnő berlini hír Pacelli bíboros és Hitler találkozásáról. *Új Nemzedék*, 1936. november 22. 5.

27 Az *Angriff* újabb brutális támadása a katolikus egyház ellen. *Új Nemzedék*, 1936. december 16. 2.

követte a nemzetközi fejleményeket, különösen azt, hogy Maurice Thorez, a Francia Kommunista Párt vezetője 1936 áprilisában meghirdette a nemzetiszocialista veszéllyel szemben a „ki-nyújtott kéz” politikáját a katolikus munkásság irányába.<sup>28</sup> Az elzárkózó álláspont igazolására az *Új Nemzedék* 1937 decemberében idézte Jean Verdier párizsi érsek üzenetét a hívekhez, ami szerint csak akkor jöhetne létre együttműködés, ha a kommunisták lemondanak a katolikus hitigazságokkal ellentétes nézeteikről, tehát ha megszűnnek kommunistának lenni.<sup>29</sup>

## A nemzetiszocialista kihívás súlyának tudatosulása

A németországi nemzetiszocializmus és a magyarországi szélsőjobboldali mozgalmak 1938-tól kerültek igazán előtérbe az *Új Nemzedék* hasábjain, hiszen ezek ekkor már közvetlenül érzékelhető hatással voltak a hazai katolicizmusra. Az első meghatározó eseményt az jelentette, hogy 1938 januárjában a német katolikusoknak megtiltották a részvételt a budapesti eucharisztikus világkongresszuson,<sup>30</sup> noha addigra már mintegy tizenötezer fő jelentkezett. A tiltás technika-ilag „csupán” arra vonatkozott, hogy a Magyarországra utazó hívek legfeljebb tíz márka készpénzt vihetek volna magukkal – ez azonban gyakorlatilag lehetetlenné tette a kiutazást.<sup>31</sup>

A hír az *Új Nemzedék* egyes olvasóit szolidaritási akcióra sarkallta. Zaymus Gyula budapesti plébános olvasói levelében ingyen szállást és ellátást ajánlott fel néhány zarándoknak, remélve, hogy példája ragadós lesz.<sup>32</sup> A felhívás talált is néhány követőre,<sup>33</sup> azonban a lelkes felajánlások természetesen nem segíthettek a probléma lényegén. Nagyobb jelentőséggel bírt, hogy a magyar katolikus közvélemény befolyásolása érdekében azonnal megindult a szélsőjobboldali propaganda, amit a szerkesztőség igyekezett ellensúlyozni. A Láthatatlan Front nevű szerveződés például német nyelvű röpiratban bizonygatta, hogy a magyar katolikusok többsége megértéssel fogadta a német tiltást, mivel belátta, hogy a világkongresszus voltaképpen a Harmadik Birodalom elleni tüntetés lesz.<sup>34</sup> Ezért a német döntés „a magyar nemzeti érzést és a német–magyar barátságot [...] a legkevésbé sem fogja érinteni”. Az *Új Nemzedék* szerkesztősége a röpiratot felháborítónak találta, amelynek szerzői kilökték magukat a magyar nép közösségéből,<sup>35</sup> és lényegében hazaárulást követtek el.<sup>36</sup> Ugyanakkor megkísérelték azzal megnyugtítani a közvéleményt, hogy a magyar szélsőjobboldal akciója nem fogja

28 HANTOS-VARGA Márta: Mérgezett gyógyszer? Marxista együttműködés-javaslatok és azok katolikus recepciója 1937-ben. *Történelmi Szemle*, 2018/1. 70.

29 A francia kommunisták csak akkor foghatnak kezét a katolikusokkal, ha – megszűnnek kommunistának lenni! *Új Nemzedék*, 1937. december 24. 3.

30 A témáról részletesen lásd GERGELY Jenő: *Eucharisztikus világkongresszus Budapesten / 1938*. Budapest, Kossuth, 1988.

31 Nem tilalom, csak „segítség nem nyújtás”... Hogy áll az Eucharisztikus Világkongresszus német résztvevőinek ügye. *Új Nemzedék*, 1938. január 27. 10.

32 Az *Új Nemzedék* levelesládája. *Új Nemzedék*, 1938. január 28. 4.

33 A példa vonz. *Új Nemzedék*, 1938. január 30. 5.; Az *Új Nemzedék* leveles ládája. *Új Nemzedék*, 1938. február 10. 4.

34 A Láthatatlan Front a korabeli rendőrségi jelentés szerint a nemzetiszocialista frakciók párton felüli szervezeteként működött, és „Szálasiéknak ez a röpirat volt az első nyílt kiállása a német érdekek mellett”. Kovács Tamás (szerk.): *Rendőrségi célkeresztben a szélsőjobb. Dr. Sombor-Schweinitzer József feljegyzése a szélsőjobboldali mozgalmakról, 1932–1943*. Budapest, Gondolat, 2009. 56.

35 Példátlan denúnciáció! A Láthatatlan Front német illetékes helyekhez címzett röpirata az Eucharisztikus Kongresszus ellen. *Új Nemzedék*, 1938. január 30. 3.

36 Megrendült. *Új Nemzedék*, 1938. február 1. 1.

elnyerni a német állam vezetőinek rokonszenvét.<sup>37</sup> Ez igencsak távol állt a valóságtól, hiszen a német hivatalos körök szintén nemzetiszocializmus-ellenes tüntetésként tekintettek a világkongresszusra.<sup>38</sup> Az *Új Nemzedék* hasábjain később is érzékelhető a törekvés a nemzetiszocialista mozgalom és a német állam megkülönböztetésére. Ennek azért lehetett jelentősége, mert 1938 márciusában Ausztria megszállása komoly félelmeket váltott ki Magyarországon.<sup>39</sup> Az *Új Nemzedék* pár nappal az Anschluss után a német félhivatalos *Deutsche Diplomatisch-Politische Korrespondenz* egy cikkét idézte, amely a kommentár szerint azt sugallta, hogy a magyar nép számíthat a németek támogatására Trianon revíziójának kérdésében.<sup>40</sup>

A hazai szélsőjobboldallal szemben viszont a szerkesztőség kemény állami fellépést kívánt, azt hangsúlyozva, hogy az – bár csak keveseket képvisel –, veszélyes ellenfél, mert forradalmi eszközöket használ, hazugsággal és megfélemlítéssel dolgozik. A *Jövünk és leszámolunk* című nyilas röpcédulára reagálva a szerkesztőség nagy cikkben fejtette ki álláspontját. Eszerint egy forradalom csak akkor győzhet, ha a társadalom gyenge – most viszont nem ez a helyzet. A katolikus többség soha nem fog csatlakozni a lázadókhoz, mert tudja, hogy „mindenfajta felfordulásban, bármilyen jelszóval bárki ellen induljon is el, végül is az ő vezetői és hitvallói, az ő szervezetei, az ő értékei kerülnek terítékre és esnek áldozatul.”<sup>41</sup>

Az *Új Nemzedék* szerzői a szélsőjobboldali tömegbefolyásolással való tudatos szembeszállás fontosságát hangsúlyozták, ezért üdvözlötték azt a hivatalos bejelentést, hogy a kormány új szervezetet hoz létre a közvélemény irányítására.<sup>42</sup> Utaltak arra, hogy az Anschluss utáni helyzetet még veszélyesebbé teszi, hogy „a propagandának mesterei dolgoznak odaát”. A nemzeti öncélúság folytonos hangoztatása dacára az illetékesek mindeddig elmulasztották megszervezni a propagandát, de ma „egyenesen bűn volna, ha a hivatalos Magyarország tétlenül tűrné, hogy a tömegek mozgósításának modern eszközeit a felelőtlenség sajátítsa ki”<sup>43</sup> – vélekedtek.

## Szociális kérdés és „zsidókérdés”

Az *Új Nemzedék* önképében – összhangban a magyar bulvárlapok tradíciójával<sup>44</sup> – fontos szerepet játszott, hogy az olvasók „barátjának”, tanácsadójának és szószólójának tekintette önmagát. Jól látszik ez a KSV működésének huszadik évfordulóját ünneplő cikkben, amely „hiánypótlónak” nyilvánította a lap szerepét, és társadalmi hasznosságával magyarázta azt,

37 Láthatatlan Front. *Új Nemzedék*, 1938. február 16. 4.

38 Reinhard Heydrich birodalmi biztonsági főnök jelentése a budapesti Eucharisztikus Világkongresszusról a birodalmi kancelláriának 1938. május. In: HETÉNYI VARGA Károly: *Pásztor volt vagy béres? A Magyar Katolikus Egyház a Harmadik Birodalom árnyékában. Dokumentumok 1938–1941.* Budapest, Szent István Társulat, 2012. 93–94.

39 TURBUCZ Dávid: *A Horthy-kultusz 1919–1944.* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2015. 167.; KEREPESZKI Róbert: „A tépelődő gentleman.” *Darányi Kálmán (1886–1939).* Pécs–Budapest, Kronosz – Magyar Történelmi Társulat, 2014. 99–100.

40 Magyarországnak. *Új Nemzedék*, 1938. március 18. 1.

41 Maradunk – és emlékezünk! *Új Nemzedék*, 1938. március 29. 3.

42 Ennek háttéréről lásd HÁMORI Péter: Kísérlet egy „propagandaminisztérium” létrehozására Magyarországon. A Miniszterelnökség V., Társadalompolitikai Osztályának története, 1938–1941. *Századok*, 1997/2. 353–380.

43 Magyar propagandát! *Új Nemzedék*, 1938. április 5. 5.

44 KLESTENITZ Tibor: A politikai bulvársajtó megjelenése – egy új műfaj a budapesti sajtópiacon. In: Uő – PAÁL Vince (szerk.): *Véleménysajtótól a tömegsajtóig. Fejezetek a magyar újságírás történetéből.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 127–150.

hogy „olvasóivá, híveivé, barátáivá [tudott] tenni olyan tömegeket, amelyek azelőtt nem ismerték az újságolvasást”.<sup>45</sup> Ezt az imázst a szerkesztőség igyekezett folyamatosan megerősíteni, felhasználva a leghétköznapibb eseteket is. Hírt adott például arról, hogy egy vidéki bűntetőperben a védőügyvéd panaszt tett, mert az *Új Nemzedék* részletesen megírta a vádlottnak a kisemberek ellen irányuló visszaéléseit;<sup>46</sup> vagy arról, hogy a magántisztviselők köszönetüket nyilvánították a küzdelemért, amelyet a lap az érdeükben folytatott kedvezőbb jogszabályok elfogadásáért.<sup>47</sup> A lap igyekezett képet adni a kisemberek nehézségeiről. Cavallier József cikksorozatban mutatta be a szociális feszültségeket: a magántisztviselők körében nagy a munkanélküliség, a dolgozók többsége nem kapja meg munkája valós ellenértékét;<sup>48</sup> a folyamatos áremelkedés miatt sokan nem teljes tápértékű élelmiszereket fogyasztanak, ami idővel súlyos betegséget okozhat. Cavallier nyíltan kifejezte a hivatalos elvárásokkal szembeni társadalmi elégedetlenséget: „Mostanában túlságosan gyakran esik meg, hogy igénytelenséget és lemondást, összehúzódságot és áldozatosságot kötnek lelkünkre.”<sup>49</sup>

A szociális kérdés kezelésében az *Új Nemzedék* hasábjain jól érzékelhető változást hozott Darányi Kálmán győri beszéde 1938. március 5-én. A kormányfő kijelentette, hogy a zsidóság aránytalanul nagy szerepet játszik a gazdasági és kulturális élet bizonyos területein, ezért törvényhozási úton kell kiküszöbölni ezt az „igazságtalanságot” a társadalmi béke érdekében. Ezzel tehát lényegében arra tett kísérletet, hogy a szélsőjobboldal követeléseinek egy részét átvéve „kifogja a szelet” annak vitorlájából.<sup>50</sup>

A március 21-én megjelent Beszéljünk a zsidókérdésről című cikk teljesen átvette Darányi érvelését. Elfogadta, hogy létezik „zsidókérdés”, amit sürgősen rendezni kell, megakadályozandó, hogy az „mindig kérdés maradjon, gyúanyag, örökös alkalom a kedélyek felpiszkálására”. A várható nehéz időkben Magyarország nem engedhet meg bénító belső feszültségeket, szolt az érvelés, a rendezés ezért mindenki érdeke „magáig a zsidósáig, amely a riadt bizonytalanságnak mostani állapotát kétségtelenül a legrosszabbnak tartja”. Egyetlen tényezőnek érdeke csupán a halogatás, méghozzá „a felelőtlen demagógiának és lázításnak, amely alól egyszerre kicsúszik a talaj, ha ez a probléma [...] nyugvópontra jutott”.<sup>51</sup>

Gyorsan kiderült azonban, hogy a kormányfő koncepciója téves, és a zsidótörvény-tervezet nem elegendő arra, hogy lecsendesítse a társadalmat. A közbeszéd gyors radikalizálódásnak indult, a törvényjavaslat felkorbácsolta az antiszemita indulatokat.<sup>52</sup> Ez az *Új Nemzedék* hasábjain is jól érzékelhető. Május elején, a parlamenti végszavazás előtt a szerkesztőség már kevesellte Darányi elképzeléseit, kijelentve: „Mi az egész javaslatot tulajdonképpen csak kez-dőlépésnek tekintjük és eredményesnek majd csak akkor mondhatjuk, ha megteremti azt

45 Húszéves. *Új Nemzedék*, 1938. január 4. 1.

46 A mérleghamisítási bűnper egyik vádlottjának védője megtámadta – az *Új Nemzedék*et. *Új Nemzedék*, 1938. január 16. 2.

47 Iroda és iroda. *Új Nemzedék*, 1938. január 18. 4.

48 CAVALLIER József: Beszéljünk a magántisztviselőkről. *Új Nemzedék*, 1938. január 30. 9.

49 CAVALLIER József: Miből éljen a pesti ember? *Új Nemzedék*, 1938. február 9. 9.

50 KEREPESZKI (2014): 108–109.; UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérlege. Diszkrimináció és társadalompolitika Magyarországon 1919–1944*. Budapest, Jelenkor, 2016. 3. kiadás. 210–215. A kérdés sajtórepresentációjáról lásd JAKAB Attila: A magyarországi keresztény média a zsidótörvények idején 1938–1942. In: BRAHAM, Randolph R. (szerk.): *Tanulmányok a holokausztról. VII*. Budapest, Múlt és Jövő, 2017. 13–108.

51 Beszéljünk a zsidókérdésről! *Új Nemzedék*, 1938. március 21. 3.

52 KEREPESZKI (2014): 111–112.



az új korszellemet, amely nélkül mindenféle kormányzati intézkedés csak jó szándékú, de ügyefogyott kísérlet marad.”<sup>53</sup>

Darányi Kálmán a rendszert a nyilaskeresztesekkel való egyezés megkötésével igyekezett stabilizálni, akiknek a konszolidáció ígérete fejében parlamenti mandátumokat ígért – ez azonban nem találkozott a kormányzó és a konzervatív politikai elit egyetértésével. Az utódjaként kinevezett Imrédy Béla 1938 májusában a szélsőjobboldal korlátozásával kezdte meg munkáját, többek között azt is megtiltva, hogy köztisztviselők nyilas párttagságot létesítsenek.<sup>54</sup> Az *Új Nemzedék* teljes rokonszenvéről biztosította elképzeléseit, egy vezércikk méltatta, hogy Imrédy „jogosnak ismeri el a széles néptömegek vágyát a felemelkedésre, és képes is megvalósítani azt”, ezért kormányzásától „nagyszabású változások” remélhetők. Ugyanakkor azt is kijelentette: „Tőle várjuk, hogy véget vet a földalatti aknamunkának és a titkos csatornáknak való bujkálásnak. Mert ennek a nemzetnek szebb jövőjét nem a revolúció, hanem csak az evolúció hozhatja meg.”<sup>55</sup>

### Egy pécsi levélváltás és tanulságai – a nemzetiszocialista sajtó és az *Új Nemzedék*

A katolikus bulvárlap helyzetére a nyilas lapok támadásai is hatással voltak. Az 1937-ben egyesülő nyilas frakciók központi lapja, az *Összetartás* rendszeresen foglalkozott a szélsőjobboldal és a katolicizmus viszonyával.<sup>56</sup> 1937 nyarán például Nagy József szegedi káplán<sup>57</sup> írását közölte, amely elismerte a politikai katolicizmus jó szándékát, de leszögezte: „az eszközökben téved, mélységesen és nagyon téved, mert követője a rosszul értelmezett konzervativizmusnak”. A szerző szerint a katolikus elit a „baloldali térhódítás idején” is anakronisztikus, századrangú eszmékkel érvel, és nem érdekli az egyszerű nép jóléte. Bár nagyjából már elfogadta a fajvédő politika céljait, ám az alkotmányvédelem és az idegen befolyástól való félelem miatt mégis ugyanazt mondja, mint a baloldal. A katolicizmus hátráltatja a nemzeti kibontakozást, ha nem áll szívvel-lélekkel a nemzetiszocializmus mellé.<sup>58</sup> Az eucharisztikus világkongresszus német bojkottjának kitudódása után, 1938 januárjában az *Összetartás* arról írt, hogy szervezett sajtótámadás indult meg a vallásüldözéssel vádolt Németország ellen, ami „érthetetlen hamisítás”.<sup>59</sup>

A nyilas szerzők szerint az *Új Nemzedék*, „a haragos kis déli lap” kitűnt „színtelen állásfoglalásaival és karakán nyilasellenességgel, amit Isten tudja, miért, »keresztény« lobogóval takar”.<sup>60</sup> Azt is a „magát katolikusnak nevező sajtó” szemére vetették, hogy bizonyos „ismeretlen okok miatt” megfeledkezett igazi hivatásáról, azaz a „keresztényellenes” „zsidó” sajtóval

53 Tisztelt Ház! *Új Nemzedék*, 1938. május 8. 3.

54 SIPOS Péter: *Imrédy Béla (Politikai életrajz)*. H. n., Elektra Kiadóház, 2001. 27.

55 Férfi. *Új Nemzedék*, 1938. május 15. 1–2.

56 PAKSA Rudolf: *A magyar szélsőjobboldal története*. Budapest, Jaffa, 2012. 119.

57 Nagy József 1939-ben kilépett az egyházi rendből és a szélsőjobboldali *Magyarság* újságírójaként kezdett el dolgozni. BALOGH Gábor: *A római katolikus egyház és a nemzetiszocialisták Magyarországon. Főbb konfliktusalakzatok és modus vivendi*. Budapest, L'Harmattan, 2015. 112.

58 NAGY József: A politikai katolicizmus bírálata. *Összetartás*, 1937. június 27. 3–4.

59 Jobboldal és kereszténység. *Összetartás*, 1938. január 9. 10.

60 Így írnak ők. *Összetartás*, 1938. február 13. 4.



való küzdelemről, amit a Kálvintéri álnevű szerző 1912-ben megjelent röpirata rögzített. (Az álnév mögött Bangha Béla, a KSV szellemi irányítója állt.)<sup>61</sup> A cikk sugallata szerint ennek oka az volt, hogy zsidó tőkésék megvásárolták maguknak a KSV támogatását.<sup>62</sup>

Az *Összetartás* júniusban vitte tovább a témát, és arról cikkezett, hogy egyes zsidó cégek a nemzetiszocializmus erősödése óta valósággal üldözni kezdték keresztény alkalmazottaikat, amihez a KSV is csatlakozott. A vezetőség ugyanis állítólag a cég nyilasokkal rokonszenvezőnek tartott munkatársai, hat szerkesztőségi és kilenc kiadói hivatali alkalmazott ellen eljárást indított. A feltevés szerint a KSV „anyagi kapcsolatai miatt” szakított első éveinek antiszemitizmusával, és alkalmazta a zsidó származású Boldizsár Ivánt, Balassa Imrét, Müller Máriás Viktort, továbbá a „nem tiszta keresztény” Saly Dezsőt, akik állítólag nyomozást kezdtek a szélsőjobboldali munkatársak után. Az *Összetartás* kommentárja szerint a keresztény társadalom „érthető felháborodással” reagált az esetre.<sup>63</sup> Ennek bizonyítására közölte Darabos László káplán nyílt levelét, amely szerint „a keresztény párt és a KSV – még nem az Egyház. Ha valaki ezeket támadja, egyáltalán nem ellensége az Egyháznak.” Ezért felszólította a KSV-t, hogy „jóindulatú figyelemmel” kísérje a nemzetiszocialista mozgalmat. Az *Összetartás* ezt igyekezett a katolicizmuson belüli általános álláspontként feltüntetni, és több hasonló állásfoglalást közölt. Így például ismertette a várpalotai espereskerület KSV-nek küldött levelét, amely leszögezte: „Azt várjuk, hogy a sajtónkat ne nekünk kelljen noszogatni, hogy végre értse meg a korszellemet és tömegeink erőteljes, egyedül helyes keresztény nemzeti felfogását, hanem éppen ellenkezőleg.”<sup>64</sup>

Az *Összetartás*nak talán volt belső informátora a KSV-nél, hiszen a nyilas lap két olvasói levelet is közölt, amelyeket eredetileg az *Új Nemzedék*hez írtak. Az egyik, Esztergomban kelt szöveg arra hívta fel a figyelmet, hogy a katolikus lapok irányvonala, a Habsburg Ottó érdekében folytatott propaganda, illetve a „se fű, sem fa-politizálás” nem elégíthet ki senkit, hiszen a fizikai és szellemi munkásság, a tisztviselői kar és a földművesek ma már 80%-ban keresztény nemzetiszocialisták. Ha a KSV ezt nem veszi tudomásul, akkor elveszíti olvasóit. A másik, egy bizonyos Nagy István pécsi olvasó által írt levél hasonló gondolatokat fogalmazott meg:

„legyünk tisztában azzal, hogy ebben az országban igazi szociálpolitikát a mai rendszer nem fog csinálni. Egy gyökeres javulást csak gyökeres változás fog véghezvinni, [...] ha a hivatalos katolicizmus elmulasztja, hogy úgy mondjam, megkeresztelni azt a mozgalmat, mely minden bizonnyal rövid időn belül győzni fog, súlyos hibát követ el, melyért egyszer felelni fog.”<sup>65</sup>

Az *Új Nemzedék* is beszámolt ez utóbbi levélről, amelyre a szerkesztőség magánlevélben válaszolt: eszerint valójában egyetlen személy ellen indult vizsgálat, aki a KSV előfizetési listáit kiszolgáltatta egy hetilapnak, továbbá pártszervezési megbízása volt, és pár kollégáját valóban be is szervezte. Két nappal a magánlevél feladása után az *Összetartás* nyilvánosságra hozta a Péccsett keltezett olvasói levelet, július 10-én pedig a posta visszahozta az *Új Nemzedék* szer-

61 KLESTENITZ Tibor: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon, 1896–1932*. Budapest, CompLex, 2013. 110.

62 A *Társadalmunk*, a *Szív* és a katolikus sajtóegyesület háborúelőtti kiadványai a zsidó sajtóról. *Összetartás*, 1938. március 6. 11.

63 Nyomozás, elbocsátás és felfüggesztés a Központi Sajtóvállalatnál. Ok: nemzetiszocialista gyanú. *Összetartás*, 1938. június 12. 1.

64 Darabos László római katolikus káplán levele az *Összetartáshoz*. *Összetartás*, 1938. június 26. 1.

65 Levelek, melyekhez nem kell magyarázat. *Összetartás*, 1938. július 2.

kesztőségébe a Nagynak írt választ, a „címzett ismeretlen” jelzéssel. A lap pécsi tudósítója erre kutatni kezdett, de egyetlen Nagy István nevű lakost sem talált a feladón szereplő Zerge utcában. A szerző tehát fiktívnek bizonyult, az *Új Nemzedék* szerkesztősége pedig kijelentette, hogy nem tudja elfogadni a közélet efféle „újításait”.<sup>66</sup>

Ekkor azonban érdekes fordulat történt: a cikk megjelenését követően Nagy István újra levelet küldött Pécsről. Eljárását azzal mentegette, hogy nem várt érdemi választ, ezért nem adta meg valódi címét. Úgy vélte, az igazi hiba „ott kezdődött, hogy Önök kezdettől fogva szembehelyezkedtek azzal a mozgalommal, melyet tulajdonképpen Önöknek kellett volna életre hívnioi”. Ezután azt fejtegette, hogy csalódott a politikai rendszerben, hiszen Imrédy miniszterelnökként nem tett népjóléti intézkedéseket. Saly Dezső feltételelesen ugyan, de hitelesnek fogadta el a levelet, és arról győzködte az olvasót, hogy Imrédytól gyökeresen új politika várható, de idő kell, míg előkészíti annak végrehajtását. Bár megértőnek mutatkozott Nagy érvei előtt, azt hangoztatta, hogy méltatlanok lennének az olvasó szeretetére, ha „a mai külső és belső veszedelmekkel terhes helyzetben a vakmerő sötétbeugrást tüntetnők fel a legcélravezetőbb politikának”.<sup>67</sup>

Mint ebből a cikkből is látszik, Saly óvatosan járt el, hiszen bizonyára nem akarta elveszíteni a szélsőjobboldali jelszavak iránt nyitott olvasóit sem. Az *Összetartás* viszont éppen ennek ellenkezőjében volt érdekelt, ezért igyekezett továbbra is napirenden tartani a KSV belső vizsgálatának ügyét. A nyilas lap arról írt, hogy a katolikus vállalat vezetői kihallgatták az összes nemzetiszocialista-gyanús munkatársat, összesen 16 főt. A vizsgálatot mások mellett Saly Dezső irányította, aki állítólag „bitang hazaárulónak” nevezte az egyik érintettet. A Nagy Istvánnak szóló cikkről előzetesen óriási vita zajlott a szerkesztőségben, ezért aztán sokat finomítottak rajta, főleg miután kiderült, hogy az *Összetartás* által közölt levelet tényleg az *Új Nemzedék* egyik olvasója írta.<sup>68</sup>

A nyilas lap később azzal igyekezett lejáratni Salyt, hogy „félzsidó” származású, és hogy magánbeszélgetéseiben szívesen alkalmazza a „maga nyilas, magával nem tárgyalok” fordulatot. A vádak szerint a KSV nem az egyre gyérülő előfizetésekből működött, hanem a zsidó támogatásokból, főleg Kornfeld Móric báró pénzéből. Nem elvi alapon, hanem „júdás-pénzért” nem volt antiszemita tehát.<sup>69</sup> Az *Összetartás* 1939 januárjában azzal vádolta az *Új Nemzedéket*, hogy „jobboldali félvér zsidó” szerkesztőjének mesterkedései miatt nem közölt a zsidó szereplőket hátrányosan érintő híreket, viszont rendszeresen címlapon hozott „zsidó koholmányokat”. A szerző ezért azt követelte, hogy a katolikusok oldják fel a „megvesztegető köteléket” Kornfeld Móric sajtóalapjával.<sup>70</sup>

A cikk miatt a KSV sajtópert helyezett kilátásba, amire az *Összetartás* a radikalizmus „logikájának” megfelelően újabb provokatív állításokkal válaszolt, például hogy Saly Dezső a zsidó bankoktól nagy összegeket kap kölcsön.<sup>71</sup> A szélsőjobboldali lap később még azt is fegyvertényként könyvelhette el, hogy a KSV-t elítélő egyházi dokumentumokat szivárogo-

66 „Levelek, melyekhez nem kell magyarázat.” *Új Nemzedék*, 1938. július 11. 9–10.

67 Levél, amelyhez magyarázat kell. *Új Nemzedék*, 1938. július 13. 9–10.

68 Kémszervezet a Központi Sajtóvállalatnál. Feladat: annak kiderítése, hogy ki nemzeti szocialista. *Összetartás*, 1938. július 31. 6.

69 A Központi Sajtóvállalat zsidó pénzért katolikus cégér alatt durván üldözi a nemzeti szocialistákat. *Összetartás*, 1938. augusztus 14. 5.

70 Tannenzapf-Pathe Nathan és a Katolikus Sajtóvállalat. *Összetartás*, 1939. január 8. 7.

71 Néhány szó a Központi Sajtóvállalatról és Saly Dezsőről. *Összetartás*, 1939. január 16. 3.

tatott ki. A Budapest-Herminamezői Egyházközség január 29-i ülése megállapította, hogy az erkölcstelen képek és hirdetések miatt többször tiltakoztak a vállalatnál, és újra kérték ezen gyakorlat megszüntetését, valamint a felelősök megbüntetését. Az egyházközség tiltakozott, mivel a KSV „lapjaiban állandóan hatalmas, rikító, sokszor teljes oldalakat betöltő, zsidó cégi hirdetéseket közöl”.<sup>72</sup> Az esetet a KSV számára még kellemetlenebbé tette, hogy Herminamező plébánosa az AC vezetője, Mihalovics Zsigmond volt.

Az *Új Nemzedék* ellen a szélsőjobboldal intenzíven használta a propagandaszólamokat, sokszor igen rafináltan igyekezve hitelesíteni azokat. Márciusban például Egerben lépett fel néhány, önmagát a KSV előfizető-gyűjtőjének kiadó személy, akik azt állították, hogy a vállalatban zsidó tőkeérdekeltség van. A híresztelések bizonyára igen elterjedtek voltak, hiszen a KSV vezetősége kénytelen volt külön nyilatkozatban cáfolni azokat.<sup>73</sup>

## Szociális demagógia, radikalizmus – és ezek határai

A náci Németország terjeszkedése, a hazai szélsőjobboldal megerősödése, valamint az egyre erősödő szociális elégedetlenség az *Új Nemzedék* munkatársait is arra ösztönözte, hogy felsorakozzanak Imrédy Béla kormánya mögött. Miután a kormányfő – németországi utazásának hatása alatt – 1938 szeptemberében szociális reformprogramot jelentett be,<sup>74</sup> a lap lelkesedve üdvözölte radikálisnak, de egyben célszerűnek minősített elképzeléseit,<sup>75</sup> majd 1938 belpolitikai feszültségekkel terhes őszén változatos formákban szólította fel olvasóit – Imrédy jelszavát ismételve<sup>76</sup> – egységre és fegyelemre.<sup>77</sup> Az *Új Nemzedék* a szociális demagógia húrjait pengetve hangsúlyozta, hogy a rendkívüli idők „rendkívüli rendszabályokat követelnek”, egy vezércikke szerint például a válságot kihasználó árdragítók fellépése aktuálissá teszi a szerkesztőség korábbi követelését a spekulációból keletkezett vagyonok köztulajdonba vételéről.<sup>78</sup>

Miután Imrédy Béla – felhasználva a bécsi döntés utáni eufóriát – kísérletet tett a rendeleti alapú kormányzás megteremtésére, 1938 novemberében kormányválság alakult ki.<sup>79</sup> A keresztény párt hosszas habozás után kiállt a kormányfő mellett, amit az *Új Nemzedék* úgy értékelt, hogy „ezzel az egész magyar jobboldali közvélemény véleményét tolmácsolta”.<sup>80</sup> A szerkesztőség az eseménysort igyekezett úgy beállítani, mint támadást Imrédy politikája ellen.<sup>81</sup> A lap vezércikke szerint

„minden olyan kormányt, vagy kísérletet irgalmatlanul elsöpör a közvélemény, amely többek közt a zsidókérdés radikális és intézményes megoldását elaludni [...] hagyná, [...] ne higgye senki, hogy azok a programadások és követelések, amelyek a földbirtokreform irányában elhangzottak, megint

72 A Herminamezői Egyházközség levele a Központi Sajtóvállalathoz. *Összetartás*, 1939. február 19. 2.

73 A Központi Sajtóvállalat igazgatósága: Óvás! *Új Nemzedék*, 1939. március 19. 6.

74 SIPOS (2001): 32–33.; UNGVÁRY (2016): 233.

75 A munka. *Új Nemzedék*, 1938. szeptember 7. 1.

76 Imrédy szózata a nemzethez. Egység és fegyelem. *Új Nemzedék*, 1938. szeptember 22. 7.

77 Fegyelmet! *Új Nemzedék*, 1938. szeptember 22. 3.; KOKAS Miklós: A következő három hónap egységes magyar társadalmat követel! *Új Nemzedék*, 1938. október 1. 2.; Olyan. *Új Nemzedék*, 1938. október 18. 1.

78 1938. *Új Nemzedék*, 1938. október 28. 1.

79 SIPOS (2001): 37–44.

80 Kód. *Új Nemzedék*, 1938. november 17. 1.

81 Mit mond a nemzet? *Új Nemzedék*, 1938. november 25. 3.

elhalkulnak majd. [Az ellenszegülőt] egyszerűen úgy repítené ki a közvélemény a hatalomból, hogy körülnézni sem maradna ideje.”<sup>82</sup>

A kormányfő megtépzott imázsának javítását szolgálta az *Új Nemzedék* népszerű levelezési rovata is. Ennek forgalma a kormányválság kitörése miatt hatalmasra nőtt,<sup>83</sup> három nap alatt 6785 levél érkezett, amelyek – állítólag – egyöntetűen Imrédy álláspontját támogatták.<sup>84</sup>

A változtatási vágy jegyében az *Új Nemzedék* újságírója, Fehértáj Tibor cikksorozatban kezdte el vizsgálni a földbirtok-politikát, ami a korszak egyik legfontosabb vitakérdésének számított.<sup>85</sup> Korszerű reformok azonnali meghozatalát sürgette, azzal érvelve, hogy küszöbön áll a háború, a nemzetnek tehát sok életerős katonára lesz szüksége, ehhez pedig egészséges és elégedett népesség kell.<sup>86</sup> A legfontosabb társadalmi problémaként az érdemi földreform elmaradását értékelte. Az 1920-as reformot, amellyel a birtokállománynak mindössze 4,38%-a cserélt gazdát, teljesen elhibázottnak minősítette, és úgy vélte, az állam ezzel elmulasztotta a „lassú fejlődést biztosító, evolúciós földbirtok-politika” esélyét, ma már azonnali és drasztikus beavatkozásra van szükség.<sup>87</sup> Ezt a következők alapelveket követve látta megvalósíthatónak: 1. magyar föld nem lehet idegen állampolgárok, illetve zsidók birtokában; 2. maximálni kell a helyi viszonyok figyelembevételével a nagybirtok méretét; 3. fel kell számolni a spekulációs földbérleteket, illetve a kötött forgalmú hitbizományi birtokokat. Az egyházi birtokok változatlan fenntartását nem támogatta, de itt – nyilván a püspöki kar érdekeire való tekintettel – kompromisszumos megoldást igyekezett javasolni: „Más kérdés a célvagyon ügye, melynek egyházi, kulturális és szociális feladatai a nemzet egyetemének jól felfogott érdekében külön elbírálás alá tartoznak, és, ha pártatlan szakértőkből álló fórum így találja helyesnek, erdőbirtokká konvertálandók.” Véleményét azzal összegezte, hogy elegendő föld áll rendelkezésre egy radikális reformhoz, amely akár három év alatt véghez vihető.<sup>88</sup>

A cikksorozat azonnal riadóztatta a KSV felügyeletével a püspöki kar által megbízott<sup>89</sup> Glattfelder Gyula csanádi püspököt, aki az utolsó cikk megjelenésének napján jelentette az esetet Esztergomba. A püspök véleménye szerint

„meg kellene kérdezni az *Új Nemzedék* szerkesztőjét, vajon a cikk a lap felfogását juttatja-e kifejezésre, mert ha igen, úgy azt gondolom, a püspöki karnak a KSV-hez való viszonyát kellene precizírozni, ha pedig nem, úgy a szerkesztőségnek sürgősen módot kellene találni, hogy a cikkel ellenkező felfogás is megfelelő módon kifejezésre jusson; [...] ha ezek az újságírógyerekek tudásuk iránt érdeklődő szó nélkül feleltelenül folytathatják nagyképszerűségüket, abból igen zavaros vélemények fognak a közönségnél elterjedni.”<sup>90</sup>

82 Nincsen: vissza! *Új Nemzedék*, 1938. november 26. 3.

83 A válság a „Levelesláda” tükrében. *Új Nemzedék*, 1938. november 27. 4.

84 Válasz 6785 levélírónak. *Új Nemzedék*, 1938. december 1. 4.

85 BARTHA Ákos: *Populizmus, népiség, modernizáció: Fejezetek a kelet-közép-európai politikai gondolkodás 20. századi történetéből*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017. 120–219.

86 FEHÉRTÁJ Tibor: Új világot! *Új Nemzedék*, 1938. december 2. 3.

87 FEHÉRTÁJ Tibor: A magyar föld problémája II. Húsz esztendő agrárreformjai. *Új Nemzedék*, 1938. december 21. 3.

88 FEHÉRTÁJ Tibor: A magyar föld problémája III. Milyen legyen a földreform? *Új Nemzedék*, 1938. december 30. 3.

89 KLESTENITZ (2013): 267.

90 EPL Cat. D/c 710-1939. Glattfelder Gyula Hamvas Endrének, 1938. december 30.

Véleményével egyetértett Hamvas Endre esztergomi érseki helynök is, aki arra hívta fel a KSV vezetőségének figyelmét, hogy „ilyen módon túllícitálni a kormányt nem lehet a mi sajátunk feladata”, és kijelentette: az *Új Nemzedék* addig nem kaphat anyagi segílyt az egyháztól, amíg nem helyesbítik a cikket.<sup>91</sup> A vállalat erre azonnal egyéni véleményt tükröző, elhibázott írásnak ítélte a közleményt, és megígérte helyesbítését.<sup>92</sup> Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy terjedelmes olvasói levelet közöltek a „történelmi birtokos középosztály” nézőpontját képviselő bodrogszögi földbirtokos, Kossuth Lajos tollából.<sup>93</sup>

A cikk Imrédy Bélának a Vigadóban elmondott, „csodás forradalmat” ígérő beszédére hivatkozott, amely kimondta, hogy gyökeres földreformra van szükség.<sup>94</sup> Kossuth egyetértett ezzel, arra hivatkozva, hogy a reform a kommunista agitáció legjobb ellenszere, így a birtokosoknak is érdeke. Ezért szerinte részletes és szabad vitát kell folytatni a részletekről, azonban ennek során nem szabad a népszerűséget hajhászni. Gyakorlati szempontokra utalva követelte, hogy csak az juthasson földhöz, aki valóban képes megmunkálni, továbbá hogy „az ősi középbirtokosok nagyobb védelme” érdekében a kisajátítástól mentes birtokminimumot ötszázról emeljék nyolcszáz holdra.<sup>95</sup> A szerkesztőség rengeteg hozzászólást kapott, amelyek egyöntetűen elmarasztalták a konzervatív felfogás érveit. A vállalat részéről ezért mentegetőző levelet írtak Esztergomba, utalva arra, hogy:

„Ha nem adom le a levelet, akkor kapom a jogos észrevételeket, hogy éppen mi, az *Új Nemzedék* részéről megtagadjuk azt a hangot, amely Magyarország elesett kisembereinek érdekeit kívánja szolgálni. Ha pedig leadom a leveleket a Leveles Ládában, akkor újból kiteszem magamat annak a vádnak, hogy radikalizáljuk a társadalmat az *Új Nemzedék* hasábjain.”<sup>96</sup>

A lapban közölt hozzászólások valóban kivétel nélkül elutasították Kossuth felvetéseit. Egy hozzászóló például úgy vélte, hogy aki nem szeret dolgozni, az eleve nem fog földet igényelni,<sup>97</sup> Fábíán József váci fűszerkereskedő szerint pedig a középutas reformtervek fölött már rég eljárt az idő.<sup>98</sup> A földhiány miatt budapesti munkavállalásra kényszerülő földműves, Csomor Antal levelében patetikusan kijelentette „Mi kérünk földet a hazától, akik ha kell, vért is áldozunk érte, megvédjük azt a kicsi házat és azt a kastélyt, amelyben talán rossz szemmel nézik a kormány intézkedéseit.”<sup>99</sup>

Az eset érdekessége, hogy a sok problémát okozó eredeti cikk szerzője, azaz Fehértájt Tibor, valódi nevén lovag Fehrentheil-Gruppenberg Tibor a „történelmi osztályok” képviselője volt. Előkelő erdélyi családból származott, részt vett az első világháborúban, elvégezte a műegyetemet, majd – itthoni munkalehetőség hiányában – Törökországba ment, ahol hét évig vasúti mérnökként dolgozott. Hazatérése után lett újságíró, elsősorban „a nagy problémák, a nagy távlatok érdekelték: nemzetiségi kérdések, világnézeti és szociális feszültségek,

91 Uo. Hamvas Endre Marsovszky Ivornak, 1939. január 7.

92 Uo. Marsovszky Ivor Hamvas Endrének, 1939. január 10.

93 Uo. Marsovszky Ivor Hamvas Endrének, 1939. január 24.

94 SIPOS (2001): 50.

95 KOSSUTH Lajos: Hozzászólás a földreform problémájához. *Új Nemzedék*, 1939. január 14. 3.

96 EPL Cat. D/c 710-1939. Marsovszky Ivor Hamvas Endrének, 1939. január 26.

97 HORVÁTH Istvánné: Néhány megjegyzés Kossuth Lajos cikkéhez. *Új Nemzedék*, 1939. február 8. 4.

98 Az *Új Nemzedék* levelesládája. *Új Nemzedék*, 1939. február 8. 4.

99 Néhány megjegyzés Kossuth Lajos cikkéhez. *Új Nemzedék*, 1939. február 10. 4.



világpolitikai áramlatok és a történelem.”<sup>100</sup> Példája azt jelzi, hogy az 1930-as évek társadalmi viszonyainak következtében a hagyományos, a földreformot ellenző egyházi felfogás csekély támogatottsággal rendelkezett.

## Az antiszemitizmus további fokozódása és következményei, 1939

Az Imrédy-kormány a második zsidótörvény előkészítésével igyekezett a nyilasokkal folytatott versenyfutásban igazolni a rendszer „szociális érzékenységét”, és a tervezet – ellentétben az első zsidótörvénnyel – már faji alapon határozta meg a zsidóság fogalmát.<sup>101</sup> Ez a katolikus véleményformálók körében megosztottságot okozott, hiszen ez egyértelműen ellenkezett a keresztény tanítással, amely semmilyen különbségtételt sem ismerhetett el a megkeresztelt egyháztagok között. Egyesek ezt az ellentmondást az állami szabályozás kiterjesztésével, a hitelvek rovására látták volna feloldhatónak: Tihanyi János mohács-belvárosi plébános december 14-én arra tett javaslatot az *Új Nemzedék* hasábjain, hogy a Belügyminisztérium egy éves időtartamra tiltsa meg a zsidók keresztény hitre való áttérését, és ez később is csak numerus clausus mellett legyen lehetséges. Cikkére válaszként Cavallier József olvasói levelet közölt, amely rámutatott Tihanyi súlyos dogmatikai tévedéseire. Jézus parancsa a megtérni vágyók megkeresztelése, amit semmilyen más megfontolás nem írhat felül, írta, és határozottan figyelmeztette a plébánost, hogy többé ne jelentkezzen hasonló eszmefuttatásokkal a nyilvánosság előtt, mert sokat árt Krisztus igazának.<sup>102</sup>

A téma a „Levelesláda” rovat alkalmi szerzőit is igen élénken foglalkoztatta, akik általában véve egyetértettek a második zsidótörvény jogfosztó rendelkezéseivel,<sup>103</sup> a zsidóság fogalmának meghatározási módját azonban többnyire elutasították, és úgy vélték, hogy csak a felekezeti hovatartozása alapján lehet ide sorolni valakit.<sup>104</sup> Egy levelező utalt arra, hogy „a fajelméletet a Szentszék is élesen elítéli”.<sup>105</sup>

Az *Új Nemzedék* Imrédy Béla mozgalmi törekvéseit igen messzemenően, teljesen kritikátlanul támogatta. A személyes kultuszépítés szándékát hordozó vigadói beszédét<sup>106</sup> értékelve egyenesen úgy vélte, a miniszterelnök „más, mint programot adó politikus, több mint földi hatalmasság, nem elnök, méltóság, vezér: ő maga a szellem, a magyar szívek mélyén égő vágyak jelentkezése”. Az újságíró kimondatlanul is Szálasi Ferencsel állította szembe Imrédyt, aki szerinte „nem vezérkedni akar, hanem dolgozni és teremteni”.<sup>107</sup> A lap kiemelt figyelmet szentelt a Magyar Élet Mozgalomnak, a szervezkedés megindulásáról például négy oldalon

100 Fehértájt Tibor 1898–1942. *Nemzeti Újság*, 1942. augusztus 4. 6.

101 UNGVÁRY (2016): 417–428.

102 Vigyázzunk az áttérésekkel. Cavallier József olvasói levele. *Új Nemzedék*, 1938. december 22. 4. Tihanyi ennek ellenére nyilatkozatot tett az *Új Nemzedék*ben nézeteinek fenntartásáról. JAKAB (2016): 47–48.

103 CSAJÁNYI Melinda: Az antiszemitizmus bűvópatakja az *Új Nemzedék* című újság 1939. évi olvasói levelezésében. In: GERGELY Jenő (főszerk.): *Vázlatok két évszázad magyar történelméből. Tanulmányok*. Budapest, ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola, 2010. 166–167.

104 NAGY Béla: Zsidó törvényjavaslat. *Új Nemzedék*, 1939. január 15. 4.

105 VISNYAI Kálmán: Az Üdvözítő köntöse. *Új Nemzedék*, 1939. január 6. 4.

106 TURBUCZ Dávid: Vezérképek, vezérkultuszok a Horthy-korszakban. In: KLESTENITZ Tibor – SZ. NAGY Gábor (szerk.): *Médiatörténeti tanulmányok 2014*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015. 252–253.

107 Fehér fény. *Új Nemzedék*, 1939. január 8. 1.



számolt be.<sup>108</sup> Törekvéseit nyugat-európai értékelések közlésével is igyekezett hitelesíteni, így például idézte a BBC kommentárját, miszerint Imrédy célja egy veszélyes régióban levő állam tekintélyének fenntartása. „A német befolyás megerősödése mindazokat az államokat, amelyek a Kelet felé irányuló német terjeszkedés útvonalán vannak, arra készteti, hogy megelőzzék a nemzeti szocialista eszmék területükön való térhódítását.”<sup>109</sup>

Imrédy bukására, amely formálisan azért következett be, mert bebizonyosodott, hogy ősei között egy zsidó is volt, az *Új Nemzedék* meglepetéssel reagált. A kommentár azt hangsúlyozta, hogy lemondása ellenére a zsidótörvény, a földreform és az intenzív szociálpolitika továbbra is időszerű.<sup>110</sup> A „Levelesláda” rovatban ugyanakkor árnyaltabb vélemények is megjelentek. Egy plébános szerint például Imrédy esete rávilágított a fajvédelem túlzásaira, hiszen az ő személye a bizonyíték arra, hogy néhány generáció alatt az őszintén megtért zsidók magyarrá válnak. Úgy vélte, hogy Magyarországon szükség van „okos és észszerű fajvédelemre”, de tisztán a fajra építeni, szó szerint átvenni az „idegen eszméket”, tehát a náci fajelméletet, „balga eljárás”, ehelyett a szentistváni eszmén alapuló „sajátos magyar felfogást” kellene kialakítani.<sup>111</sup>

## A Hivatásszervezet „hivatalos lapja”

A katolikus társadalomszervezési kísérletek részeként az 1930-as években jelentkeztek a hivatásrendi mozgalmak, amelyek XI. Pius pápa 1931-ben kiadott enciklikája, a *Quadragesimo anno* szellemében igyekeztek korszerű választ adni a totalitárius ideológiák által jelentett kihívásra.<sup>112</sup> A Hivatásszervezet országos zászlóbontására 1939 tavaszán került sor Budapesten.<sup>113</sup> Itt a mozgalom vezetője, Vida István kijelentette: „a hivatásszervezeti mozgalomnak napilapja is van: az *Új Nemzedék* teljes egészében mellénk állt.” Ezt a helyszíni tudósítás szerint percekig tartó éljenzés követte.<sup>114</sup>

A lap valóban igyekezett megfelelni új feladatának, és a szerkesztőség jelentős energiákat fektetett a hivatásrendi mozgalom népszerűsítésébe. Részletesen ismertette például a hivatalos programot,<sup>115</sup> rendszeresen hírt adott a gyakorlati eredményekről, például a főiskolai ifjúság csatlakozási nyilatkozatáról<sup>116</sup> vagy a papíripari munkásság érdekében kiharcolt kedvezményekről.<sup>117</sup> A kiemelt figyelmet azzal indokolta, hogy a mozgalom szervezetei ugyan „benne vannak a köztudatban, csak éppen a név mögött húzódó küzdelmes események és

108 Megindult a Magyar Élet Mozgalom országos szervezkedése. *Új Nemzedék*, 1939. január 8. 3–6.

109 A *Times* vezércikke Imrédy reformterveiről. *Új Nemzedék*, 1939. január 14. 5.

110 A program – marad! *Új Nemzedék*, 1939. február 12. 3.

111 KLÉNÁNCZ Ottó: A helyes és a túlzott fajvédelem. *Új Nemzedék*, 1939. február 23. 4.

112 VIDA István: Egy korszak mérlegéhez. In: *Félbemaradt reformkor: miért akadt el az ország keresztény humanista megújulása?* Róma, Tipografia Ugo Detti, 1990. 13–14.

113 ZACHAR Péter Krisztián: A hivatásrendi gondolat képviselői a győri találkozón. In: KLESTENITZ Tibor – PETRÁS Éva – Soós Viktor Attila (szerk.): *Útkeresés két korszak határán. A Katolikus Szociális Népmozgalom 75. évfordulójára*. Agyagosszergény, Közi Horváth József Népfőiskola, 2019. 181.

114 Vasárnap Budapesten is megkezdte hódító útját a Hivatásszervezet. *Új Nemzedék*, 1939. március 7. 3.

115 Az Örök Magyar Cél: Független Magyarország! Százezrek a hivatásszervezetek táborában. *Új Nemzedék*, 1939. április 5. 9.

116 A főiskolai ifjúság is tömegesen csatlakozik a Hivatásszervezethez! *Új Nemzedék*, 1939. március 22. 2.

117 A Hivatásszervezet lépései a papíripari munkásság érdekében. *Új Nemzedék*, 1939. április 9. 7.

harcos eredmények ismeretlenek a nyilvánosság előtt. Ezért kell arra vállalkoznunk, hogy elterjedt olvasótáborunkat helytálló adatokkal világosítsuk fel e tekintetben.”<sup>118</sup>

A Hivatásszervezet számára az *Új Nemzedék* támogatása komoly reklámértékkel rendelkezhetett, hiszen a lap – elsősorban a „Levelesláda” rovatnak köszönhetően – már hosszú ideje egyfajta érdekvédelmi funkciót látott el pusztán azzal, hogy helyt adott a közérdekű munkavállalói panaszoknak. Ahogy egy gyöngyösi jegyzőgyakornok megfogalmazta, nagy jelentőséggel bírhatott az egyszerű olvasók számára, hogy panaszait az *Új Nemzedék* szerkesztősége „százszerezes visszhangként közli le a lap hasábjain. Nem kell kilincselned, nem kell napi munkádat otthagynod azért, hogy közérdekű panaszodat valaki kegyeskedjék meghallgatni.”<sup>119</sup> A két fél tehát kölcsönösen támogatta egymást, megerősítve ezáltal saját pozitív imázsát. Egy olvasói levél például egyszerre mondott köszönetet az *Új Nemzedék*nek és a Hivatásszervezetnek, mert fellépésük nyomán a budapesti kórházakból elküldött alkalmazottak nagy része visszanyerte állását.<sup>120</sup>

A lap nagy meglepéssel adott hírt azokról az állami törekvésekről, amelyek a Hivatásszervezetnek konkurenciát jelentő szociáldemokrata munkásmozgalom megrendszabályozását célozták. Májusban például üdvözölte, hogy a Belügyminisztérium vizsgálni kezdte a szakszervezetek által elkövetett visszaéléseket.<sup>121</sup> A lap szerint elérkezett a pillanat a szociáldemokratákkal való leszámolásra, hiszen a Hivatásszervezetnek köszönhetően megjelent a „megbízható”, hiteles munkásmozgalom, amely nem akarja a magyar munkások izmait „idegen érdekek jármába fogni”.<sup>122</sup> A szerkesztőség a pozitív visszajelzések bőséges közlésével is igyekezett orientálni: erre jó példa a „Levelesláda” egyik írása, amelyben a göcseji kisteleplésen, Csömödér-Pákán élő olvasó dicsérte a szerveződést:

„Mi, munkások eddig szélsőséges politikai pártok ígéretéseiben bízunk, de most láttuk azt, hogy nem kérdezik azt, ki hová szavazott, hanem a Hivatásszervezet kenyérharcunkban különbség nélkül velünk küzdött és valamennyiünkért cselekedett. Bizony, mikor ezt láttuk, nagyon sokunk mellől lekerült a politikai pártok jelvénye.”

Emellett azt sem felejtette el megemlíteni, hogy a sajtóban „mellettünk magyaros gerincességgel csak az *Új Nemzedék* áll ki”.<sup>123</sup>

\*\*\*

Az *Új Nemzedék* az 1930-as években kiemelt figyelmet szánt a szociális kérdésnek, jelentős felületet biztosított a katolikus hivatásrendi mozgalmaknak. Az érdeklődés egyáltalán nem alkalmi jellegű volt, ellenkezőleg: a szerkesztőség – amint azt a „Levelesláda” rovat mutatja – tudatosan, az olvasók személyes érdekeinek védelmével igyekezett növelni népszerűségét. A széles tömegek számára készülő napilap bemutatta a mindennapok szociális gondjait, a társadalmi reformok

118 Hogyan törtek előre? Hol tartanak ma? Mihez fognak legközelebb? Hiteles adatok a magyar dolgozók hatalmas, igazi népmozgalmáról: az EMSZO és KALOT táboráról. *Új Nemzedék*, 1939. április 9. 6.

119 H. HORTI László: Köszönet az *Új Nemzedék*nek. *Új Nemzedék*, 1939. július 29. 4.

120 Köszönjük az *Új Nemzedék*nek! *Új Nemzedék*, 1939. április 30. 2.

121 Munkáskamarát! Mi következnek a szakszervezetek megrendszabályozása után? *Új Nemzedék*, 1939. május 18. 10.

122 Kiáll. *Új Nemzedék*, 1939. május 6. 1–2.

123 EGY MUNKÁS: ...eddig szélsőséges politikai pártok ígéretéseiben bízunk... *Új Nemzedék*, 1939. augusztus 25. 4.

szükségességét hirdette, ezért a katolikus egyház számára kellemetlen kérdések, így elsősorban a földreform ügyét is napirenden tartotta, ami azonban a hierarchia nemtetszését is kiváltotta. Jól példázza ezt Glattfelder Gyula csanádi püspök véleménye, amelyet 1940-ben fogalmazott meg a KSV napilapjairól: eszerint a *Nemzeti Újság* katolikus orgánus, az *Új Nemzedék* viszont csak bizonyos mértékben az.<sup>124</sup>

Valóban, a két napilap hangvétele jól érezhetően különbözött egymástól,<sup>125</sup> a különbség fő oka pedig elsősorban a tömegigények kiszolgálása, illetve a nyilasokkal folytatott piaci verseny lehetett. A nyilas sajtó – mint az *Összetartás* példáján láthattuk – konkurensként kezelte az *Új Nemzedék*et, és Saly Dezső lapját annak nyilasellenessége miatt azzal vádolta, hogy érzéketlen a szociális változások gondolata iránt. Ez bizonyára érzékenyen érintette az *Új Nemzedék* kiadóit: a székesfehérvári egyházmegyéből származó, 1941-es sajtójelentés szerint például a lap eladott példányszámai csökkentek, mivel „a hasonlóan olcsó és nagyszavú nyilas újságok hódítanak az egyszerűbb emberek körében”.<sup>126</sup>

Az *Új Nemzedék* a kezdetektől támogatta azt a kormányzati törekvést, amely a nyilasok vitorlájából a zsidóság egyre fokozódó mértékű jogfosztásának eszközével igyekezett kifogni a szelet, és sokszor demagóg módon támogatta a kormányzati politikát. Ezért érthető például a kortárs Vázsonyi Vilmos véleménye, aki gyermekként élte meg a korszakot, és az *Új Nemzedék* emlékeztetésében szélsőjobboldali lapként maradt meg, amely nyílt uszítást folytatott.<sup>127</sup> A szerkesztőség által képviselt antiszemitizmushoz ugyanakkor határozott nyilas- és németellenesség társult. Ez magyarázhatja annak a német informátornak a felfogását, aki szerint a magyar katolikus lapok többségében „álcázott zsidó lapkiadások”<sup>128</sup> voltak.

124 EPL Cat. D/c 4439-1940. Az AC munkaprogramja. *Pro memoria* az egyházmegyei igazgatók 1940. február 27-i értekezletéről.

125 Lásd jelen kötetben „A *Nemzeti Újság* az 1930-as évek második felében” című tanulmányt.

126 Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár 540 B Budai alsó kerület sajtójelentése az 1941–1942. munkáévről.

127 ZEKE Gyula: „Soha többé nem állt helyre a normalitás.” Interjú Vázsonyi Vilmostal. *Budapest*, 2006/12. 6.

128 Dr. Steyer jelentése a Német Külföldi Intézet számára a magyar katolikus egyház politikai helyzetéről. HETÉNYI VARGA (2012): 370.



## A Központi Sajtóvállalat lapjai a második világháború időszakában<sup>1</sup>

A második világháború a magyar sajtó történetében betetőzte az 1930-as évek autoriter folyamatait. 1938-ban az első zsidótörvény kötelezővé tette a Sajtókamara felállítását, amivel az újságírás kötött pályává változott Magyarországon. A kamara működésének következtében megvalósult a zszurnaliszták közötti szelektálás faji, vallási, illetve politikai alapon; a sajtó szabadsága és a közönség szolgálata helyett egyre inkább a politikai alárendeltség elfogadása és az olvasók vezetésének igénye, a propagandista szerepfelfogás vált meghatározóvá. Az 1938: XVIII. törvény felhatalmazása alapján laprevízió történt, amelynek során mintegy négyszáz lap működését szüntették be politikai szempontok miatt. A világháború kitörése kivételes állapotot hozott magával, amelynek részeként a Teleki-kormány kötelező sajtócenzúrát vezetett be. Ezt 1939 decemberében – a hadviselés szempontjából jelentősnek tekintett kérdéseket nem érintő cikkek esetében – fakultatív cenzúra váltotta fel ugyan, ám 1940 augusztusában egy újabb kormányrendelet az összes sajtótermékre kiterjesztette a cenzúrát. A sajtóellenőrzés feladatát az ügyészség látta el, amelyet a minisztériumok képviselőiből álló Sajtóellenőrző Bizottság instruált. Emellett azonban a hatalom számos más eszközt is felhasznált az újságírók irányítására, így például a főszerkesztők számára tartott rendszeres eligazító értekezleteket. A sajtó tehát a világháború folyamán egyre fokozódó mértékben a külpolitika alárendelt tényezőjévé süllyedt, mozgástere folyamatosan szűkült, noha a hazai sajtó még így is sokszínűbbnek bizonyult annál, mint amit a Német Birodalom és a hazai nyilas mozgalom méltányolhatónak tartott volna.<sup>2</sup>

Jelen tanulmányban azt vizsgálom, hogy a katolikus egyház orgánumait, a *Nemzeti Újságot* és az *Új Nemzedéket* kiadó Központi Sajtóvállalat (KSV) hogyan alkalmazkodott a világháború kihívásaihoz. Először bemutatom, hogy az egyházi közeg, a püspöki kar és a katolikus sajtómozgalom milyen elvárásokat és igényeket fogalmazott meg a katolikus napisajtó működésével kapcsolatban, illetve hogyan igyekezett támogatni ennek terjesztését, majd azt tárom fel, hogy a KSV lapjai mennyiben voltak képesek megfelelni a várakozásoknak, mi jellemezte politikai irányvonalukat. Arra is keresem a választ, hogy mennyire támasztható alá a katolikus egyháztörténetet kutató Gergely Jenő véleménye, aki úgy találta, hogy ez a sajtó sokirányú elköteleződése miatt nem szállt szembe egyértelműen a „hitlerizáló törekvésekkel”.<sup>3</sup>

---

1 Jelen tanulmány első változata Katolikus sajtó és nyilvánosság a második világháború éveiben címmel megjelent a következő kötetben: KLESTENITZ Tibor – PETRÁS Éva – SOÓS Viktor Attila (szerk.): *Útkeresés két korszak határán. A Katolikus Szociális Népmozgalom 75. évfordulójára*. Agyagosszergény, Közi Horváth József Népfőiskola, 2019. 39–52.

2 BUZINKAY Géza: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Budapest, Wolters Kluwer, 2016. 381–383.; PAÁL Vince (szerk.): *A sajtószabadság története Magyarországon 1914–1989*. Budapest, Wolters Kluwer, 2015. 112–143.; SIPOS Balázs: *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban. Politika- és társadalomtörténeti vázlat*. H. n., Argumentum, 2011. 160–215.

3 GERGELY Jenő: A keresztény párt és a katolikus egyház politikai útkeresése az 1930-as évek második felében. *Levéltári Szemle*, 1990/2. 62.

## A püspöki kar elvárásai

Serédi Jusztinián hercegprímás 1943. január 1-jén Esztergomban fogadta a működésének 25 éves jubileumát ünneplő KSV vezetőségét. A vállalat elnöke, Zichy János gróf arról beszélt, hogy az újságírást mindig közfeladatnak fogták fel, de soha nem szolgálták sem a „korlátlan hatalmaskodás” gőgjét, sem a tömegszenvélyeket.<sup>4</sup> Serédi május 28-án meglátogatta a vállalat székházát, ahol beszédében – amelyet a Vatikán hivatalos lapja is egyetértően idézett<sup>5</sup> – nagy meglepéssel szolt a KSV-ről, mint amely iparkodik érvényesíteni a katolikus tanítást és a nemzeti gondolatot, hogy „megelőzzön egy olyan szerencsétlenséget, amely 1918-ban a katolikus Egyházat és a magyar Hazát is érte”.<sup>6</sup> A hercegprímás egy év múlva is arról biztosította Zichyt, hogy a legmesszebbmenő pártfogást szeretné elérni a katolikus lapok számára.<sup>7</sup>

A hivatalos egyházi hierarchia vezetője tehát a legnagyobb elismeréssel szolt a vállalatról, a színpad mögött azonban kritikák is megfogalmazódtak. A katolikus világiak tömörítésére vállalkozó ernyőszervezet, az Actio Catholica (AC) 1940-es értekezletén például Czapik Gyula veszprémi püspök azt a kívánságát hangoztatta, hogy a KSV-lapok erőteljesebben képviseljék a katolicizmust, és Glattfelder Gyula csanádi püspök is kételyeket fogalmazott meg: szerinte a *Nemzeti Újság* valóban katolikus orgánus, az *Új Nemzedék* viszont csak bizonyos mértékben az.<sup>8</sup> A kifogások azonban többnyire nem, vagy csak nagyon tompított formában jutottak a nyilvánosság elé, hiszen a világháborús körülmények összezárásra ösztönözték a katolicizmust.

Ezt mutatja az a tényező is, hogy a püspöki kar 1939 után – a korábbi évtizedekkel ellentétben – egyáltalán nem kérdőjelezte meg a KSV támogatásának céljával a hívekre kivetett „kulturfillérek” beszédésének szükségességét. Ezek behajtása a gyakorlatban sok nehézséggel járt, főleg a bécsi döntések következtében visszatért területeken, ahol ez az intézmény korábban teljesen ismeretlen volt. Ennek ellenére az egyik érintett egyházmegye, a szatmári vezetői azonnal készségüket fejezték ki a rendszer életbe léptetésére.<sup>9</sup> A püspöki kar 1941 októberében el is határozta, hogy a népességszám arányában a visszatért egyházmegyék is hozzájárulnak a terhekhez.<sup>10</sup>

Ez még akkor is figyelemre méltó, ha tudjuk, hogy a rendszer a gyakorlatban egyáltalán nem működött tökéletesen. 1942 októberében a hercegprímás arról volt kénytelen beszámolni, hogy az előző évben csak hat egyházmegye fizette be a kulturfillérek rá eső részét, viszont Eperjes, Hajdúdorog és Szatmár részéről semmi sem érkezett, a többi egyházmegye pedig

4 A bíboros hercegprímás a 25. évfolyamukba lépett KSV-lapok katolikus és magyar munkásságáról. *Nemzeti Újság*, 1943. január 1. 1.

5 Az *Osservatore Romano* a Központi Sajtóvállalat jubileumáról. *Nemzeti Újság*, 1943. március 4. 4.

6 „A Sajtóvállalat folytassa munkáját abban az irányban, amelyben eddig folytatta!” *Nemzeti Újság*, 1943. május 30.

7 Esztergomi Prímási Levéltár (a továbbiakban EPL) 7515-1943. Zichy János Serédi Jusztiniánnak, dátum nélkül. Válasz: 1943. szeptember 11.

8 EPL Cat. D/c 4439-1940. Az AC munkaprogramja. *Pro memoria* az egyházmegyei igazgatók 1940. február 27-i értekezletéről.

9 EPL 210-1944, további jelzet: 7703-1940. A szatmári apostoli kormányzói helynök Serédi Jusztiniánnak, 1940. december 31.

10 BEKE Margit (szerk.): *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között*. München–Budapest, Aurora, 1992. II. kötet, 315.



– részben a közvetlenül a KSV-vel folytatott tárgyalások eredményeként – az esedékes összegnek csak a felét vagy a kétharmadát fizette be. A püspöki kar ezért – az egyforma teherviselés elvének védelmében – szorgalmazta az összegek teljes befizetését, és 1943-ra is megszavazta a korábbi százhetvanhat-ezer pengős segélyt.<sup>11</sup> A végrehajtás most sem volt tökéletes: 1943 októberében a vállalat arról tájékoztatta a testületet, hogy a költségek növekedésének ellenére nem kéri a kultúrsegély emelését, mert a korábbi évek hanyagsága miatt több százezer pengő hátralék halmozódott fel.<sup>12</sup> A sok nehézség ellenére azonban a püspöki kar nem vetette fel a KSV segélyezésének átalakítását, ami a sajtó jelentőségének felismerésére utal.

## A katolikus sajtómozgalom tevékenysége

A KSV alapítója, a rendkívüli tekintélyt élvező jezsuita Bangha Béla folyóirata, a *Magyar Kultúra* hasábjain 1940-ben foglalta össze gondolatait az új sajtóviszonyokról. Egyrészt megelégedését fejezte ki, amiért az állam „alapos tisztogatást” hajtott végre a „destruktív” sajtó ellen, és megszüntette a szerinte a sajtópiacra korábban érvényesülő „zsidó egyeduralmat”. Ugyanakkor arra intett, hogy ezzel nem szűnt meg a katolikus sajtóprobléma, hiszen csak annyi történt, hogy a viszonyok átalakulása folytán kicserélődtek az ellenfelek. Ezután három fő veszélyforrást nevezett meg.

Az első „a fél-keresztény, elvizenyősített kereszténységet hirdető vagy csak éppen antiszemita alapon álló »keresztény« irány előnyomulása”. Ezzel a kereszténységet politikai jelszóként értelmező, de az egyház tanítását elutasító erőket ítélte el, amelyek nem tudták elviselni, hogy „a keresztény napisajtó kimondottan keresztény, sőt katolikus kézben maradjon”, ezért saját lapokat adtak ki. (Ezzel a Gömbös Gyula – Antal István-féle dömpingsajtó orgánuma-ira utalt.)<sup>13</sup> Elismerte, hogy ez az irányzat sikeres, lapjainak rengeteg olvasója akadt, hiszen a tömegeknek „valamiféle kereszténység – legalábbis antiszemitizmus és antikommunizmus értelmében – kellett, de katolikus és éppen egyházas kereszténység nem kellett”. A második veszélyforrás az „álkeresztény sajtó”, vagyis a nyilas újpogányság orgánumai. Ezek ugyan valamiféle pozitív kereszténységről beszélnek, de ezen „mást nem értenek, mint egy újpogány faji önimádást, külföldi példákrol lemasolt zavaros keresztényellenes elméleteket”. Bangha szerint ennek követői sok esetben nem rosszhiszemű, inkább csak megtévesztett, befolyásolható emberek, akik hajlamosak a radikalizmusra. Úgy vélte, hogy ez az irányzat kezd veszíteni befolyásából, de még mindig sok híve van, ezért a katolikus sajtó egyik legfőbb feladata, hogy felvilágosítsa a nyilasokkal rokonszenvezőket és megértesse velük, hogy „amit ők követnek, az nem kereszténység, hanem annak éppen az ellenkezője”. A harmadik probléma véleménye szerint a „felekezeti elmosódás”, vagyis az, hogy a katolikus hívek nem követik egyházuk előírásait, mert öntudatlanul protestáns módra gondolkodnak, az egyház helyett a nemzetet, a vallás helyett az evilági boldogulást tartják fontosnak. Ebből a sajtó terén az következik, hogy „Unottan tolják félre a *Nemzeti Újságot*, mert abban sok a »papos«, értsd:

11 Uo. 355.

12 Uo. 400.

13 Uő: A Központi Sajtóvállalat Gömbös Gyula miniszterelnöksége (1932–1936) idején. In: KLESTENITZ Tibor – SZ. NAGY Gábor (szerk.): *Médiatörténeti tanulmányok 2014*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015. 193–234.

katolikus, egyházas dolog; azért részesítenek előnyben mindenféle más, »keresztény« újságot, mert abban kevés szó esik az Egyházzal és katolikus kérdésekről.”

Bangha szerint a KSV kénytelen számolni ezzel, így tudatosan „mérsékelt adagolással” tálalja az egyházi közleményeket. Vannak olyan katolikusok, akik ezt, önmagában véve érthetően, fel is hánytorgatják, de a lapok magatartása mégis észszerű, hiszen nem mondhatnak le egyetlen olvasóról sem, ezért kénytelenek szordinóval dolgozni. Mindennek következtében azt tartotta az egyházi sajtó fő feladatának, hogy öntudatra ébressze a katolikus tömegeket.<sup>14</sup>

Véleményét sok vonatkozásban megerősítik Zichy Jánosnak a hercegprímás számára tett éves jelentései a cég helyzetéről. 1940-ben úgy vélte, hogy a Sajtókamara felállításával a magyar sajtóban végbement egy úgynevezett „krisztianizálódás”, vagyis szinte valamennyi lap igyekszik keresztény színben feltűnni a közönség előtt. Ugyanakkor a tényleges keresztény sajtó egy része „sok tekintetben olyan eszméáramlatok befolyása alatt áll, s olyan új politikai és társadalmi formákat hirdet, amelyek a katolikus Egyház dogmáitól s a katolikus gondolkodás felfogásától sok tekintetben eltér, sőt esetleg azokkal határozottan szembe is kerül”.<sup>15</sup>

1942-ben meg is nevezte a fő ellenséget, a nyilasokat, akik a KSV előfizetői körét is veszélyeztették:

„a vidéknek, különösképpen a falunak konszolidált kisegzisztenciái kitartottak az *Új Nemzedék* mellett. Kétségtelen viszont, hogy a kispolgári osztály és a proletariátus elnyilasodása hatását érezte a budapesti és Budapest környéki árusításban. [...] A budapesti és környéki eladásban az összes lapok közül a nemzetiszocializmus déli hivatalos orgánuma vezet.”<sup>16</sup>

Bangha Béla tanítványa, a *Nemzeti Újság* egyik vezető publicistája, a klerikus Nyisztor Zoltán úgy vélte, hogy az egyházi sajtómunkát alkalmanként az állami politika is akadályozza. 1939-es cikkében utalt arra, hogy az „egészségtelen sajtóviszonyok” miatt indokolt lenne a „rendcsinálás”, például a „revolverező” közgazdasági lapok vagy az „erkölcstelen” színházi lapok megszüntetése. Szerinte a laprevízió során a hatóságok nem terv-, hanem ötletszerűen jártak el, és érthetetlen justizmordnak tartotta egyes katolikus lapok, így például a „reformkatolikus” *Korunk Szava* megszüntetését. Nyisztor szerint összességében csupán annyi történt, hogy a magyar sajtó, amely korábban kétpólusú: keresztény és liberális volt, egy új tényezővel, az úgynevezett jobboldali, ám a kereszténységet valójában megtagadó sajtóval gyarapodott, amelyet csak a mesterséges anyagi támogatások tartanak életben.<sup>17</sup>

Ijjas Antal, a *Magyar Kultúra* egy másik állandó szerzője úgy látta, hogy a KSV továbbra is középen foglal helyet a magyar nyilvánosságban, ám helyzetét alapvetően befolyásolja, hogy a baloldali sajtó meggyengült, olvasói jelentős részét pedig az újonnan megjelent szélsőjobboldali lapok szívták el.<sup>18</sup> Véleménye szerint a vállalat lapjainak hírszolgálatát kitűnő, viszont nélkülözik az igazán hatásos publicistákat. Ennek mentségét abban látta, hogy a KSV valójában nem elsősorban napi politikára, inkább „az események helyes látására”, a tárgyi

14 BANGHA Béla: A mai katolikus sajtóprobléma. *Magyar Kultúra*, 1940/6. 83–85. Banghának a nyilasokkal kapcsolatos álláspontjáról lásd VESZPRÉMY László Bernát: Kereszttesharc a nyilaskereszt ellen (Bangha Béla nyilasellenes publicisztikája, 1936–1940). *Aetas*, 2016/2. 121–132.

15 EPL Cat 46. 3308-1940. Zichy János Serédi Jusztiniánnak, 1940. március 30.

16 EPL 210-1944, további jelzet: 7395-1942. Zichy János Serédi Jusztiniánnak, 1942. szeptember.

17 NYISZTOR Zoltán: Rendcsinálás a sajtófronton. *Magyar Kultúra*, 1939/3. 67–69.

18 IJJAS Antal: Magyar sajtó 1940-ben. *Magyar Kultúra*, 1940/21. 133.

valóságra kívánja nevelni olvasóit. Az *Új Nemzedék* pedig tudatosan helyezi az elsőbbséget a hírszolgálatra, hiszen sok vidéki régióban ez számít az egyetlen napilapnak.<sup>19</sup> Ijjas 1940 végén, a magyarországi katolikus sajtó helyzetét áttekintve hangsúlyozta, hogy számos hitbuzgalmi folyóirat létezik – például a jezsuita vezetés alatt álló, nagyon népszerű *A Szív* –, ezért a napisajtónak nem kell hitbuzgalmi tartalmakat közvetítenie. Mivel pedig jelentős tömegek állnak az egyház mögött, ezért arra sincs szükség, hogy közvetlenül a papság irányítsa a sajtót. A KSV lapjai a következő elvárásokat szolgálják:

„1. Magyarország törvényhozásában érvényesüljenek a katolicizmus dogmatikai parancsai és érdekei. 2. Érvényesüljenek a nagy tömegek erkölcsi és anyagi érdekei. 3. Az ország politikai berendezkedése, minthogy nagyjából bevált, óvassék meg a váratlan és kipróbálatlan változásoktól. 4. Az ország vezetésében egy kellő kultúrával, történelmi múlttal és tapasztalatokkal rendelkező vezetőréteg súlya és befolyása érvényesüljön inkább, mint nagy propagandahatású jelszavak.”<sup>20</sup>

A világháború kitörése arra sarkallta az egyház vezetőit, hogy a hívek segítségét kérjék az ideológiai küzdelmekben. Glattfelder Gyula püspök 1939 végén rádiós prédikációjában a keresztény alapigazságokat megtagadókkal szembeni fellépésre biztatta a híveket, „felvilágosító szóval és tollal, szervezkedéssel és befolyásunknak minden téren érvényesítésével”.<sup>21</sup> A sajtó terén a propagandamunka fő tényezője a Bangha Béla által alapított Katolikus Hölgyek Országos Sajtóegyesülete volt. Az egyesület 1939 novemberében tartott közgyűlésén számos eredményről számolhatott be: a felvidéki expanzió részeként új hölgybizottság alakult Kassán, Rozsnyón és Érsekújváron, Budapesten 85 sajtógyűlést tartottak, továbbá bekapcsolódtak az AC sajtószakosztályának propagandabizottsága által tartott mintegy száz gyűlés lebonyolításába is.<sup>22</sup>

A sajtómozgalom vezéralakja, a fáradhatatlan Bangha Béla 1940. április 30-án elhunyt. Utóda az AC sajtószakosztályának élén Czapik Gyula veszprémi püspök,<sup>23</sup> majd 1943 végén Nyisztor Zoltán lett.<sup>24</sup> Bangha követői komoly csapásként élték meg halálát,<sup>25</sup> ugyanakkor arra törekedtek, hogy újragondolják a sajtómozgalom egész kérdéskörét. Már idézett cikkében Ijjas Antal például felvetette, hogy a gyakran használt „Támogassuk a katolikus sajtót!” jelszó nem szerencsés, hiszen támogatni a gyengéket kell. Ezért a jelszó lecserélését ígérte egy „aktív, hódító erejű” kifejezésre, amit azzal indokolt, „hogy a magyar katolikus sajtó erősödésével lesz egyenlő arányú a magyar katolicizmusnak a magyar közéletre gyakorolt hatása”.<sup>26</sup>

Az átalakítások szükségességét bizonyította a budapesti sajtónap is, amelyet 1940. november 24-én tartottak. Ez alkalommal valamennyi fővárosi templomban délelőtt a sajtóról, délután a világbéke ügyéről szólt a szentbeszéd. Az aktivisták mindenhol árusították a lapokat, a *Nemzeti Újságból* több mint 2500 példány fogyott el. A hercegprímás rendelete szerint

19 IJAS Antal: Magyar sajtó 1940-ben. II. *Magyar Kultúra*, 1940/22. 149.

20 IJAS Antal: Katolikus napisajtónk kérdései (Levél egy erdélyi paphoz). *Magyar Kultúra*, 1940/23. 164–165.

21 Mindenki kötelessége bátran apostolkodni. *Nemzeti Újság*, 1939. december 5. 7.

22 A Katolikus Hölgyek Orsz. Sajtóegyesületének közgyűlése. *Nemzeti Újság*, 1939. november 12. 12.

23 BEKE (1992): 263.

24 EPL 10441-1943. Serédi Jusztinián az AC elnökségének, 1943. december 27.; ADRIÁNYI Gábor – Csíky Balázs: *Nyisztor Zoltán*. Budapest, Argumentum, 2005. 173.

25 MIHALOVICS Zsigmond: Új küzdelmek előestéjén! *Sajtószemle*, 1941/1. 1–2.

26 IJAS (1940): 166.

ezután minden egyházközségben sajtóestet kellett volna tartani, ami azonban mindössze 15 helyen történt meg, bizonyítva, hogy a sajtószakosztályok nem álltak mindenhol a helyzet magaslatán.<sup>27</sup> Ugyanakkor bizonyos biztató híreket is regisztrálhattak, például hogy a Szent István-bazilikában tanácsadó szolgálatot szerveztek, amely eligazította a híveket, ha kételyeik támadtak arról, hogy melyik sajtótermékek minősülnek egyházi szempontból megbízhatónak.<sup>28</sup> A Sajtóhölgyegyesület – hasonlóan az első világháborúhoz<sup>29</sup> – a katonák „jó” olvasmányokkal való ellátása terén tüsténkedett: 1942 őszétől 1943 őszéig 15 769 kg kötetet küldtek a frontra a Vöröskereszten és 42 métermázsát további szervezeteken keresztül.<sup>30</sup>

A Sajtóhölgyegyesület kiadásában 1941-ben jelent meg az *Iránytű katolikus sajtóapostolok számára* című kötet a világháborús viszonyok közé adaptált propagandamódszerek népszerűsítésére.<sup>31</sup> Az egyesület 1943-ban felkérte a hercegprímást, hogy ajánlja a kiadványt a püspöki kar figyelmébe, illetve kérje a helyi AC sajtószakosztályok megalapításának szorgalmazását. A püspöki kar ekkor nem tárgyalta a kérést,<sup>32</sup> ám végül 1944 márciusában az AC programjának részeként elfogadta a katolikus sajtó propagandájának új alapokra helyezését, amit az új sajtókáté foglalt össze, benne a sajtógyűlések megszervezésének szempontjaival és a személyes agitáció bevált eszközeinek leírásával.<sup>33</sup> Ennek gyakorlati kipróbálására azonban a német megszállást követően már nem nyílt lehetőség.

A katolikus közösségen belül tehát – a háborús viszonyok dacára – egészen 1944 tavaszáig fennmaradt egy apró, de tevékeny csoport, amely a katolikus sajtó társadalmi támogatásának megszervezését tűzte zászlajára, és képes volt arra, hogy befolyásolja az egyház hivatalos döntéseit.

## A Központi Sajtóvállalat lapjainak alkalmazkodása a világháborús viszonyokhoz

1914-ben az első világháború kitörését a magyar sajtó többsége nagy örömmel fogadta, hasonló lelkesedésnek 1939-ben viszont nem sok nyomát találjuk a nyilvánosságban.<sup>34</sup> Ehelyett a feltétlen rendpártiság dominált. A *Nemzeti Újság* szeptember 2-án azt emelte ki, hogy Magyarország példás fegyelemmel és nyugalommal követi az eseményeket, a kormány pedig azért vezeti be a cenzúrát, hogy „felelőtlenül olyan hírek ne kerülhessenek a közvéleménybe, amelyek azt félrevezetik”.<sup>35</sup> A cenzúra már szeptember 5-én lecsapott, a *Nemzeti Újság*ban ekkor jelent meg az első fehér folt, amely a törlést jelezte.<sup>36</sup> A KSV publicistái arról írtak,

27 KERÉKGYÁRTÓ Árpád: A budapesti sajtónap tanulságai. *Sajtószemle*, 1941/1. 3.

28 Jelentések a sajtófrontról. *Sajtószemle*, 1941/1. 4.

29 KLESTENITZ Tibor: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932*. Budapest, CompLex, 2013. 120.

30 EPL 9573-1943. A Katolikus Hölgyek Országos Sajtóegyesülete Serédi Jusztiniánnak, 1943. november 19.

31 NÁDAS Zoltán: *Iránytű katolikus sajtóapostolok számára*. Budapest, Katolikus Hölgyek Országos Sajtóegyesülete, 1941.

32 EPL 9573-1943. A Katolikus Hölgyek Országos Sajtóegyesülete Serédi Jusztiniánnak 1943. szeptember 25. Válasz: 1943. szeptember 30.

33 BEKE (1992): 416.

34 Ez igaz az 1941-es hadba lépésre is. BARTHA Ákos: A magyar társadalom a második világháborúban: ki-úttervek és kommemoráció. In: KLESTENITZ Tibor – PETRÁS Éva – SOÓS Viktor Attila (szerk.): *Útkeresés két korszak határán*. Agyagosszergény, Közi Horváth József Népfőiskola, 2019. 19.

35 Egy cél, egy ember. *Nemzeti Újság*, 1939. szeptember 2. 5–6.

36 Hétfőn estig még nincs hír összecsapásról. *Nemzeti Újság*, 1939. szeptember 5. 4.

hogy elfogadják a háborús sajtópolitika következményeit, és hogy a kormányzat saját propagandájának szolgálatára használja fel a sajtót. Érvelésük szerint egy állam csak akkor lehet erős, ha „a közvéleményt öntudatosítja, a nemzet nagy céljainak szolgálatába állítja”.<sup>37</sup>

Az *Új Nemzedék* azt ígérte olvasóinak, hogy továbbra is fenntartja a lap és az olvasók közötti „baráti közösséget”, és rendelkezésre áll mindenkinek, aki „értesülést, útmutatást, tanácsot vagy védelmet keres”.<sup>38</sup> Saly Dezső főszerkesztő azonban tudatában volt annak, hogy ez a cél elérhetetlen, hiszen a hatalom napi szinten, részetekbe menően avatkozott be a lap szerkesztésébe.<sup>39</sup> A világháború kezdeti időszakában a terjedelem legnagyobb részét a harctéri hírek, katonai szakcikkék,<sup>40</sup> közhasznú információk foglalták le, a korábban nagyon népszerű Levelesláda rovat teljesen visszaszorult. Ez feltehetően nem tett jót a példányszámnak, ezért októbertől a lap új formátumban jelent meg, így a terjedelem a korábbihoz képest egyharmaddal több lett, a növekményt elsősorban „a vidéki események és a mindennapi életproblémák” behatóbb taglalására kívánták fordítani.<sup>41</sup>

A háború első következménye a katonai kérdések felértékelődése volt. A *Nemzeti Újság* szerkesztősége Vajna Viktor nyugalmazott magyar királyi címzetes altábornagyot kérte fel állandó katonai szakcikkírónak.<sup>42</sup> A hadijelentések közlése már önmagában is kényes kérdést jelentett, hiszen a magyar közvélemény hagyományosan rokonszenvezett a lengyelekkel, ugyanakkor a Német Birodalom igényeire is tekintettel kellett lenni. A KSV lapjai ezt úgy oldották meg, hogy egyaránt közölték a német és a lengyel hadijelentéseket, ám előbbieket lényegesen nagyobb terjedelemben.<sup>43</sup> Ennek ellenére, miután szeptember 11-én az *Új Nemzedék* címloldalán a lengyel hadijelentést hozta, a budapesti német követség titkára megjelent a miniszterelnökségen, ahol tiltakozott a „németellenes propaganda” ellen.<sup>44</sup> A német diplomácia érzékenységet jól mutatja egy szeptember 20-án kelt követségi jelentés, amely szerint a magyarok a sajtócenzúrát „a leghihetlenebb módon még mindig többnyire Németország hátrányára kezelik”.<sup>45</sup> A lengyelek iránti rokonszenv később sem jelentkezhetett a nyilvános fórumokon: amikor például a püspöki kar 1940 tavaszán különbizottságot alapított a menekült lengyel klerikusok megsegítésére, külön kikötötte, hogy az akció a kényes külpolitikai helyzet miatt „csendben, sajtólárma nélkül történjék”.<sup>46</sup>

A német érzékenység dacára a *Nemzeti Újság* gyakran közölt londoni tudósításokat, még hozzá saját londoni főmunkatársa tollából. A fő üzenetet a Brit Birodalom erejének és eltökéltségének hangsúlyozása jelentette. Beszámoltak arról például, hogy a britek legkevesebb hároméves háborúra készülnek,<sup>47</sup> és felhívták arra a figyelmet, hogy Nagy-Britannia nem áll egyedül, hiszen számíthat domíniumainak lelkes támogatására: „ennek a birodalomnak

37 Közvélemény-kutatás. *Nemzeti Újság*, 1939. szeptember 1–2.

38 *Új Nemzedék*, 1939. szeptember 26. 3.

39 Saly Dezső: *Szigorúan bizalmas! Fekete könyv: 1939–1944*. Budapest, Anonymus, 1945. 27.

40 A lap ugyanazt a katonai szakszerzőt alkalmazta, mint testvérlapja, a *Nemzeti Újság*. Lásd például Vajna Viktor: Anglia és Franciaország szövetsége. *Új Nemzedék*, 1939. október 10. 5.

41 Az *Új Nemzedék*: Formában nagyobb. *Új Nemzedék*, 1939. október 20. 3.

42 A *Nemzeti Újság* katonai cikkei. *Nemzeti Újság*, 1939. szeptember 29. 7.

43 *Nemzeti Újság*, 1939. szeptember 5. 2.

44 Saly (1945): 27.

45 Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Lóránt – Juhász Gyula (szerk.): *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933–1944*. Budapest, Kossuth, 1968. 448.

46 Beke (1992): 239.

47 Listowel Judit: Anglia felkészül a „hosszú háborúra”. *Nemzeti Újság*, 1939. október 3. 3.



mérhetetlen nyersanyagtartalmakai és ipari lehetőségei vannak, 440 millió brit alattvaló akar a harcban részt venni [...] Az angol kormány nehézsége ma legfőképpen az, hogy – a rengeteg ajánlatokat – tapintatosan elutasítsa!”<sup>48</sup> 1940 áprilisában a BBC magyar nyelvű műsorát népszerűsítette egy tudósítás, amely szerint a brit rádió megünnepelte március 15-ét és a kormányzó jubileumát, a speciálisan a magyar közönség számára összeállított híryanaga pedig „átmegy az igazság és a pártatlanság szigorú szűrőjén”.<sup>49</sup>

A *Nemzeti Újság* tudósításai tehát egyértelműen a britek tekintélyének és az irántuk való rokonszenv megőrzésének szándékát mutatják. Igen érdekes a tudósító személye is, hiszen a lap londoni főmunkatársa Lady Listowel, Márffy-Mantuano Judit volt, aki széles társadalmi kapcsolati hálóval rendelkezett. Teleki Pál volt tanítványaként és távoli rokonaként igyekezett azt tudatosítani a brit politikai elitben, hogy Magyarország feltétlenül megőrzi semlegességét a konfliktusban.<sup>50</sup>

Az *Új Nemzedék* arra törekedett, hogy ne váljon függővé az egyoldalú német hírszolgálatról, ezért számos nemzetközi tudósítást vett át elsősorban amerikai hírügynökségektől és tudósítóktól. 1939 novemberében például Richard C. Hottelet, a United Press berlini tudósítójának beszámolóját közölték a német nyilvánosság működéséről. A leíró jellegű cikk részletesen ismertette a totális propaganda rendszerét.<sup>51</sup> Noha szigorúan csak tényközlésre szorítkozott és teljességgel nélkülözte az értékelő elemeket, de a kortársak a sorok között olvasva valószínűleg mégis világos képet kaphattak a német viszonyokról. Egy másik amerikai újságíró, Joseph W. Grigg egyenesen Adolf Hitler személyéről írt. Az alapvetően objektív cikkbe olyan apró részletek is bekerültek, amelyek alkalmasak lehettek a diktátor gyengeségeinek feltárására, hiszen arról is beszámolt, hogy Hitlernek a háború kitörése óta egyre több a ráncsa, őszülni kezd, és már szemüveget is visel.<sup>52</sup> Az *Új Nemzedék* a saját különtudósítójaként mutatta be a United Press párizsi irodavezetőjét, Ralph E. Heinzent is, aki jelentéseket küldött a franciaországi frontról,<sup>53</sup> majd Norvégia német megszállásáról.<sup>54</sup> Az amerikai híradások mutatóban még a hadüzenet után is megmaradtak: 1943 januárjában például nagy terjedelemben ismertették a Háború és béke című hivatalos amerikai kiadványt. Igaz, a cikk mellett ekkor már meg kellett jelentetni a német fél elmarasztaló sajtóközleményét.<sup>55</sup>

Mint ezek a példák is jelzik, a KSV lapjai az 1939-ben egyre inkább polarizálódó magyar sajtóban<sup>56</sup> egyértelműen a németellenes irányhoz tartoztak. Ezt hasonlóan értékelték a nyilas körök is: „Úgy az uralkodó rétegek, mint a magyarországi klerikális és zsidó lapok kártékony aknamunkát folytatnak Németország ellen”<sup>57</sup> – mondta például a bécsi nyilas

48 LISTOWEL Judit: A Birodalom rendezkedik. *Nemzeti Újság*, 1939. november 26. 1.

49 J. E.: B.B.C., az angol rádió a birodalom szíve és hangja. *Nemzeti Újság*, 1940. április 20. 2.

50 ABLONCZY Balázs: *Teleki Pál*. Budapest, Osiris, 2005. 427.; BÁN D. András: *Hungarian–British Diplomacy 1938–1941: The Attempt to Maintain Relations*. London, Frank Cass, 2004. 73.

51 HOTTELET, Richard C.: Milyennek látja a német propagandaszervezetet egy amerikai újságíró? *Új Nemzedék*, 1939. november 17. 6.

52 GRIGG, Joe W.: Hitler Adolf egy munkanapja. *Új Nemzedék*, 1941. április 29. 6.

53 HEINZEN, Ralph E.: Mit jelent ez a szürke sor: „Egységeink felvették az érintkezést az ellenséggel?” *Új Nemzedék*, 1940. április 28. 6.

54 Menekülés Oslóból. Mrs. Florence J. Harriman oslói amerikai követ naplója. *Új Nemzedék*, 1940. április 20. 5.

55 Mi van az USA Fehér Könyvében? Tíz döntő esztendő történetét adja ki a washingtoni kormány. *Új Nemzedék*, 1943. január 5. 3.

56 SALY (1945): 97.

57 Uo. 70.



emigráció egyik vezetője. Egy kőbányai szélsőjobboldali társaságban úgy vélekedtek, hogy Zichy János keresztény meggyőződése „szédítés”, csak azért hirdet keresztény politikát, hogy minél több zsidó vállalatnál lehessen „díszgőj”.<sup>58</sup> 1940 elején az a pletyka terjedt el, hogy a magyar legitimista lapok közvetve pénzt kapnak a szövetségesektől. A legitimista főurak és főpapok negyedévente pénzt küldtek Habsburg Ottó főhercegnek, a világháború kitörésével azonban a százezer pengős összegek kijuttatásához kerülőút vált szükségessé. A megoldás állítólag az lett, hogy az angol–francia propagandaközpont egy párizsi magyar arisztokrata közvetítésével a pénzt eljuttatta Ottónak, míg Magyarországon a gyűjtés összegét a legitimista lapok kapták: a *Nemzeti Újság*, az *Új Nemzedék*, a *Magyar Nemzet* és a *Jelenkor*. Ezért cserébe kötelesek voltak a „legkíméletlenebb harcot folytatni” a nyilasok ellen.<sup>59</sup> Málnási Ödön, a hazai nemzetiszocialisták egyik fő ideológusa a német követtségnek írva úgy vélte, hogy a KSV-t Kornfeld Móric báró „tartja ki” pénzével, és a vállalat állami tulajdonba vételét látta volna szükségnek.<sup>60</sup>

Az ellenszenv természetesen érthető, hiszen a KSV lapjai teljes egyértelműséggel léptek fel a nyilas mozgalommal szemben. Amikor például 1939. november végén a szélsőjobboldali frakciói annak ellenére sem tudták megszerezni a parlamenti mandátumot a balatonfüredi időközi választáson, hogy egy közös jelölt mögött sorakoztak fel, a *Nemzeti Újság* kifejtette: „Ők maguk hirdették, hogy aki a világnézetek balatonfüredi párviadalában alulmarad, vonja le majd ennek legmesszebbmenő politikai következményeit és tűnjék el a magyar közéletből. Nem mi mondjuk tehát, csak a saját szavaikat szegezzük most az egész magyar közvéleménnyel együtt szembe velük: tessék eltűnni!”<sup>61</sup>

A nyilasokat a KSV publicistái hazafias és egyházi szempontok miatt egyaránt elítélték. Az elsőre jó példa Nyisztor Zoltán cikke 1939. decemberéből, amelyben azt a felfogást kárhóztatta, miszerint a kis népek nem maradhatnak magukra, még idejében csatlakozniuk kell egy nagyhatalomhoz. Úgy vélte, hogy ez hazaárulás és „ez az országeladási hangulat ismeretlen volt Magyarországon s hangjait csak azóta halljuk, amióta nyilas agitáció folyik”.<sup>62</sup> A szélsőjobboldal egyházellenes támadásaira szintén rendszeresen felhívták a figyelmet. Amikor például a *Magyarság* felvetette a felekezeti iskolák megszüntetésének ötletét, a *Nemzeti Újság* úgy értékelte, hogy ez a támadás „még éppen jókor jött és a katolikus közvélemény örülhet neki, hogy a nyilasság végre leleplezte önmagát”.<sup>63</sup> A KSV lapjai támogatták a két első zsidótörvény által megalapozott „örségváltás” politikáját, ám a nyilvánosság előtt igyekeztek tagadni azt a tényt, hogy ennek megszületésében jelentős szerepe volt a nyilasok fellépésének. Ezért elsősorban a Keresztény Községi Párt néhai vezetőjének, Wolff Károlynak<sup>64</sup> a szerepét emelték ki, azt hangsúlyozva, hogy ő 1919 óta megszakítás nélkül képviselte a programot: „a társadalmi és gazdasági élet csaknem minden területén érvényesültek és a magvalósulás

58 EPL Mindszenty József különgyűjtemény M3 doboz. A nyilaspárt gyűlései 1938–1940. 1939. január 11.

59 Uo. 1940. február 26.

60 ADRIÁNYI, Gabriel: *Fünfundzwanzig Jahre Ungarischer Kirchengeschichte 1895–1945*. Mainz, Hase und Koehler, 1974. 150–151.

61 Tessék eltűnni. *Nemzeti Újság*, 1939. november 28. 1–2.

62 NYISZTOR Zoltán: Nem eladó! *Nemzeti Újság*, 1939. december 17. 1–2.

63 Végre kibújt a szög a zsákból! *Nemzeti Újság*, 1939. december 15. 1–2.

64 Róla részletesen lásd GERGELY Jenő: *A Keresztény Községi (Wolff) Párt (1920–1939)*. Budapest, Gondolat, 2010.

útján vannak” az ő elvei, a gazdasági és szellemi életben a „keresztény magyarság” foglalja el a vezető szerepet.<sup>65</sup>

A *Nemzeti Újság* 1939 végén óvatos optimizmussal tekintett a jövőbe: bár Európa egén sötét viharfelhők gyülekeznek, Magyarországnak nagyszerű hadserege és remek diplomáciája van, a társadalom higgadt, az emberek „népíteletszerűen” fordulnak el a szélsőségektől.<sup>66</sup> A lapban Teleki Pál miniszterelnök is publicisztikát jelentetett meg, amelyben az olvasókat reális helyzetértékelésre és arra kérte, hogy dolgozzanak tovább a nemzet megerősödésén, Szent István szellemét követve az „izgága szélsőségek” helyett.<sup>67</sup>

## A politika hullámverései Teleki Pál haláláig

Az 1940-es évben a fő ellenségnek továbbra is a nyilasok számítottak a KSV-lapok számára, akikkel gyakran keveredtek sajtópolémiaikba. Lesújtóan értékelték például Szálasi Ferenc programbeszédét,<sup>68</sup> nevetségesnek ítélték a „Kárpát-Duna Nagy Haza” kifejezést<sup>69</sup> vagy a „parasztállam” létrehozására vonatkozó szövegeket.<sup>70</sup> A *Nemzeti Újság* főszerkesztője, Tóth László veszélyesnek ítélte, hogy a nyilasok egyre gyakrabban álltak elő a „politikai katolicizmus” és a „klerikális reakció” elmarasztalásával. Úgy vélte, hogy valódi céljuk az egyház és az állam elválasztása, illetve a felekezeti oktatás felszámolása, amit a katolikusok nem fogadhatnak el.<sup>71</sup> A KSV lapjai gyakran keveredtek összetűzésekbe a nyilas sajtóval. Januárban például a nyilas *Pesti Újság* támadta a *Nemzeti Újság*ot a szélsőjobboldalt lejárató információk közzélése miatt,<sup>72</sup> februárban viszont a *Nemzeti Újság* írt arról, hogy a nyilas *Magyarság* kiadóhivatalát vezető Tamási úr valójában Trettina Jenő, a közismert, jogerősen elítélt csaló.<sup>73</sup>

1940 márciusában a szélsőjobboldali vizekre evező volt kormányfő, Imrédy Béla felmondta a háború kitörése után létrejött belpolitikai fegyverszünetet, és az *Új Magyarság* húsvéti számába írt Öszinte szó a magyar–német viszonyról című cikkében támadást intézett a miniszterelnök ellen. Formailag nem a magyar külpolitikát támadta, hanem a „németellenes hangulatkeltést”. Külön kiemelte a keresztény egyházak szerepét, és szembeállította egymással a német rendszert keresztényellenesnek ítéelő egyházi vezetőket az úgynevezett „jó keresztényekkel”, akik elfogadják azokat a nemzetiszocialista tételeket, így a fajelméletet is, amelyek ellentmondanak a kereszténységnek. Helytelenítette a német nemzetiszocializmus „importeszmének” nyilvánítását, úgy vélte, hogy valójában koreszméről van szó, és a Német Birodalommal való lehető legszorosabb együttműködést követelte.<sup>74</sup>

65 Wolff Károly. *Nemzeti Újság*, 1939. november 4. 1.

66 KÖZI-HORVÁTH József: Az újév elé. *Nemzeti Újság*, 1939. december 30. 1–2.

67 TELEKI Pál: A múlt utolsó – a jövő első esztendeje. *Nemzeti Újság*, 1939. december 31. 1–2.

68 T. H. L.: Ez volt a nagy programbeszéd? *Nemzeti Újság*, 1940. október 9. 3.

69 TÓTH László: Miért nem Magyarország? *Nemzeti Újság*, 1940. október 13. 1–2.

70 TÓTH László: Nem lehetünk parasztállam. *Nemzeti Újság*, 1940. október 20. 1–2.

71 TÓTH László: Hová még magyar ember? *Nemzeti Újság*, 1940. október 27. 1–2.

72 HEGEDŰS Gyula: Mi az igazság? *Nemzeti Újság*, 1940. január 24. 4.

73 Pár szó a sajtóetikáról. Ki is az a Tamási úr? *Nemzeti Újság*, 1940. február 25. 9. A *Pesti Újságról* és a *Magyarságról* lásd PAKSA Rudolf: *Magyar nemzetiszocialisták. Az 1930-as évek új szélsőjobboldali mozgalma, pártjai, politikusi, sajtója*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet – Osiris, 2013. 349., 353.

74 SIROS József: *Imrédy Béla (Politikai életrajz)*. H. n., Elektra Kiadóház, 2001. 57–58.

Az ellenzéki sajtó hatalmas felháborodással reagált,<sup>75</sup> amiben osztozott a *Nemzeti Újság* is. Nyisztor Zoltán szerint Imrédy a koreszme megtestesülését egyetlen ország politikai rendszerében vélte megtalálni, ami tévedés, hiszen a koreszme valójában a szociális haladás. Ez pedig sok különböző nemzetnél érvényesül, mint például Belgiumban vagy Ausztráliában, hiba tehát, ha ezt az erős propaganda hatására egyetlen helyhez (tehát a nemzetiszocialista Németországhoz) köti. Mindebből következik, hogy a cél Magyarországon is a szociális felszabadulás, nem pedig „egy módszer erőltetése vagy bebeszélése”. Imrédy „hivatalos egyház – jó katolikusok” megkülönböztetésével szemben azt hangoztatta, hogy csak egy igazság van, ami a dogmákon alapul, XI. Pius pápa pedig 1937-ben a „*Mit brennender Sorge*” kezdetű enciklikájában már teljesen egyértelműen elítélte az Imrédy szerint még „tisztán meg nem ítélni” jelenségeket. Mindezek következtében határozottan elutasította a volt kormányfő felvetéseit.<sup>76</sup>

A cikk komoly feltűnést váltott ki, a *Népszava* például úgy értelmezte, mint a katolikus egyházi körök határozott állásfoglalását Imrédy ellen.<sup>77</sup> A *Nemzeti Újság* hasábjain Imrédy két nap múlva választ jelentetett meg, úgy vélt, hogy Nyisztor írása nem volt kellően tárgyilagos, és a szerző megpróbálta kisajátítani magának a tanító egyház tekintélyét.<sup>78</sup> Imrédy támadásával szemben, amit sokan egy lehetséges kormányváltás előkészítésének láttak, Teleki Pál határozottan felvette a kesztyűt.<sup>79</sup> Ebben a KSV is támogatta őt: beszámolt például a kormányfő beszédéről, amelyben arról panaszkodott, hogy a közvélemény és a sajtó kevés kivétellel fegyelmezetlen, a közszereplők unják a következetes magyar külügyi álláspontot, ahelyett, hogy büszkéké lennének rá.<sup>80</sup> A *Nemzeti Újság* közölte a Teleki bizalmasának számító és a KSV-lapokban egyébként is gyakran publikáló Kovrig Béla írását is, amelyben – kimondatlanul Imrédyvel vitatkozva – azt hangoztatta, hogy a társadalmi igazságosság és a népi egység mellett koreszme a szabadság is.<sup>81</sup>

A vitára feszült közéleti viszonyok között került sor: a közvéleményt rémhírek sokasága tartotta izgalomban, amelyek a Magyarország elfoglalását célzó német tervekről szóltak.<sup>82</sup> Április elején a főszerkesztőket arról tájékoztatták, hogy a kormányülésen szóba került a magyar sajtó nagy részének németellenes hangja. A kormány ennek megváltoztatását kérte: a sajtónak több barátságot kell mutatnia, nehogy megtorló lépésekre szolgáltatson ürügyet. „Magyarországon a közvélemény olyan németellenes, hogy a sajtónak ezt németbarát magatartással kell elburkolni”<sup>83</sup> – mondta Thuránszky László sajtófőnök. A *Nemzeti Újság* ezután kampányba kezdett a rémhírekkel szemben, és arról győzködte olvasóit, hogy a szerkesztőségben óriási munkával szűrik meg és elemzik a híreket, így nyugodtan megbízhatnak ezekben.<sup>84</sup> A Franciaország felett 1940 nyarán aratott német győzelem még tovább fokozta a kormányzati óvatosságot. Teleki elhatározta, hogy „a magyar sajtó kárára lerója adóját

75 ABLONCZY (2005): 450.

76 NYISZTOR Zoltán: Túlzók és vakok? *Nemzeti Újság*, 1940. április 7. 4.

77 A katolikus egyház az Imrédy-féle húsvéti cikk ellen. *Népszava*, 1940. április 9. 3.

78 IMRÉDY Béla: Viszonválasz. *Nemzeti Újság*, 1940. április 9. 4.

79 SÁLY (1945): 150–153.

80 „Nem akarok csalódnai a nemzet józanságában.” *Nemzeti Újság*, 1940. április 17. 3.

81 KOVRIG Béla: Eszmék kisajátítása ellen. *Nemzeti Újság*, 1940. április 27. 2.

82 RÉTI György (szerk.): *A Palazzo Chigi és Magyarország. Olasz diplomáciai források Magyarországról. A Darányi-kormány megalakulásától a Szovjetunió elleni hadüzenetig (1936–1941)*. Budapest, Hungarovix, 2007. 324.

83 SÁLY (1945): 164–165.

84 Kártékony mesemondás. *Nemzeti Újság*, 1940. április 13. 5.

Európa legyőzőjének”, és a főszerkesztők értekezletén ismételten elhangzott a felhívás: „fel kell hagyni a lavírozással, és határozottan ki kell állni Németország mellett”.<sup>85</sup>

A látványos német győzelem ugyanakkor jelentős hatással volt a magyar közvéleményre, sokan kezdték elfogadni a Harmadik Birodalom által vezetett „új Európa” realitását.<sup>86</sup> A németek igyekeztek is kihasználni a franciaországi győzelem propagandaértékét: a *Nemzeti Újság* berlini tudósítója amerikai, olasz, spanyol, jugoszláv és svéd újságírók társaságában – a német hadsereg és a propagandaminisztérium „nagylelkűségének” hála – néhány nappal a német bevonulás után eljuthatott Párizsba.<sup>87</sup> Franciaország összeomlását a KSV publicisztikája annak bizonyítékaként igyekezett értelmezni, hogy a népfrontpolitika működésüképtelen: „Míg a német birodalomban megfeszített erővel álltak munkába a munkások milliói, addig Franciaországban vörös zászlók lobogtatásával, a spanyolországi népfront megsegítésével, a fasiszta Itália kigúnyolásával és a német birodalom becsúszásával akartak felkészülni a leszámolásra.”<sup>88</sup>

A Németország iránti lojalitás magyar szempontból célravezető voltát igazolhatta a felszínes megfigyelők előtt a második bécsi döntés 1940. augusztus 30-án, amelynek eredményeként Észak-Erdély visszatért Magyarországhoz – ugyanakkor az ország diplomáciai mozgástere még tovább szűkült, ami hamarosan végzetesnek bizonyult. Bár a közhangulatot csalódottság jellemezte, hiszen sokan egész Erdély visszatérését várták,<sup>89</sup> ennek nyoma sem volt a KSV-lapok oldalain, amelyek a hivatalos politika optimizmusát sugározták. Nyisztor Zoltán kiküldött tudósítóként írt cikksorozatokban számolt be a magyar hadsereg bevonulásáról.<sup>90</sup> Nyisztor a székely nép hűségét, kultúrájának és gasztronómiájának eredetiségét, valóságos tradícióit emelte ki, önérzetét pedig egyenesen példaképként állította az olvasók elé.<sup>91</sup>

A revízió ellentételezéseként viszont Magyarországnak egyre több engedményt kellett tennie a németek javára,<sup>92</sup> és ez a sajtóirányításban is megmutatkozott. A *Nemzeti Újság* például augusztus 27-én a külügyi sajtóiroda utasította, hogy a Nagy-Britannia elleni német hadjáratról „a legnagyobb elragadtatással” nyilatkozzék.<sup>93</sup> A KSV lapjainak korábbi, óvatosan angolbarát hozzáállása tehát megváltozott, ám a háttérben megbúvó okok egyes közleményekből így is kiérződnének. Októberben például egy propagandacikk elítélte azokat a névtelen röpcédulákat, amelyek szerint a németek mezőgazdaságilag kifosztják Magyarországot. A kommentár szerint ez azért elítélendő, mert „a legrútabb hálátlanság színében” tünteti fel Magyarországot, és veszélyezteti a „baráti viszonyt” a Harmadik Birodalommal<sup>94</sup> – vagyis egyedül célszerűségi szempontokat hangsúlyozott, és nem érintette a röpcédulák valóságtartalmának kérdését.

Időközben Teleki Pál miniszterelnök szűk körben felvetette egy alkotmányreform végrehajtásának lehetőségét, ami egyrészt régi elképzelése volt, másrészt ezzel kívánta megelőzni a

85 PAÁL (2015): 118.

86 JUHÁSZ Gyula: *Uralkodó eszmék Magyarországon 1939–1944*. H. n., Kossuth, 1983. 104.

87 OROSZI MARTON István: A *Nemzeti Újság* berlini tudósítójának helyszíni jelentése a megszállt Párizsból. *Nemzeti Újság*, 1940. június 18. 3.

88 A Népfronttól a Genfi-tóig. *Nemzeti Újság*, 1940. június 20. 4.

89 RÁNKI–PAMLÉNYI–TILKOVSKY–JUHÁSZ (1968): 526.

90 NYISZTOR Zoltán: A kolozsvári csoda. *Nemzeti Újság*, 1940. szeptember 13. 3.

91 NYISZTOR Zoltán: Az újra felfedezett székely nép. *Nemzeti Újság*, 1940. szeptember 27. 5.

92 ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris, 2003. 249.

93 SALY (1945): 233.

94 Névtelen kútmérgezés. *Nemzeti Újság*, 1940. október 12. 6.

szélsőjobb radikálisabb tervezeteit. Ezért úgy tervezte átalakítani a parlament két házát, hogy a helyeket a hivatásszervezetek, valamint a vármegyék által küldött képviselők töltötték volna be.<sup>95</sup> Kovrig Béla már 1940 júniusában utalt a *Nemzeti Újság*ban egy hasonló átalakítás tervére, azzal érvelve, hogy fel kell készülni a háborúval járó hadigazdaságra, ami azonban nem feltétlenül jelent majd totális állami kontrollt. Elképzelhető ugyanis egy olyan modell, amelyben az állam csak az irányelveket adja meg, a végrehajtást viszont rábízza a hivatásszervezetekre. „Akik irtóznak a totális államiságtól, hagyjanak fel végre-valahára azzal az ellenállással, amelyet egy korszerű hivatásrendi társadalom szervezésével és ennek módszereivel szemben kifejtene”<sup>96</sup> – kérte. A lapban Mihelics Vid tárgyalta a kérdést, kiemelve, hogy sok a félreértés katolikus körökben is, noha „a hivatásrendiség keresztülvitele nem egyértelmű a rendi állam megvalósításával”. A keresztény társadalomszemlélet megköveteli ugyanis, hogy az állami döntésekben „valamilyen módon maga a nép közvetlenül vegyen részt”.<sup>97</sup>

Az ügynök 1940 szeptemberében Csáky István külügyminiszter nyilatkozata adott fordulatot, amely a fasiszta *Giornale d'Italia*ban jelent meg. A ködös megfogalmazású szöveg szerint a kormány célja alkotmányos reform végrehajtása, az 1848-as törvények megtisztítása a történeti hagyományokkal ellentétes vonásoktól, Németország és Olaszország „eredményeit” is szem előtt tartva. Az interjú, amelyet – az olasz diplomácia értesülései szerint – Csáky utasítására az egész magyar sajtó átvett, valójában azt célozta, hogy felkészítse a közvéleményt a várható újabb jobbratolódásra. Az olasz értékelés szerint „ez az egészében meglehetősen általános megfogalmazás, amely a hagyományok köpönyege alatt igyekszik változatlanul konzerválni a jelenleg meglévő összes intézményt, amelyek megmentését a kormány hasznosnak és lehetségesnek tartja – csaknem az egész sajtó tetszését elnyerte.”<sup>98</sup>

Tóth László szintén tetszéssel fogadta a javaslatot. Érvelése szerint az alkotmány nem azonos az 1848-as törvényekkel, az csak egy régi, organikusan fejlődő közjogi hagyomány utolsó eleme, ezért igenis indokolt a reform. Hivatkozott az 1939-es, titkos választáson tapasztalt nyilas előretörése, amit az alkotmányreform melletti érvként értelmezett. Úgy vélte, hogy a kamarák összeállítása más elvek szerint történhet ugyan, de az Országgyűlés ellenőrző és törvényhozó funkciója továbbra is megmarad. „Különben is a nemzet akarátának igazi érvényesülését a társadalom helyes megszervezése, a független egzisztenciák számának szaporítása, a törvényvédele sajtó- és véleményszabadság jobban biztosíthatja, mint esetleg olyan képviselőház, amelynek többségét a hatalmi kegy nevezi ki, vagy a demagógia juttatja mandátumhoz”<sup>99</sup> – figyelmeztetett. Tóth konkrét ötletekkel is előállt: javasolta, hogy a hivatásrend a felsőházban kapjon szerepet, a képviselőház tagjait pedig közvetetten válasszák meg a törvényhatósági bizottságok, amelyek viszont a városi és községi képviselőtestületektől kapják mandátumukat.<sup>100</sup> Mindettől a népképviselői rendszer „hibáinak” megszüntetését remélte.<sup>101</sup> A jogi szaktekintélynek számító Baranyay Juszti cisztercita szerzetes azt indítványozta, hogy a községek lakói igen kiterjedt választójog alapján válasszák meg a községi képviselőket, ők a megyei képviselőtestületek, ezek pedig az országgyűlés szabad mandátummal rendelkező

95 ABLONCZY (2005): 486.

96 KOVRIG Béla: Az élet átalakul. *Nemzeti Újság*, 1940. június 23. 5.

97 MIHELICS Vid: Hivatásrendiség és magyar állam. *Nemzeti Újság*, 1940. szeptember 8. 7.

98 RÉTI (2007): 469.

99 TÓTH László: Engedjünk-e a negyvennyolcból? *Nemzeti Újság*, 1940. szeptember 29. 1–2.

100 TÓTH László: Október hatodikán. *Nemzeti Újság*, 1940. október 6. 1–2.

101 TÓTH László: Reform vagy forradalom? *Nemzeti Újság*, 1940. november 24. 2.



tagjait. Azt is hozzátette azonban, hogy a választásokat végig nyíltan kell megtartani. Indoklása szerint így akárhogy is történjék a nemzetközi kibontakozás, „akár a szabad társadalom, akár az etatizmus irányában, nem kerülünk lehetetlen helyzetbe”.<sup>102</sup> A közjogi reformtervek végül azonban nem valósultak meg, sőt hivatalos javaslat sem született, amiben nagy szerepet játszhatott, hogy a Teleki által előzetesen értesített közéleti szereplők, például a hercegprímás, fenntartásokkal fogadták a felvetést.<sup>103</sup>

A német befolyás elleni küzdelemben az *Új Nemzedék* igyekezett a maga eszközeivel segítséget nyújtani Teleki Pál kezdeményezéseinek, így a katolikus társadalmi szervezetek hangsúlyos részvételével működő Magyar Szociális Népmozgalomnak, amely hivatalos önmeghatározása szerint a „pozitív fajvédelem”, az „erős népi birodalom” létrehozására törekedett. Az *Új Nemzedék* rendszeresen beszámolt a szerveződésről, annál is inkább, mivel a Hivatásszervezetben „a gyökeres rendszerváltozást jelentő hivatásrendiség felépítésére irányuló akaratot” is felismerni vélte.<sup>104</sup>

A német terjeszkedés következtében egyre szűkebbé vált Magyarország mozgástere. Ez a folyamat 1941 áprilisában, a jugoszláv krízis következtében elvezetett Teleki Pál öngyilkossághoz, amelyet a KSV lapjai is mély megdöbbenéssel fogadtak.<sup>105</sup>

## A mozgástér elvesztése, 1941–1944

A Harmadik Birodalommal szembeni, korábban kritikus hozzáállás, az egyházellenes politika bírálata és az óvatos angolbarátság 1941-re teljesen eltűnt, ezek helyét a nyílt háborús propaganda foglalta el. A Szovjetunió elleni német hadba lépést az ateista kommunizmus elleni keresztes hadjárat kezdeteként ünnepelték.<sup>106</sup> A hadjáratot magyar szempontból is döntő jelentőségű vállalkozásnak tüntették fel, arról cikkezve, hogy a nyugati sajtó tanúsága szerint a világháború után a britek szovjet zsákmánynak vetik majd oda az egész kelet-európai régiót.<sup>107</sup> Ezzel az első világháborús magyar sajtó Nagy-Britannia-képét elevenítették fel, amely a megbízhatatlanság vádján alapult.<sup>108</sup> Az angolszász hatalmakkal szembeni hadiállapot beálltáról – a szigorú kormányzati utasítást követve<sup>109</sup> – szintén azt írták, hogy az Magyarország helyzetéből, illetve a kormány antibolsevista politikájából logikusan következik, hiszen ez az egyetlen hatékony fellépési mód a bolsevizmus ellen.<sup>110</sup>

A propaganda a németországi katolikusüldözésekről szóló, az 1930-as években bőségesen érkező hírek emlékét is igyekezett feledtetni; ehelyett azt sugallták, hogy a helyi katolikus egyház támogatja a német hadigépezetet. Ezt szolgálhatta például az a jelentés, amelyet állítólag „egy lelkes magyar katonatiszt” írt egy német sajtójelentés nyomán arról, hogy a Krétára

102 BARANYAY Jusztin: Az alkotmányreform. *Nemzeti Újság*, 1940. november 17. 1–2.

103 ABLONCZY (2005): 486.

104 A Magyar Szociális Népmozgalom eszméjéhez elsőnek a Hivatásszervezet tábora csatlakozott! *Új Nemzedék*, 1940. október 16. 2.

105 Széki gróf Teleki Pál. *Nemzeti Újság*, 1941. április 4. 1.

106 NYISZTOR Zoltán: A Szovjetuniótól a szent Oroszországig. *Nemzeti Újság*, 1941. június 28. 5.

107 London Kelet-Európát a bolsevizmusnak akarja kiszolgáltatni. *Nemzeti Újság*, 1941. augusztus 3. 4.

108 KLESTENITZ Tibor: Nagy-Britannia képe a központi hatalmak propagandájában a háború első éveiben. *Jel-Kép*: 2016/1. 61–70.

109 SALY (1945): 434–435.

110 Szolidaritás. *Nemzeti Újság*, 1941. december 14. 1–2.



ledobott német ejtőernyős csapatokat életük kockáztatásával tábori lelkészek is elkísérték a különösen veszélyes akcióba.<sup>111</sup> A propagandacélok következtében a német sajtó Magyarországról alkotott véleménye fontos szemponttá kezdett válni: a *Nemzeti Újság* például 1942 szeptemberében szemlélte a *Volk und Reich* című folyóirat Magyarországról szóló különszámát, amelynek előszavát Kállay Miklós miniszterelnök írta, megállapítva, hogy a Hitlerrel tett látogatása óta nem kételkedik a biztos győzelemben, aminek Magyarország is a része akar lenni.<sup>112</sup> A *Nemzeti Újság* 1943 januárjában „ünnepi megemlékezést” közölt Hitler tíz éves kancellári jubileumán, elismételte a kormányzati propaganda közhelyeit a német–magyar sorsközösségről, ám – talán az önálló szellemi arculat maradványainak megőrzése szándékával – azt is hozzátette, hogy a szovjet fronton a magyar honvéd keresztény szellemben, a kereszténységért és Szent István birodalmáért küzd.<sup>113</sup>

A nyilasokkal szembeni polémiaik viszont továbbra is napirenden maradtak. Nyisztor Zoltán például a *Rerum novarum*, az 1891-ben kiadott pápai szociális körlevél évfordulójának sajtóvisszhangját elemezve megállapította, hogy az egész magyar nyilvánosság méltatta az enciklikát, a nyilas sajtó kivételével, amely „szervezett és dühös rohamot” indított a katolicizmus ellen.<sup>114</sup> 1942 nyarán-őszén szinte önálló rovattá kezdtek kikerekedni a Nyilas pesti posta címmel ellátott cikkek, amelyek a különböző szélsőjobboldali frakciók közötti nyilvános vitákról számoltak be, érezhetően nagy elégtétellel.<sup>115</sup> A közvetlen viták nagyrészt a katolicizmus szerepének értelmezése kapcsán törtek ki. 1942 decemberében például a nyilas képviselő, Szöllősi Jenő panaszt tett, mert a *Nemzeti Újság* szerinte nem adta vissza hűen parlamenti beszédét, illetve mert a lapnak nincs joga a katolicizmus nevében megnyilvánulni – hiszen ő és még igen sok nyilas szintén katolikus, így az ő nevükben nem írhat. Nyisztor viszonzása szerint a *Nemzeti Újság*ot a katolicizmus vezetői, illetve a közvélemény maga is a kezdetektől a katolicizmus szócsövének tartja, Szöllősi viszont még a katolikus felekezetű nyilasok egyöntetű helyeslésével sem számolhat. A tanító egyházat „semmiféle tömegek emlegetésével vagy felvonultatásával befolyásolni nem lehet” – figyelmeztetett.<sup>116</sup> Néhány nappal később Prohászka Ottokár emlékének védelmében írt publicisztikát, mert úgy látta, hogy ezzel „az egyháztól és a tiszta magyarságtól távol álló erők” gyakran visszaélnek. Prohászka ugyanis nem egy meghatározott politikai forradalomért, gazdasági vagy szociális reformért, hanem az erkölcsi megújulásért lelkesült, ezért visszaélnek emlékével, akik a gyűlölet prófétájává akarják őt megtenni. Véleménye szerint a néhai székesfehérvári püspök meg akart oldani nagy társadalmi problémákat, amelyek „fájdalmas operációval járnak és egész rétegeket, osztályokat vagy fajokat érintenek, de Prohászka a józan ész és nem a vak szenvedély vezette és nem gyűlöletet, hanem igazságosságot, nem új fertőzést, hanem tisztulást akart.”<sup>117</sup>

Tóth László főszerkesztő elsősorban a szólásszabadság maradványainak védelme kapcsán mutatott aktivitást. 1942 októberében például a Színművészeti Kamara kizárta egyik tagját, aki egy cikkében komoly bírálatot fogalmazott meg a szervezet működéséről. Tóth az esetben

111 Ejtőernyős papok. *Nemzeti Újság*, 1941. szeptember 5. 4.

112 A *Volk und Reich* Magyarországról. *Nemzeti Újság*, 1942. szeptember 1. 3.

113 Tíz év. *Nemzeti Újság*, 1943. január 31. 12.

114 NYISZTOR Zoltán: Nyilas roham a katolicizmus ellen. *Nemzeti Újság*, 1941. június 1. 5–6.

115 Lásd például Nyárutáni nyilas pesti posta. *Nemzeti Újság*, 1942. szeptember 27. 5.

116 NYISZTOR Zoltán: Meddig terjed a katolicizmus? *Nemzeti Újság*, 1942. december 2. 3.

117 NYISZTOR Zoltán: Visszaélés Prohászkaival. *Nemzeti Újság*, 1942. december 6. 5.

a sajtószabadság, illetve a vélemény és bírálat szabadságának megsértését látta.<sup>118</sup> Decemberben a közéleti türelmetlenség jelenségei ellen szólalt fel. A nyilasokra utalva úgy vélte, hogy egyre gyakoribbá válik az ellenvélemények meghallgatásnak megtagadása, pedig ez elemi követelmény, a sajtóban és a parlamentben egyaránt. „Senki ne akarja megfosztani a másikat sem a szólás és a vélemény szabadságától, sem a jó hírtől és a becsületétől”<sup>119</sup> – figyelmeztetett.

1943 januárjában, a katolikus újságírók védőszentjének, Szalézi Szent Ferencnek az ünnepén Tóth egyenesen a cenzúra intézményét vette célba, azt követelve, hogy egyenlő mértékkel kezelje a katolikus sajtót, és a „tilalmakat minden oldal felé és minden esetben egyenlő módon” érvényesítse. Ugyan örömtelinek tartotta, hogy legújabban a pápai és magyar főpapi megnyilatkozások változás nélkül keresztülmennek a cenzúrán, de határozottan tiltakozott a már megtörtént tiltások miatt.<sup>120</sup> Mindennek hátterében az állami ellenőrzés fokozódása állt, amelyet Tóth furfangos módszerekkel igyekezett kikerülni. 1941 decemberében például a hatóság megtiltotta Reibel Mihály országgyűlési beszédének közlését, mire Tóth panaszt tett a Sajtókamaránál, valamint megírt egy, a cenzúra működését kifogásoló cikket. Ezután Rákóczy Imre, a Cenzurabizottság elnöke megígérte neki, hogy Reibel beszédét átengedik, ha visszavonja a kritikus cikket. Az alku meg is valósult.<sup>121</sup> Egy másik esetben, amikor a protestánsokkal folytatott házassági vita során a hatóság a hivatalos egyházi álláspontot kifejtő cikket törölte, akkor Tóth a hercegprímás közvetítésével egyenesen a miniszterelnökhöz juttatta el panaszát.<sup>122</sup>

Az állami ellenőrzés idővel a sajtó mellett a szószékekre is kiterjedt. 1940 júliusában Böle Kornél szerzetes szentbeszéde, amelyet a rádió is közvetített, azonnali tiltakozásra sarkallta a németeket; ennek következtében a rádiópredikációkra előzetes cenzúrát rendeltek el.<sup>123</sup> A püspöki konferencia 1942 márciusában szembesült a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium „kérésével”, hogy a papság a szentbeszédekben tartózkodjon minden olyan kijelentéstől, „amely az ország szövetségeseit kritizálja, vagy általában a hadviselő felekkel kapcsolatban politizál”.<sup>124</sup> A cenzúra a főpapság megnyilvánulásait sem kímélte. Amikor például a *Nemzeti Újság* közölte a prímás egyik szentbeszédét, a cenzor kihúzta azt a kijelentést, miszerint „csak addig kell az állami törvényeknek engedelmeskedni, míg azok az isteni törvényekkel nem ellenkeznek”.<sup>125</sup> 1942 karácsonyán pedig a hatalom valamennyi sajtótermékből törölte Apor Vilmos győri püspök felhívását a zsidónak nyilvánított katolikus hívek támogatására létrejött Szent Kereszt Egyesület megsegítésére.<sup>126</sup>

Időközben a háborús hátszág gazdasági problémái egyre jobban érzékelhető nehézségekkel jártak a sajtó működésében is. A KSV már 1941 januárjában arról volt kénytelen beszámolni, hogy a MÁV legtöbb vonalán a korlátozások miatt a lapok szállítása gyakran szenvedett késedelmet, amin a vállalat átszervezésekkel próbált meg úrrá lenni.<sup>127</sup> A helyzet azonban egyre csak romlott: 1942 őszén a MÁV új menetrendje különösen az *Új Nemzedék*re nézve volt

118 Tóth László: A szabad bírálat jogáért! *Nemzeti Újság*, 1942. október 30. 5.

119 Tóth László: Vélemény és erőszak. *Nemzeti Újság*, 1942. december 6. 1–2.

120 A Központi Sajtóvállalat ünnepzése a katolikus írók és hírlapírók közgyűlésén. *Nemzeti Újság*, 1943. január 30. 2.

121 EPL Cat. D/c 8704-1941. Tóth László jelentése, 1941. november 17.

122 Szent István Társulat Levéltára (a továbbiakban: SZIT), Esty Miklós naplója, 1942. október 1.

123 Uo. 1940. július 22.

124 BEKE (1992): 319.

125 SZIT Esty Miklós naplója, 1940. október 22.

126 SALY (1945): 575–576.

127 A *Nemzeti Újság* olvasóihoz! *Nemzeti Újság*, 1941. január 25. 7.

kedvezőtlen, a lap az ország területének majdnem egyharmadán csak másnap reggelre jutott el az előfizetőkhez. Ezért csatlakoztak a budapesti déli lapokhoz, és bérelt autókkel próbálták meg elérni a kérdéses területeket.<sup>128</sup>

A szovjet front eseményei, a németek sztálingrádi veresége a magyar közvéleményre is komoly hatást gyakorolt, egyre több véleményformálóban merült fel a németellenes nemzeti összefogás gondolata. Ezt tükrözi az a sajtóvita is, amely Andorka Rudolf Mi a tennivalónk? című cikke nyomán bontakozott ki 1943 februárjától, és amelynek nyomán felmerült a szociáldemokratákkal való együttműködés igénye.<sup>129</sup> A *Nemzeti Újság* ezt – korábbi álláspontjához ragaszkodva – 1943 áprilisában elutasította, amire válaszként viszont egyes nyilas orgánumok egyfajta bolsevikellenes összefogást kezdtek követelni.<sup>130</sup> Erre a *Nemzeti Újság* publicistája leszögezte: „a katolikus magyar társadalom még alkalmi, akárcsak egyetlen politikai célban való megegyezést sem tud elképzelni egyetlen nyilas párttal, frakcióval vagy csoporttal sem”. A katolikusok célja ugyanakkor egy esetleges forradalom elkerülése, ezért nem fognak össze a szociáldemokratákkal, a liberálisokkal, a „zsidó radikálisokkal” sem.<sup>131</sup>

Az elutasításra a szociáldemokrata táborban azzal reagáltak, hogy megkérdőjelezték a KSV lapjainak jelentőségét. Egy cikk például a *Népszava* egy régi előfizetőjének olvasói levelét idézte:

„talán nem éppen helyes, ha a széles dolgozó tömegek, de elsősorban a szervezett munkásság a *Nemzeti Újság* magatartásából von [le] következtetést az Egyház és általában a keresztény egyházak szellemére. Barátunk azt a fölfogást vallja, hogy az elkövetkező idők olyan roppant feladatokat rónak a dolgozó társadalmi osztályokra, amelyek mellett ezek az osztályok nem vállalhatják a »mindenki harcát mindenki ellen«. Szerinte erre nincs is szükség, mert lehet ugyan, hogy a *Nemzeti Újság* bizonyos érdekek rövidlátóan értelmezett védelmében esztelenül merev magatartást tanúsít és az Egyház szelleméhez nem méltó módon ellenségeskedik a haladó eszmékkel szemben, de ebből nem következik, hogy ő a hivatott interpretátora a kereszténységnek.”<sup>132</sup>

1943 őszén a KSV-lapok irányvonala komoly közéleti vitákat váltott ki a németellenes, konzervatív, de a baloldallal való összefogást lehetségesnek tartó sajtó legfontosabb orgánumának, a *Magyar Nemzetnek*<sup>133</sup> a szerzőivel. Októberben itt Gogolák Lajos kezdett vitába Freesz Józseffel, az Egyházközségi Munkásszakosztályok (EMSZO) vezetőjével, azt sugallva, hogy a hivatásrendiség Magyarországon csupán a diktatúratörekvések leplezésének eszköze, „az állami totalizmus híveinek egyik meze, csak afféle katolikus mez”. A cikkekre válaszoló Ijjas Antal a *Nemzeti Újság*ban viszont tagadta, hogy a magyar katolikusok hivatásrendi államot akarnának, éppen ellenkezőleg: ők „mindig éppen a felülről való kiépítettséget hibáztatták a hivatásrendinek nevezett európai államok belső szervezetében:

128 EPL 210-1944, további jelzet: 7395-1942. A Központi Sajtóvállalat Serédi Jusztniánnak, 1942. szeptember.

129 JUHÁSZ (1983): 254.

130 A sajtóvita részletes ismertetését lásd HANTOS-VARGA Márta: Az ideológiai ellenfél és a politikai ellenség elkülönítésének problémái. Sajtóvita a baloldallal való együttműködés lehetőségeiről 1943 tavaszán. *Századok*, 2015/1. 87–120.

131 A magyar politika és a nyilas pártok. *Nemzeti Újság*, 1943. április 9. 3.

132 Az Egyház és a szocializmus. *Népszava*, 1943. szeptember 12. 3.

133 BUZINKAY (2016): 386–388.

a totalitárius módot vagy eszközöket”.<sup>134</sup> Freesz szintén támadásba lendült, azzal vádolva a *Magyar Nemzetet* és a *Népszavát*, hogy azok a saját eszmekörükhez tartozók számára akarják kisajátítani a katolikus jelzőt.<sup>135</sup>

A másik oldal képviselőjében a kisgazda Acsay Tihamér írt választ a *Nemzeti Újság*ba. Szerinte a hivatásrendiség hívei gyakran elmulasztották a különbségtételt a pápa által javasolt hivatásrendi alapú társadalomszervezés, illetve a hivatásrendi gondolatot önigazolásul felhasználó diktatúrák között, ezzel pedig akarva-akaratlanul erősítik a parlamentarizmus-ellenes hangulatot. Ezért zűrzavart okoznak mindazoknak a megnyilvánulásai, akik „bíznak benne, hogy a tömegek a mai megzavart és egyoldalú látási viszonyok közt elméleti szabatosséggal fognak különböztetni és határt vonni”.<sup>136</sup> A *Népszava* szerzője pedig úgy vélte, hogy a KSV-lapok egyszerűen azért hirdetik a hivatásrendi államot, mert attól félnek, hogy a világháború utáni társadalmi és gazdasági berendezkedés – a közvélekedésnek megfelelően – gyökeresen más lesz, mint a mostani. A hivatásrendiség a valóságban az osztályérdekek eszköze, amit a Dollfuß-féle rendszer mutat: ez lényegében parancsuralom volt, a szabadságjogok, a parlamentarizmus, a hatalommegosztás eltörlésével.<sup>137</sup>

Freesz úgy vélte, az ellentétek valódi oka, hogy a nyilasok népszerűségének rohamos apadása következtében a *Magyar Nemzet* köreiben „észreveszik, hogy aki nem nyilas, az nem mind hozzájuk tartozik, hanem vannak szép számmal keresztények is”. Ezért széles körű támadást indítottak a keresztény társadalmi szervezkedés diszkreditálására. Nyisztor arra utalt, hogy a *Magyar Nemzet* felfogásával ellentétben nem csak mostanában mondtak le a hivatásrendi államról, hiszen már az 1938-as EMSZO-program, a Magyar Cél is azt tartalmazta, hogy „hivatásrendi gazdaságot és nem rendi államot akarunk!”<sup>138</sup>

A szenvedélyek elszabadulását jelzi, hogy a vita hamarosan bojkottfelhívásba torkollott: novemberben a *Nemzeti Újság* egy olvasói levelet közölt a Tolna megyei Ozora község segédlelkésztől, amely az EMSZO álláspontja melletti kiállást sürgette, illetve azt kérte, a lelkészek szólítsák fel az „öntudatos keresztény magyarokat” arra, hogy ne pártolják a *Magyar Nemzetet*.<sup>139</sup> A *Nemzeti Újság* nemsokára azt nehezményezte, hogy a *Magyar Nemzet* november 6-i számát, amely az EMSZO-kérdést tárgyalta, minden előzetes kérdés nélkül elküldték az ország valamennyi plébániájára, feltehetően így akarva meggyőzni a papságot arról, hogy a hivatásrendiség veszélyes. A cikk az állítás alátámasztására Turrán József ópályi görögkatolikus esperes levelére hivatkozott.<sup>140</sup>

Az utolsó komoly összezapást az a cikk váltotta ki, amelyet Nyisztor Zoltán – aki ekkor már, mint láthattuk, az AC sajtószakosztályának vezetője volt – 1944 januárjában Olvasni a csillagokból címmel publikált az *Egyházi Lapokban*. Ez voltaképpen „annak a közérzetnek sajátos vetülete volt, hogy Hitler vereséget szenvedett és jön az új világ”.<sup>141</sup> Nyisztor gondolatmenete nem tartalmazott sok újdonságot: a katolikusok nem kérnek sem a nyilasokból, sem a baloldaltól, továbbra is szemben állnak mindkettővel a pápai útmutatásoknak megfe-

134 IJJAS Antal: Mi a baja egyeseknek a hivatásrendiséggel? *Nemzeti Újság*, 1943. október 30. 3.

135 FREESZ Károly: Válasz Almásy Józsefnek. *Nemzeti Újság*, 1943. október 31. 5–6.

136 ACSAY Tihamér: Válasz a hivatásrendiség ügyében. *Nemzeti Újság*, 1943. november 4. 7.

137 Bemutatjuk: ez a hivatásrendi állam. *Népszava*, 1943. november 4. 5.

138 FREESZ József: Diktatúra, liberalizmus vagy keresztény önkormányzat. *Nemzeti Újság*, 1943. november 14. 7–8.

139 BIRÓ Lajos: Olvasói levél. *Nemzeti Újság*, 1943. november 21. 11.

140 Válasz a *Magyar Nemzet*nek. *Nemzeti Újság*, 1943. december 1. 3.

141 JUHÁSZ (1983): 272.

lelően. Az ugyanakkor komoly feltűnést váltott ki, hogy a két csoport közül egyértelműen az előbbiekkal szemben tűnt elnézőbbnek, elismerve a követők egyéni jóhiszeműségét.<sup>142</sup> Esty Miklós, a hercegprímás bizalmasa<sup>143</sup> – aki egyébként nem rokonszenvezett Nyisztor személyével – úgy vélte, hogy a „cikk és főleg annak hangneme nem volt megfelelő, de az is való, hogy ha más írta volna a cikket, fel sem figyeltek volna rá”.<sup>144</sup> Az éles támadások következtében az AC részéről ezután Czapik Gyula lényegében elhatárolódását fejezte ki, kijelentve, hogy Nyisztor cikke kizárólag a szerző egyéni véleményét tükrözi.<sup>145</sup> A baloldali sajtó ennek ellenére folytatni kívánta a polémiát, a KSV egyik vezetője, Marsovszky Ivor azonban végül „kiszorította a cenzúrából, hogy akadályozzák meg az effajta közlést”.<sup>146</sup>

Nyisztor a történetek ellenére továbbra is ragaszkodott az agresszív fellépéshez, és abból az alkalomból, hogy a szociáldemokraták újabb lépést tettek az egyház felé – engedélyezték tagjaik számára az egyházközségi munkát – harcias publicisztikát írt. Ekkor az AC vezetőinek kérésére személyesen a hercegprímás avatkozott közbe, és levélben fejtette ki a szerzőnek, miért nem jelenhet meg a cikke.<sup>147</sup> Nyisztor a nyilvánosság előtt sem mutatkozott békülékennynek, és főleg saját érdemének – így az 1938-as, Imrédy-párti tömeggyűlésnek<sup>148</sup> – igyekezett tulajdonítani a társadalom elfordulását a nyilasoktól. Úgy vélte, hogy ezzel szemben a nagy világnézeti harcban a liberálisok, a polgári radikálisok és a szociáldemokraták nem vettek részt, mindössze burkolt kommentárok formájában fejezték ki véleményüket, amivel „többet ártottak, mint használtak”. A baloldalon 1944 elején szerinte győzelmi ünnepet ültek és úgy tettek, mintha az egyház az ő hatalomra kerülésük érdekében küzdött volna. A harc azonban még nem dőlt el a nyilasok ellen – figyelmeztetett.<sup>149</sup>

## A német megszállás után

1944. március 19-én bekövetkezett Magyarország német megszállása, ami a sajtóélet terén is azonnal éreztette hatását. A következő néhány nap folyamán betiltották a liberális, a független és a baloldali lapok jelentős részét, így például a *Népszavát*, a *Magyar Nemzetet*, a *8 Órai Újságot*, a megmaradók közül pedig sok főszerkesztőjét lecserélték. Az intézkedéseket az utólag, április 6-án meghozott rendelet próbálta meg jogszerűvé tenni, amely szerint a miniszterelnök államérdekből bármikor felfüggeszthetett vagy megszüntethetett bármilyen kiadványt.<sup>150</sup> A budapesti újságírók természetesen azonnal értesültek az eseményekről, nyakukba vették a fővárost és igyekeztek minél több információt szerezni, amiket azonban már a saját szerkesztőségükkel is csak virágnyelven mertek közölni.<sup>151</sup> A sajtó néhány napig teljes

142 ADRIÁNYI–CsÍKY (2005): 170–171.

143 SÁGI György: Esty Miklós pápai világi kamarás hagyatékának a MTA–PPKE „Lendület” Egyháztörténeti Kutatócsoport keretein belüli rendezése. *Levéltári Szemle*, 2015/4. 82–85.

144 SZIT Esty Miklós naplója, 1944. január 10.

145 Az Actio Catholica álláspontja Nyisztor Zoltán újévi cikke nyomán támadt hírlapi vitával kapcsolatban. *Nemzeti Újság*, 1944. január 11. 5.

146 SZIT Esty Miklós naplója, 1944. január 20.

147 Uo. 1944. március 5.

148 Lásd erről jelen kötetben „A *Nemzeti Újság* az 1930-as évek második felében” című tanulmányt.

149 NYISZTOR Zoltán: Tragikus félreértés. *Nemzeti Újság*, 1944. március 12. 3.

150 BUZINKAY (2016): 388.; PAÁL (2015): 131–133.

151 SÁLY (1945): 701.



bénultságban működött, a *Nemzeti Újság* például csak március 23-án közölte az MTI hivatalos jelentését a kormányváltásról.<sup>152</sup>

A katolicizmus kezdetben viszonylagos szabadságot élvezett. A hercegprímást 1944 ápriliséban arról tájékoztatták Budapestről, hogy

„Az események a katolikus vonalat még nem érintik. Egyesületeink és egyházközségeink zavartalanul folytatják belső életüket. Alapelveként meghagytuk nekik, hogy ne adjanak okot a kellemetlenkedésre, vagy represszáliákra, legfőképpen a lelkiiségre törekedjenek.

A KSV lapjainak száma meredeken felszökött, amit propagandával nem tudtunk elérni, azt az események meghozzák.”<sup>153</sup>

A körülmények arra sarkallták az egyház vezetését, hogy megpróbálja kihasználni a rendelkezésére álló mozgásteret, amihez a sajtóra is nagy szükség volt. A KSV igazgatójának visszaemlékezése szerint Serédi Jusztinián hercegprímás a megszállás után kijelentette: „nem szabad a tollat kiadni a kezünkől, amíg azt erőszakkal ki nem ütik”.<sup>154</sup> Ehhez az anyagi és technikai feltételek biztosítása jelentette a legfontosabb kihívást. Április 1-jén Marsovszky Ivor vetette fel annak a lehetőségét, hogy a KSV megszerezhetné a betiltott *Magyar Nemzet* rotációs papírját, amihez 350 ezer pengőt tartott szükségesnek. A hercegprímás hozzájárult ahhoz, hogy a KSV erre a célra hitelt vehessen fel a Nemzeti Hitelintézetől, a papírt a bank zálogba vette, és abból készpénzért adott ki papírt. Serédi azt is engedélyezte, hogy a hitel fedezetül a Nemzeti Hitelintézet a Vállásalap bevételeiből leköttesse a megfelelő összeget.<sup>155</sup>

Szerédi szeptemberben a KSV céljaira 50 ezer pengőt ajánlott fel.<sup>156</sup> Amikor október 24-én a vállalat újabb 150 ezer pengő kölcsönt kért, az AC támogatta a kérelmet, azzal érvelve, hogy egyetemes katolikus érdek a KSV lapjainak megjelenése, ezért a segítség megtagadása a gyengeség jele volna. A hercegprímás először felhívással fordult a nagyjavadalmasokhoz, hogy adjanak rendkívüli segílyt a katolikus sajtónak a kongruakulcs alapján, majd, nyilvánvalóan a segítség minél gyorsabb folyósítása érdekében, engedélyezte, hogy a Katolikus Diákkotthonok vagyonából 150 ezer pengő kölcsönt folyósítsanak.<sup>157</sup>

Az egyházi vezetés tehát mindent megtett a vállalat lapjainak megjelenése érdekében. Szempontjaikba Esty Miklósnak, a hercegprímás bizalmasának szavai engednek betekintést, aki úgy vélte: „Ha nagyon nem is érdemlik meg [a KSV-lapok], nézetem: egyetemes kat[olikus] érdek, hogy a lap továbbra is fennmaradjon, annak kat[olikus] munkatársait és alkalmazottait nem hagyhatjuk el, de borzasztó gyengeség jele volna kifelé, ha pár hónapig sem tudnánk átvészelni a helyzetet.”<sup>158</sup>

152 Hivatalos jelentés a kormányváltásról. *Nemzeti Újság*, 1944. március 23. 1.

153 Az AC igazgatójának helyzetjelentése a hercegprímáshoz 1944. április 5. In: SZEKERES József (szerk.): *Források Budapest múltjából III. 1919–1945*. Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 1972. 529.

154 Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL) XVII. 877. 465/6. sz. Igazoló Bizottság iratai, Berkes Róbert nyilatkozata, 1945. szeptember 22.

155 EPL 3014-1944. Jakab Oszkár Serédi Jusztiniánnak, 1944. április 27. Válasz: 1944. május 1.

156 EPL 7402-1944. Serédi Jusztinán a KSV vezetőségének, 1944. szeptember 18.

157 EPL 8237-1944. *Pro memoria* az AC országos alelnökeinek értekezletéről 1944. október 25., Serédi Jusztinián levele, 1944. október 25.

158 SZIT Esty Miklós naplója, 1944. október 23.



Valószínű, hogy az AC korábban idézett budapesti jelentése szavahihető, és a KSV újságjainak olvasottsága radikálisan emelkedett, amit az új helyzetben, a totális állami ellenőrzés következtében elsősorban az magyarázhatott, amit a lapok nem, vagy csak a minimális mértékben közöltek – ez pedig a náci propaganda. A KSV tartózkodása a kollaboráns kormányfőnek is feltűnt: amikor Sztójay Döme április 13-án felkereste a hercegprímást, kijelentette, „hogy a kat[olikus] sajtót nem kívánják megbénítani”, de hozzátette: szeretné, ha „többet vennének át a bolsevizmus ellen kiadott” cikkekből.<sup>159</sup> Ezek az átvételek Sztójay kérése után is nagyrészt az egyházellenességre koncentrált szovjetellenes propagandára korlátozódtak,<sup>160</sup> ami csak esetenként egészült ki a baloldali magyar emigráció elleni támadásokkal,<sup>161</sup> vagy például a Német Birodalmi Rádió magyar nyelvű híradásainak reklámjával.<sup>162</sup> A vállalat lapjainak helyzetében bekövetkezett gyökeres átalakulásra utal a KSV munkatársait ellenőrző igazoló bizottság szociáldemokrata tagjának a véleménye is, aki úgy tapasztalta, hogy 1944 márciusa után „az *Új Nemzedék* a legliberálisabb lappá vált. A baloldali közönség csak ezt vásárolta.”<sup>163</sup>

A szerkesztőségek ugyanakkor – nagyon óvatosan – igyekeztek kihasználni a megmaradt mozgásteret, és a sorok között üzeni az olvasóknak. Jellemző például, hogy április 2-án, tehát igen jelentős késéssel közölték annak a táviratnak a szövegét, amelyet XII. Pius még januárban küldött a hercegprímásnak. Ebben a pápa kifejezte örömét Serédi Jusztinián érőfeszítései felett, hogy „az időnek és eseményeknek dúló vadsága közepette az Egyház és az emberi méltóság jogait” megvédje, és biztosította róla: imádkozik, hogy a népet a „jelen viszontagságoktól, valamint az elkövetkező veszélyekből ragadja ki”.<sup>164</sup> A *Nemzeti Újság* megpróbált az egyházi érdekek védelmében is fellépni. A szélsőjobboldali *Magyarság* például – a felekezeti békebontás és a klerikalizmus veszélyeire hivatkozva – élesen megtámadta az *Új Nemzedék* cikkét, amely azt fejtegette, hogy a munkásságnak a keresztény táborban a helye. A *Nemzeti Újság* erre válaszként kijelentette, hogy a katolikusoknak a keresztényszocialista mozgalom évtizedes munkája után most is joguk van arra, hogy magukhoz szólítsák a munkásságot.<sup>165</sup> Májusban a lap szóvá tette, hogy „ismételten általánosító gyanúsítások jelennek meg katolikus papok ellen,” méghozzá állítólagos hallomások, üres pletykák alapján, amelyek csak a közvélemény egyes rétegeinek a papság ellen való feltűzésére alkalmasak, ezért a konkrétumok közlésére szólított fel. „Az ilyen általánosító támadás azonban sem a sajtó felelősségével, sem hivatásával nem egyeztethető össze”<sup>166</sup> – figyelmeztetett.

A nyilas hatalomátvétel után a KSV lehetőségei még tovább szűkültek. Október 26-án a vállalat úgy döntött, hogy két napilapját összevonva jelenteti meg.<sup>167</sup> Néhány nappal később a Belügyminisztérium egy hónap időtartamra betiltotta a *Nemzeti Újság* – *Új Nemzedék* kiadását, mivel úgy ítélte meg, hogy az október 25-i A kifüggesztett hirdetmények alapján bevonulni nem kell című cikk veszélyeztette az ország „védett érdekeit”.<sup>168</sup> A minisztérium

159 Uo. 1944. április 13.

160 Például Az „építő” szovjet. *Nemzeti Újság*, 1944. április 19.; Durva bolsevista támadás a pápa ellen. *Nemzeti Újság*, 1944. április 23. 4.

161 Az áruló Károlyi Mihály. *Nemzeti Újság*, 1944. május 6. 6.

162 Tájékoztatlan akar maradni, mint egy gyermek? *Nemzeti Újság*, 1944. május 20. 5.

163 BFL XVII. 877. 465/6. sz. Igazoló Bizottság iratai. 5. sz. jegyzőkönyv 1945. szeptember 22.

164 A pápa levele Magyarország primásához. *Nemzeti Újság*, 1944. április 2. 3.

165 „A bolsevizmus előcsapata.” *Nemzeti Újság*, 1944. április 1. 7.

166 Megengedhetetlen vádaskodások. *Nemzeti Újság*, 1944. május 3. 7.

167 Előfizetőinkhez és olvasóinkhoz! *Nemzeti Újság* – *Új Nemzedék*, 1944. október 26. 1.

168 *Belügyi Közlöny*, 1944/46. 1631.

azonban hamarosan módosította rendelkezését, a tilalom időtartamát nyolc napra szállította le, így a lap kiadása november 5-től újra megindulhatott.<sup>169</sup>

Ennek hátterében Serédi Jusztinián érélyes beavatkozása áll, aki október 28-án személyesen tiltakozott Szálasinál a betiltás miatt.<sup>170</sup> A találkozón Szálas megígérte a tilalom időtartamának mérséklését, de megjegyezte, hogy a sajtóban „nem tűr semmiféle célzásokat”. A hercegprímás a megbeszélésen egyébként nehezményezte a rádió új vezetőségének döntését is, amely „a hősi szellem munkálása céljából” az istentisztelet-közvetítéseket csak a katonai templomokból engedélyezte. Serédi ezt a „teljes katonai nyomás” jeleként értékelte, és határozottan tiltakozott a politikának a prédikációkba való keverése ellen.<sup>171</sup>

December 16-án hozták nyilvánosságra, hogy a nyilas kormány a front közeledésére való tekintettel három lap kivételével elrendelte valamennyi fővárosi sajtótermék kiadásának „átmeneti” felfüggesztését.<sup>172</sup> Pár nap múlva Marsovsky Ivor arról tájékoztatta a hercegprímást, hogy a hadi helyzet miatt a nagyteljesítményű nyomdagépeket nyugatra szállítják, a KSV már csak két folyóirata, az *Egyházi Lapok* és a *Magyar Jogi Szemle* megjelentetésére vállalkozhat. A pletykák ugyanakkor arról szóltak, hogy január 1-jével feloldják a tilalmat, és minden lap megjelenhet.<sup>173</sup> Ma már azonban tudjuk, hogy ez tévedés volt: a KSV-lapok kiadása – az 1945-től ennek érdekében tett egyházi erőfeszítések ellenére – többé nem folytatódott.<sup>174</sup>

169 *Belügyi Közlöny*, 1944/47. 1654.

170 ORBÁN Sándor – VIDA István (szerk.): *Szerédi Jusztinián hercegprímás feljegyzései 1941–1944*. Budapest, Zrínyi, 1990. 121.

171 SZIT Esty Miklós naplója, 1944. október 28.

172 Napilapok átmeneti szüneteltetése. *Nemzeti Újság–Új Nemzedék*, 1944. december 16. 1.

173 EPL 249-1945. Marsovsky Ivor Szerédi Jusztiniánnak, 1944. december 22. (Érkezett: 1945. április 9.).

174 KLESTENITZ Tibor: Az újrakezdés reménye. A katolikus újságírás helyzete 1945 után. In: MARTON József – DIÓSI Dávid (szerk.): *Megmenekültem az oroszoktól. Az erdélyi katolikus egyház a megpróbáltatások idején: 1848, 1948*. Budapest–Kolozsvár, Szent István Társulat – Verbum, 2015. 177–216.

## A sorozatban eddig megjelent kötetek

1. Apró István (szerk.): *Határon túli magyar nyelvű médiumok 2010/2011* (2012)
2. Dobos Ferenc: *Nemzeti identitás, asszimiláció és médiahasználat a határon túli magyarság körében 1999–2011* (2012)
3. Csink Lóránt – Mayer Annamária: *Variációk a szabályozásra. Önszabályozás, társszabályozás és szabályozó hatóság a médiajogban* (2012)
4. Sarkady Ildikó – Grad-Gyenge Anikó: *A média-értéklánc szerzői jogi vonatkozásai* (2012)
5. Koltay András (szerk.): *A médiaszabályozás két éve (2011–2012)* (2013)
6. Paál Vince (szerk.): *Magyar sajtószabadság és -szabályozás 1914–1989* (2013)
7. Horváth Attila: *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején* (2013)
8. Koltay András – Nyakas Levente (szerk.): *Összehasonlító médiajogi tanulmányok. A „közös európai minimum” azonosítása felé* (2014)
9. Dobos Ferenc – Megyeri Klára: *Nemzeti identitás, asszimiláció és médiahasználat a határon túli magyarság körében 2.* (2014)
10. Grad-Gyenge Anikó – Sarkady Ildikó: *Közös jogkezelés az audiovizuális médiában* (2014)
11. Apró István (szerk.): *Média és identitás* (2014)
12. Pruzsinszky Sándor: *Halhatatlan cenzúra* (2014)
13. Kóczyán Sándor: *Gyermekevédelem a médiajogban* (2014)
14. Apró István – Paál Vince (szerk.): *A határon túli magyar sajtó Trianontól a XX. század végéig* (2014)
15. Kiss Zoltán – Szivi Gabriella: *A közszolgálati médiaszolgáltatás és a szellemi tulajdonjogok kapcsolódási pontjai és szabályozási környezete* (2015)
16. Dobos Ferenc: *A médiahasználat változása az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és vajdasági magyarság körében 2001–2014* (2015)
17. Grad-Gyenge Anikó: *Az audiovizuális archívumok szabályozási kerete – különös tekintettel a médiajogi és szerzői jogi rendelkezésekre* (2015)
18. Dobos Ferenc: *A médiahasználat változása az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és vajdasági magyarság körében 2001–2014/2* (2015)
19. Apró István (szerk.): *Média és identitás 2.* (2016)
20. Mezei Péter : *Jogkimerülés a szerzői jogban* (2016)
21. Koltay András – Andrej Školkay (szerk.): *Comparative Research on the Approaches of Administrative Judiciaries to Sanctions Issued by Media Regulators in V–4 I.* (2016)
22. Koltay András – Andrej Školkay (szerk.): *Comparative Research on the Approaches of Administrative Judiciaries to Sanctions Issued by Media Regulators in V–4 II.* (2016)
23. Makkai Béla: *Határon túli magyar sajtó – Trianon előtt* (2016)
24. Grad-Gyenge Anikó: *Film és szerzői jog – A megfilmesítési szerződés* (2016)
25. Kőhidi Ákos: *Fájlcseré és felelősség* (2016)
26. Hajdú Dóra: *A törvény által előírt közös jogkezelés a magyar és a francia szerzői jogban* (2016)
27. Tóth J. Zoltán: *A büntetőjogi rágalalmazás és becsületsértés* (2017)
28. Kelemen Roland: *Az első világháború sajtójogi forrásai – Sajtójog a kivételes hatalom árnyékában* (2017)
29. Apró István (szerk.): *Határon túli magyar médiumok 2016* (2017)
30. Klein Tamás (szerk.): *Tanulmányok a technológia- és cyberjog néhány aktuális kérdéséről* (2018)

31. Kiss Zoltán Károly: *A kulturális tevékenységekre, valamint a médiaszolgáltatásra vonatkozó közteherviselési és jogdíjfizetési szabályok* (2018)
32. Merkovity Norbert: *A figyelemalapú politika a közösségi média korában* (2018)
33. Csapody Miklós: *Az „irányított nyilvánosság” és a „szerkezet megváltoztatása” Magyarországon* (2018)
34. Apró István (szerk.): *Média és identitás 3.* (2019)
35. Mák Ferenc: *Sajtó a Birodalom határán. Hírlapok és a nemzeti újjászületés a kiegyezés utáni Délvidéken* (2019)
36. Paál Vince: *Tanulmányok a magyar sajtószabadság történetéhez 1867–1944* (2019)
37. Kiss Zoltán Károly – Kiss Dóra Bernadett:  
*A vizuális művészetek és a jog – 1. A képzőművészet szabályozása* (2019)
38. Gálik Mihály – Csordás Tamás (szerk.): *A média gazdaságtanának kézikönyve* (2020)



Médiatudományi Intézet, Budapest  
A kiadásért felel Nyakas Levente  
Tördelő: Varga Ákos  
Szöveggondozás: Bardi Erzsébet  
Megjelent 8,5 (B/5) ív terjedelemben, 300 példányban  
Médiatudományi Könyvtár: ISSN 2063-5222  
Médiatudományi Könyvtár 39.: ISBN 978-615-5302-36-7